

TOPLUMSAL ARAŐTIRMALAR ' KİTABI

3

Editörler
Ökkeş Nariç
Hasan Kaya
Tuncay Murat Atal
Emine Güzel

“dün”den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

TOPLUMSAL ARAŐTIRMALAR KİTABI-3

© 2025, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 431

Araştırma-İnceleme: 39

e-Kitap ISBN 978-625-6063-98-3

Sertifika No: 52315

Yayın Tarihi: İstanbul, 2025

Yayın Yönetmeni: İrfan Güngörür

Editörler: Ökkeş Narinç, Hasan Kaya, Tuncay Murat Atal, Emine Güzel

Bölüm Yazarları: Fatma Ulutürk, Hasan Kaya, Hülya Küpçüoğlu, Mehmet Oğuzhan Kuşoğlu, Ökkeş Narinç, İsmail Hanif, Selma Elyıldırım

Mizanpaj: DBY Ajans

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr
Tel.: +90 212 526 98 06

TOPLUMSAL ARAŐTIRMALAR KİTABI

3

EDİTÖRLER
ÖKKEŞ NARİÇ
HASAN KAYA
TUNCAY MURAT ATAL
EMİNE GÜZEL

İçindekiler

Sunuş.....	7
------------	---

SOSYAL BİLİMLER

Uzaktan Çalışma Uygulamalarının Çalışanların Performansı, Motivasyonu ve İş Stresine Etkileri.....	11
<i>Impact of Remote Working Applications on Employee Performance, Motivation and Work Stress</i>	

Fatma ULUTÜRK

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Karadağ.....	39
<i>Montenegro In Evliya Celebi's Seyahatname</i>	

Hasan KAYA

Bir Koleksiyoner Portresi; Orhan Karadoğan.....	53
<i>A Portrait of a Collector; Orhan Karadoğan</i>	

Hülya KÜPÇÜOĞLU

Kafkaslardan Balkanlara “Kızan” Kelimesinin Sertüveni.....	63
<i>The Adventure of The Word “Kızan” From The Caucasus to The Balkans</i>	

Mehmet Oğuzhan KUŞOĞLU

Savaş Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme: I. Kosova Meydan
Muharebesi (1389) 99

An Evaluation on The History of War: I. Battle of Kosovo (1389)

Ökkeş NARİNÇ - İsmail HANİF

Bir Güç ve Kimlik Şekillendirme Aracı Olarak Dil 121

Language as a Tool For Power and Identity Shaping

Selma ELYILDIRIM

D. H. Lawrence'ın Lady Chatterley's Lover Romanında Dil
Kullanımı Aracılığıyla Sosyal Sınıf Ayrımı 141

Social Class Distinction Through Language Use In Lady

Chatterley's Lover by D. H. Lawrence

Selma ELYILDIRIM

Sunuş

UTAK Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Topluluğu farklı disiplinlerden araştırmacıların ortak bir amaç için bir araya geldiği, bilimin disiplinlerarası yapısını en iyi yansıtan yurt içi ve yurt dışında kongreler düzenleyen bir oluşumdur.

Farklı disiplinlerin yer aldığı kongreler (Spor Bilimleri, Sosyal Bilimler, Eğitim Bilimleri, Turizm ve Gastronomi, Güzel Sanatlar ve Mühendislik Bilimleri) yüzlerce bilim insanının ve genç araştırmacının katıldığı bilim şölenleri olmuştur. Çok sayıda bilimsel araştırmaların sunulduğu kongrelerde alanında uzman araştırmacıların bir araya geldiği çalışmalar ortaya çıkmıştır. Toplumsal Araştırmalar Merkezinin paydaş olarak merkezinde olan bu kongrelere pek çok niversite ve kurum paydaş olarak katılmakta, başta akademik evre olmak üzere toplumun bütün tabakalarında karşılık bulacak başarılı çalışmalara imza atılmaktadır. Her organizasyonda Türkiye ve dışından daha çok bilim insanının iştirak ettiği kongrelerin bildirimleri zet bildirimler olarak yayımlanmaktadır.

UTAK ilk kongresini 4-6 Mart 2022 tarihlerinde Erzurum'da yüzyüze, ikinci kongresini 23-25 Aralık 2022 tarihlerinde Ankara'da evrimii, 17-19 Kasım 2023 tarihlerinde Ankara'da yüzyüze-evrimii, 27-30 Kasım 2024 tarihlerinde Karadağ'da yüzyüze-evrimii

ve son olarak 4-8 Şubat 2025 tarihlerinde Bulgaristan’da düzenlenmiştir. UTAK’ın yurt dışı ilk kongresi Karadağ (Montenegro), ikincisi Bulgaristan (Filibe) olmuştur.

Toplumsal Araştırmalar Kitabı-3 başlıklı bu eser, UTAK bünyesinde akademi dünyasına sunulan üçüncü yayındır. Toplumsal Araştırmalar Kitabı-3’ün içerisinde; UTAK’ın düzenlediği kongrelerden 2023 yılında gerçekleştirilen 100. Yılda UTAK ve UTAK-Karadağ kongrelerinde özet olarak sunulan özgün çalışmaların gözden geçirilerek, genişletilmiş çalışmalar yer almaktadır. Kitapta; sosyal bilimler ile ilgili; yönetim, ekonomi, finans, tarih, edebiyat, alanlarından yedi çalışma başlığı yer almaktadır.

Yedi yazarın çalışmalarının yer aldığı *Toplumsal Araştırmalar Kitabı-3*’ün bilim dünyasına faydalı olmasını temenni ediyoruz.

Kitabın hazırlanması dolayısıyla bölüm yazarlarımıza, kitabın okuyucuyla buluşmasında editörlerimize ve DBY Yayınlarına şükranlarımızı sunuyor, kitabın okuyucuya faydalı olmasını diliyoruz.

Editörler

SOSYAL BİLİMLER

Uzaktan Çalışma Uygulamalarının Çalışanların Performansı, Motivasyonu ve İş Stresine Etkileri

Fatma ULUTÜRK

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, dr.fatma.uluturk@gmail.com, ORCIDID: <https://orcid.org/000-0002-6104-4483>

Özet: Bu çalışmanın amacı uzaktan çalışma uygulamalarının, çalışanların performansı, motivasyonu ve iş stresi üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Uzaktan çalışma iş yerleri dışındaki ortamlarda tanımlanan işlerin, çalışanlar tarafından bireysel sorumluluklar altında yapılması işlemi olarak tanımlanmaktadır. Uzaktan çalışma, bireylerin öz yeterlilikleri, iş disiplini, yetenekleri, kişisel özellikleri, tecrübesi, çalıştığı ortam ve yöneticilerin tutumlarına bağlı olarak; iş verimliliği, performans ve iş kalitesi açısından bireyler açısından farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Ayrıca verimli bir şekilde uzaktan çalışma çalışanların motivasyonunu ve performansını artırırken, diğer tarafta stresin artmasına iş yaşam dengesinin kurulmasını da bireylerin zorlanmasına neden olmaktadır. Özellikle salgın hastalıkları ve afetler döneminde uzaktan çalışmanın zorunlu olarak gündeme geldiği düşünüldüğünde, isteğe bağlı uzaktan çalışma tercih edilebildiği gibi zorunluluklar nedeniyle de uzaktan çalışma gündeme gelebilmektedir. Ayrıca çok sayıda çalışanın olduğu entegre işletmelerdeki uzmanlardan zaman ve mekan

kısıtlı olmadan toplantılara katılması, tecrübelerinden yararlanılması ve daha az sayıda uzman eleman istihdamına gitmeden maliyetlerin düşürülmesi söz konusu olmaktadır. Küresel piyasalarda rekabetin hızla artması işletmelerin maliyetleri düşürerek en yüksek kalitede hizmet ve ürün üretmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda işletmelere zaman, maliyet, kalite, performans ve verimlilik gibi konularda önemli avantajlar sağlayan uzaktan çalışma ve dijital teknolojilerin avantajlarının bilimsel çalışmalarda ele alınmasının; üniversite-sanayi işbirliği, işletmelerin rekabet başarısı ve ülkenin ekonomik kalkınması için önemli katkılar sağlayabileceği düşüncesiyle bu çalışmanın yapılması planlanmıştır. Uzaktan çalışma yönteminin çalışanların performansına, motivasyonuna ve iş stresine olan etkilerini ele alan bu çalışmanın yazımında, niteliksel tümden-gelim yöntemi izlenecek ve konu ile ilgili ikincil kaynaklar olan araştırmalar, kitaplar, tezler ve benzeri yazılı eserlerden yararlanılacaktır. Bu kapsamda yapılacak olan çalışmalar sonucunda elde edilen bilimsel bilgiler; meslek mensuplarının, araştırmacıların, işletmelerin ve ilgili tüm tarafların yararına sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Çalışma, Çalışan Performansı, Motivasyon, İş Stresi, Rekabet Üstünlüğü.

Impact of Remote Working Applications on Employee Performance, Motivation and Work Stress

Abstract: The purpose of this study is to examine the effects of telecommuting practices on employee performance, motivation, job stress and job performance. Telecommuting is defined as the process of performing work defined in environments other than workplaces by employees under individual responsibilities. Depending on the self-efficacy, work discipline, abilities, personal characteristics, experience, working environment and the attitudes of managers; teleworking can lead to different results for individuals in terms of work efficiency, performance and work quality. In addition, while working remotely efficiently increases the motivation and performance of employees, on the other hand, it causes increased stress on the other side and causes individuals to have

difficulty in establishing a work-life balance. Considering that remote working has come to the agenda compulsorily, especially during the pandemic period, optional remote working can be preferred, as well as remote working can come to the agenda due to obligations. In addition, experts in integrated enterprises with a large number of employees can participate in meetings without time and space constraints, benefit from their experience and reduce costs without employing fewer specialized staff. The rapid increase in competition in global markets requires businesses to produce the highest quality services and products by reducing costs. In this context, it is planned to conduct this study with the idea that addressing the advantages of telecommuting and digital technologies, which provide significant advantages to businesses in terms of time, cost, quality, performance and efficiency, in scientific studies can make significant contributions to university-industry cooperation, competitive success of businesses and economic development of the country. In the writing of this study, which deals with the effects of telecommuting on employees' performance, motivation and work stress, qualitative deductive-deductive method will be followed and secondary sources such as research, books, theses and similar written works will be utilized. The scientific information obtained as a result of the studies to be carried out in this context will be presented for the benefit of professionals, researchers, businesses and all related parties.

Keywords: Remote Working, Employee Performance, Motivation, Work Stress, Competitive Advantage.

Giriş

Bu alışmada amacı uzaktan çalışma uygulamalarının, çalışanların performansı, motivasyonu ve iş stresi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın problem cümlesi, uzaktan çalışma uygulamalarının, çalışanların performansı, motivasyonu ve iş stresi üzerindeki etkisi var mıdır? şeklinde belirlenmiştir.

Uzaktan alışma, çalışanların geleneksel olarak evden ofise ya da ofisten eve gitmeleri dışında bir yerde çalıştıkları bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Uzaktan alışma; işverenin vermiş olduğu görevleri, çalışanların işyeri dışındaki bir ortamda yerine getirmesi

olarak tanımlanmaktadır. Uzaktan alışma evden veya çalışma ortamının oluşturulduğubaşka herhangi bir ortamdan çalışmayı içerebilmektedir. Uzaktan alışma daha ziyade, işte fiziksel olarak bulunmanın gerekli olmayabileceği telekomunikasyon, sanal veya bulut çalışmayı içermektedir (Hatch 2018: 27). Jalagat ve Jalagat, (2019: 95) ise teknolojideki ilerlemeler, küreselleşme, işletmelerin uluslararası iletişimlerini, anlaşmalarını çok daha ekonomik ve kolay gerçekleştirmelerine sağladığından, uzaktan çalışma 21. yüzyılın en sıcak tartışması haline gelmiştir.

İş stresi, kişinin sınırlı bir zaman dilimi içinde tamamlaması gereken çok sayıda talep ve beklentiyle aşırı yüklendiğinde işyerinde karşılaştığı gerginlik, depresyon, sinirlilik, kaygı, endişe vb. olarak nitelendirilmektedir Carlson, (2013: 45). İş stresi aynı zamanda “mesleki stres” olarak da adlandırılmaktadır. Malta, (2004: 125), mesleki stresi, kişisel düzeyde hissedilen ve algılanan, kişinin başa çıkma kabiliyetlerini ve kaynaklarını aşacak kadar yoğun ve sık karşılaşılan durumlar, olaylar veya durumlar tarafından tetiklenen rahatsızlıklar olarak tanımlamaktadır. Yan ve Xie (2016: 307) ise iş stresini, bir ya da daha fazla stresörün örgütteki bireyler üzerinde süregelen etkilerine bağlı olarak ortaya çıkan bir dizi fizyolojik, psikolojik ve davranışsal tepki olarak tanımlamaktadır.

alışan performansı; bir işletmedeki çalışan faaliyetlerinin ve eylemlerinin toplam ya da birleşik çıktısı olarak tanımlamaktadır. Çalışanların performansını yönetmek, kurumsal hedeflerin gerçekleştirilmesi için vazgeçilmezdir. Bir çalışanın kapasitesini değerlendirmek ve verimliliğini ölçmek, işletmenin genel planlamasında çok önem arz etmektedir Coulter (2006: 23). Bir işletmedeki çalışan performansı normalde; etkinlik, verimlilik, kalite, yenilikçilik, yaratıcılık, ykmllklr, memnuniyet, uyumluluk, esneklik, müşteri ilişkileri, iletişim kalıpları ve bir işletmenin hedeflerine yönelik çalışan çabaları gibi nitelikler kullanılarak ölçülmektedir. Ancak çok yeterli bir ölçüm faktörü olmasa da, birçok işletmede yaygın olarak performansın

ölçülmesinde baskın olarak kullanılan fakörler karlılık ve süreklilik olarak dikkate alınmaktadır (Armstrong, 2009: 82).

Özellikle salgınlar ve afetlerin olduğu dönemlerde çok daha fazla yaygınlaşan uzaktan çalışma yöntemi gün geçtikçe birçok işletme tarafından da kullanılmaktadır. Uzaktan çalışma uygulamalarının her zaman çalışanların motivasyonunu, performansını ve verimliliğini artırmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle uzaktan çalışmanın sağlanmış olduğu önemli avantajların, işletmelerin amaçlarını gerçekleştirmek üzere kullanılması önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda uzaktan çalışma uygulamalarının, çalışanların performansı, motivasyonu ve iş stresi üzerindeki etkilerinin incelenmesinin; araştırmacılara, işletmelere, kurumlara ve topluma önemli katkıları olabileceği düşünülerek bu çalışmanın yapılması planlanmıştır.

1. Uzaktan Çalışmanın, Çalışanların İş Stresi, Performansı ve Motivasyonu ile İlişkisi

Bu kısımda uzaktan çalışma uygulamaları başlığı altında; çalışanların performansı, motivasyonu ve iş stresi konularına yer verilmiştir.

1.1. Uzaktan Çalışma ve İş Stresi İlişkisi

Uzaktan çalışma, psikolojik, fiziksel stres tepkilerini azaltabilmekte; bu nedenle de uzaktan çalışmanın iş stresi üzerindeki etkileri sınırlı olmaktadır. Bir diğer ifadeyle uzaktan çalışma, iş-yaşam dengesini iyileştirebilirken, kişisel ve profesyonel yaşam arasındaki sınırları da bulanıklaştırabilmektedir. Uzaktan çalışanlar genellikle sınırları belirlerken zorlanmakta; bu da tükenmişliğe ve genel refahın azalmasına neden olmaktadır (Shimura, ve ark.,2021: 8).

Joseph (2024: 73)'e göre, uzaktan çalışmanın zaman içinde gelişen hem avantajları hem de dezavantajları vardır. İşyeri, daha fazla kişisel zamana izin vererek ve fiziksel ulaşım olan bağımlılığı azaltarak değişmiştir. Bu değişim sayesinde üretkenlik artmış ve stres

seviyeleri azalmıştır. Uzaktan çalışmayı bilinçli olarak kullanan ve yaratıcılığı teşvik eden işletmeler, yenilikçilik ve uyum sağlama konularında avantaj elde etmektedir. İşletmeler ve çalışanlar, uzaktan çalışmanın erişilebilirliğini ve etkinliğini artıran gelişmeler sayesinde iş seçeneklerini yeniden değerlendirme fırsatına sahip olmaktadır. Esnek alışma düzenlemelerine örnek olarak, çalışanların kendi programlarını seçmelerine izin vermek, ofis içi ve uzaktan çalışmanın bir karışımını dahil etmek ve ergonomik ev ofis kurulumları sağlamak verilebilir. Daha esnek çalışma programlarının kullanılmasıyla, daha fazla iş tatmini ve daha az streten bahsedilmektedir. Yöneticilerden ve iş arkadaşlarından anında destek alınamaması, işle ilgili sorunların derhal çözülmesini zorlaştırarak stres ve kaygıyı artırmaktadır. İyileştirilmiş iş-yaşam dengesi, artan üretkenlik ve azaltılmış işe gidip gelme stresi, uzaktan çalışmanın önemli avantajlardan bazılarıdır. Bununla birlikte uzaktan çalışmada, sosyal izolasyon, bulanık iş-yaşam sınırları, aşırı çalışma ve kaynaklara sınırlı erişim potansiyeli, ele alınması gibi zorluklar söz konusu olmaktadır (More, 2024: 2).

1.2. Uzaktan alışma ve alışan Motivasyonu İlişkisi

alışan motivasyonu, bireyin varlığından kaynaklandığı gibi çevresinden de kaynaklanan ve işle ilgili davranışlarını etkileyen psikolojik bir süreç olup, uzaktan çalışmanın çalışan motivasyonu üzerinde önemli etkileri vardır. alışan motivasyonu, içsel ve dışsal iş motivasyonu olmak üzere iki farklı tre ayrılmaktadır. İçsel motivasyon, bir bireyin gerçek ilgisi nedeniyle bir Şey yapması durumunda ortaya çıkarken, dışsal motivasyon, dl alma olasılığı gibi bir dış faktörden kaynaklanmaktadır. Araştırmalar, alışan performansının içsel ve dışsal olmak üzere her iki motivasyon türüne de neden olduğu durumlarda, çalışanların iş tatmininin en yüksek zirveye ulaşabildiğini göstermektedir. alışan motivasyonu genellikle çalışma ortamı ihtiyaç destekleyici olduğunda çalışanlar arasında artmakta ve bu da çalışanlara ihtiyaç tatmini sunmaktadır. Bu nedenle, kuruluşların

çalışan motivasyonuna dikkat etmeleri gerekmekte ve bu da onların refahını destekleyebilecek şekilde önem arz etmektedir (Olafsen ve ark., 2018: 178).

Uzaktan çalışma, işverenin iş yeri dışında başka bir yerden çalışması olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, işverenler ve yöneticiler birbirleriyle iletişim kurmak ve çalışmak için modern teknolojiyi kullanmaktadır. Uzaktan çalışma, işverenin çalışanlarına en azından bilgisayar, cep telefonu, iş e-posta hesabına erişim ve video konferans teknolojisi gibi diğer gerekli platformları sağlamasını gerektirmektedir. Diğer taraftan salgınlar ve afetler, dünyanın dört bir yanındaki şirketlerin uzaktan çalışmaya her zamankinden daha aşına olmasını sağlamış ve bunun insanların daha önce inandığı kadar zorlu veya verimsiz olmadığını ortaya koymuştur. Kısıtlamaların ne zaman tamamen ortadan kalktığını bilmeden, dünyanın dört bir yanındaki çalışanlar bir süre daha uzaktan çalışmış ve buna giderek daha fazla alışmışlardır. Bu, kuruluşları uzaktan çalışmayı mümkün olduğunca verimli ve kullanışlı hale getirmek için sürekli olarak daha iyi uygulamalar ve politikalar tasarlamaya ve uygulamaya zorlamış ve bu da zorlu zamanlarda olumlu bir sonuç olarak kabul edilmiştir (Viktorovich ve ark., 2020: 1).

1.3. Uzaktan Çalışma ve Çalışan Performansı İlişkisi

Uzaktan çalışmanın çalışan performansı üzerinde önemli bir etkisi vardır. Uzaktan çalışma uygulamasının belirlenmiş prosedürlere uygun olarak etkin bir şekilde yürütülebilmesi ve çalışanların tembelik yapmasına vesile olmaması durumunda çalışan performansının artacağına işaret etmektedir. Bu nedenle, bir şirkette uygulanan dostane bir uzaktan çalışma sistemi, çalışan performansını daha da artırmaktadır. Uzaktan çalışma, çalışanların daha esnek bir programda ve rahat bir iş yerinde çalışmasına olanak tanıyarak işlerin daha verimli bir şekilde tamamlanmasına olanak tanımaktadır. Araştırmacılar, gelecekte pandemi dönemi bitse de şirketlerin yine de uzaktan

Çalışma dzenlemesini uygulaması gerektiğini öne sürmektedir (Meiryani vd., 2022: 7). Uzaktan alışma ve iş stresi dışındaki değişkenler kullanılarak daha fazla araştırma geliştirilebilir, araştırma sonuçları, araştırmacılar, akademisyenler, uygulayıcılar için bir referans veya bilgi olarak kullanılabilir ve çalışan performansının iyileştirilmesinde şirket politikalarına katkıda bulunabilir.

Salgın hastalıkları ve afetler, çalışan performansındaki düşüş zzerinde önemli bir etkiye sahip olmakta ve genel olarak şirket hedeflerine ulaşılmasını etkilemektedir. Bu çalışmanın sonuçları, uzaktan çalışmanın çalışan performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çalışanları için uzaktan çalışma dzenlemelerini uygulama konusunda hala kararsız olan karar vericiler/şirketler için bir referans olabilir. alışan performansı, bir çalışanın kuruluşun performansı ve başarısı ile doğrudan ilişkili finansal veya finansal olmayan sonucunu ifade etmektedir (Kylili, ve ark.,2020: 1). Meiryani vd.'ne göre (2022: 1) salgın hastalıkları ve afetler, örgütsel performansın elde edilmesinde liderlik tarzının önemini artırmaktadır. Ayrıca, uzaktan çalışmaya yönelik idari süreçlerde, çalışan faaliyetlerini ve performansını etkileyen değişiklikler anlamına gelmektedir. alışan performansı, bir şirketin başarısını etkileyebilecek unsurlardan biri olmaktadır. Çalışanlar retken ve yüksek kaliteli iş sağladığı takdirde, şirketin performansı artmaktadır.

Ralph ark.'na göre (2020: 4934) uzaktan çalışma, iş ve özel yaşam arasında bir denge oluşturarak, daha üretken, zaman tasarrufu ve daha fazla özgürlük sağlayabilmektedir. Bununla birlikte, çeşitli çalışmalar uzaktan çalışmada çalışanların üretkenliğinin ve performansının her bir bireydeki çeşitli davranış ve karakteristik göstergelere bağlı olduğunu göstermektedir. z kontrol ve duygusal istikrarın uzaktan çalışmada çalışan performansını etkilediği ne sürülmektedir. zdenetim ve duygusal istikrar düzeyi ne kadar yüksekse, çalışanların işteki üretkenliği de o kadar iyi olmaktadır. Oludayo ve ark.'na göre (2018: 15) iş-yaşam dengesi kavramının, özellikle çalışanların

ailelerine daha yakın olduğu uzaktan çalışanlar için olumlu bir işaret olabileceğini ve bazı alanlarda çalışan performansını iyileştirmek için iş memnuniyetini artırabileceğini göstermektedir. Ayrıca bireysel çalışanlar ile şirket politikaları arasındaki ilişkiyi ele almakta ve işletme politikalarının çalışanların mükemmel bir iş-yaşam dengesine ulaşmalarını desteklemedeki etkisinin çalışan performansını artırabileceğini göstermektedir.

Meiryani ve ark.'na göre (2022: 11) uzaktan çalışmanın çalışan performansı üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu bulgular, uzaktan çalışma uygulamasının belirlenen prosedürlere uygun olarak etkin bir şekilde yürütülebilmesi ve çalışanların tembelleşmesi için bir araç haline gelmemesi durumunda çalışan performansının artacağını göstermektedir. Çalışmanın sonuçları, şimdiye kadar denetimin daha az sıklık olmasının çalışanların performansını etkilediğini göstermektedir. Bu nedenle, bir iş yerinde uygulanan dostane bir uzaktan çalışma sistemi, çalışanların performansını daha da artırmakta; çünkü uzaktan çalışma, çalışanların daha esnek bir programda ve rahat bir iş yerinde çalışmasına olanak tanıyarak işlerin daha verimli bir şekilde tamamlanmasını sağlamaktadır.

Çalışanların performansına etki eden faktörler farklı olsa da, bir organizasyondaki yöneticilerin başarıya ulaşabilmesi için bireyin performansını etkileyen her faktöre dikkat etmesi gerekmektedir. İş performansı, demografik değişkenlerden (yaş, cinsiyet, maaş, eğitim vb.); örgütsel değişkenlerden (iş tatmini, motivasyon, seviye, çalışma ortamı, derece vb.) ve çevresel değişkenlerden (ekonomik, politik, kültürel vb.) etki etmektedir (Güzel ve Aydın, 2021, s. 130).

1.3.1. Uzaktan alışmada Kişisel Faktörler ve alışan Performansı İlişkisi

Bireyin farkındalık düzeyi, bilgi ve beceri içinde büyüdüğü ve yaşadığı kültürün etkisi, deneyim birikimi, eğitim düzeyi gibi özellikler çalışan performansını etkileyen kişisel faktörler olarak nitelendirilmektedir.

Çalışanların demografik etmenlerinin yanında kùltür farklılıkları gibi değişkenler de kişilerin bir işletmede görevleri nasıl yerine getirdiklerini, yaptıkları işin niteliğini ve türünü belirlemede ve çalışan performansını üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Pekereřen, 2020, s. 56). İçsel ve dışsal motivasyonun birlikte arttığı durumlarda, çalışanların performansının en yüksek zirveye ulaşabildiğini belirtmektedir. İçsel motivasyon, bir bireyin gerçek ilgisi nedeniyle bir Şey yapması durumunda ortaya çıkarken, dışsal motivasyon, ödùl alma olasılığı gibi bir dış faktörden kaynaklanmaktadır. (GagneveDeci, 2005: 331). İş-yaşam dengesi, uzaktan çalışma ile ilgili temel konulardan biridir. Uzaktan çalışmanın iş-yaşam dengesi üzerindeki rolüne ilişkin mevcut araştırmalar karışık sonuçlar ortaya koymaktadır. Öte yandan, olumsuz sonuçlara odaklanan çalışmalar, uzaktan çalışma koşulları ile iş-yaşam dengesi arasında ters bir ilişki olduğunu göstermekte ve ikisi arasında daha yüksek çatışma olduğunu bildirmektedir. Aynı zamanda, bazı çalışmalar stres, yorgunluk ve tükenmişlik belirtileri ile doğrudan bir bağlantı göstererek uzaktan çalışma sırasında ortaya çıkan ruh sağlığı risklerini vurgulamaktadır. Dahası, iş arkadaşlarından destek alınmadığında bu bağlantı daha da güçlenmektedir (Vander Elst ve ark.,2017: e183).

Kişisel faktörler çalışan performansının seviyesi açasından büyük önem arz etmektedir. Kişisel faktörler çalışanların zihinsel ve fiziksel sağlıklarını olumsuz etkilemekte; çalışanların daha iyi performans göstermesine, motivasyon artışına ve çalışan performansının artmasına neden olmaktadır (Gridwichai ve ark.,2020: 185). Genel olarak uzaktan çalışan olmak, kişinin kendisi ve hayatı hakkındaki inanç ve duygularıyla ilgili olumlu sonuçlarla ilişkilidir. Bu durum özellikle uzaktan çalışma kişisel ve profesyonel yaşamı dengelemenin getirdiği gerginliği azaltmakta ve işletme bu düzenlemeyi resmi ve gayri resmi olarak desteklediğinde geçerli olmaktadır. Çeşitli çalışmalar uzaktan çalışmanın çalışanların sağlığı için önleyici rolünü göstermekte; uzaktan çalışan olmanın çalışanların stres, olumsuz

duygular, gerginlik, depresyon ve alkol bağımlılığı düzeylerini azalttığını bildirmektedir. Uzaktan çalışmanın koruyucu bir rolü de ortaya çıkmıştır (Kapoor ve ark., 2021: 1291). İlginç bir şekilde, Grant vd., algılanan refah seviyelerini yükselten şeyin yalnızca uzaktan çalışma düzenlemesi değil, uzaktan çalışma sırasında iş hayatı ile özel hayat arasındaki sınırları yönetme becerisi olduğunu göstermektedir (Grantve ark., 2013: 10).

1.3.2. Uzaktan Çalışmada Örgütsel Faktörler ve Çalışan Performansı İlişkisi

Çalışan performansı, bireysel düzey, grup düzeyi, örgütsel düzey gibi farklı düzeylerde geliştirilebilmektedir. Çalışan performansını etkileyen örgütsel faktörler arasında politika ve felsefe, ücret ve yan haklar, büyüme fırsatları, çalışma ortamı, liderlik, hedef sistemi ve değerlendirme sistemleri yer almaktadır. Bu faktörlerin iyileştirilmesi, örgütlerde çalışan performansını artırmanın yollarından biri olarak kabul edilmektedir (Hadi ve Tola, 2019: 100)

Çalışan performansını olumlu yönde etkilediği öne sürülen 7 örgütsel faktörden 4'ü (1) felsefe ve politika, (2) ücret ve yan haklar, (3) hedef sistemi ve (4) liderliktir. Felsefe ve politika 4 faktör arasında en güçlü etkiye sahiptir. Bu, bir kuruluşta en geniş ve en yaygın etkiye sahip olan faktördür ve kuruluş üyelerinin her davranışı için bir kılavuzdur. İyi, ayrıntılı ve eksiksiz bir felsefe ve politika seçiminin anlaşılması ve uygulanması daha kolaydır. İkinci önemli faktör ise ücret ve yan haklardır. Cazip ödeme politikalarına sahip iyi ücretli bir iş, çalışanların kendilerini tatmin olmuş hissetmelerini ve işlerini sürdürmek ve işlerine daha fazla çaba sarf etmek istemelerini sağlamaktadır. Üçüncü önemli faktör ise hedef sistemidir. Net bir hedefler dizisi, çalışanların ödül almak için neleri tamamlamaları gerektiğini bilmelerini sağlamak ve onları hedeflere ulaşmaya teşvik etmektedir. Sonuncusu ise liderliktir. Uygun bir liderlik çalışanlar için olumlu bir çalışma ortamını teşvik etmekte ve ortak hedeflere

ulaşmak için onları bir araya getirerek daha fazla katkıda bulunmalarını sağlamaktadır. Bu sonuçlar, açık ve sağlam bir felsefe ve politikanın, makul bir ücretlendirmenin, uygun ve etkili bir liderliğin ve net bir hedef sisteminin işletmelerde çalışanların performansı için önemli olduğunu göstermektedir (Jiang ve ark., 2016).

Örgütsel faktörler; kurumun iş planlaması, çalışanın organizasyona uyumu, faaliyet gösterdiği organizasyonun türü ve bireyin operasyonlarını kapsamaktadır. Bir örgüt içerisinde işveren ve çalışanlar arasında değerler, inançlar ve kültür açısından karşılıklı saygı, bireysel performansın artırılmasında önemli bir faktördür. Üst yönetim ile çalışanlar arasında etkili yönetici-ast ilişkileri ve iletişim kurulması çalışanların örgüte yönelik çalışan performansını olumlu yönde etkilemektedir. Buna karşılık organizasyonlardaki zaman sorunları, işin niteliğine uygun iş talimatlarının oluşturulmaması, işin etkili bir şekilde bölüştürülmemesi, iş için gerekli araçların sağlanmaması, yönetim alanında yaşanan sorunlar; çalışan performansının düşmesi olarak nitelendirilmektedir (Hirsi ve Salepçioğlu, 2019, s. 195). Bu gibi nedenlerle çalışan performansını etkileyen örgütsel faktörler, organizasyonel performans açısından giderek daha önemli hale gelmektedir. Piyasalardaki küresel rekabette başarılı olmak isteyen işletmelerin, çalışan performansını olumlu yönde etkileyebilecek faktörleri dikkatli bir şekilde analiz etmeleri ve bireysel performansı geliştirmek; organizasyonel verimlilik ve başarıya ulaşmaları mümkün olmaktadır (Güler ve Taşlıyan, 2022, s. 1610).

1.3.3. Uzaktan Çalışmada Çevresel Faktörler ve Çalışan Performansı İlişkisi

Bir şirketin başarısını etkileyen iç ve dış çevre faktörleri de dahil olmak üzere birçok faktör bulunmaktadır. Şirketin başarısı, çevresel faktörlerin analizinin yanı sıra iş stratejisinin oluşturulması ve uygulanması yoluyla şirketin bu iki faktörü yönetim kabiliyetine bağlı bulunmaktadır. Etkili bir uzaktan çalışma uygulamasında, çalışan

performansının artırılmasının, çalışanların motivasyonlarının yükseltilmesinin ve meydana gelebilecek olumsuzlukların öngörülmesinde çevresel faktörlerin önemli rolü bulunmaktadır. Gerçekleştirilen çevre analizi genellikle iki konuyu kapsamaktadır bunlar; şirketin karşılaşacağı fırsat ve tehditlerini dış çevrenin analizi ve bir şirketin sahip olduğu güçlü ve zayıf yönlerinin iç çevrenin analizidir (Bouazza ve ark., 2015: 101).

Bir işletmenin hedeflerine ulaşabilmesi için çevresel faktörleri dikkate alması ve bunlarla ilgili gerekli araştırmaları sürekli yapması zorunlu söz konusudur. Bu kapsamda, kayıt dışı sektörlerdeki sağlıksız rekabet, karmaşık prosedürler ve bürokrasi, külfetli kanunlar, politikalar ve düzenlemeler, verimsiz vergi sistemleri, dış finansmana erişim eksikliği ve düşük insan kaynakları kapasitesi gibi bazı faktörlerin ekonomik, politik, teknolojik ve sosyo-kültürel faktörler başlıca dış çevre faktörleri olup, bunların kurumsal performans üzerinde önemli etkileri vardır. Dış çevre faktörleri, yasal ve düzenleyici çerçeve, dış finansmana erişim ve insan kaynakları kapasitesini içermektedir (Rizal, ve ark., 2017: 47). İşletme dışarısında olan, ekonomik, kültürel ve sosyal çevre olup, işletmelerin faaliyet gösterdikleri bu çevreye de en iyi şekilde uyum göstermeleri sürdürülebilirliklerini sağlamaları açısından önemlidir (Cavlak, 2018, s. 53).

Tartışama Sonuç ve Öneriler

Bu kısımda, literatürde yapılan çalışmaların bulguları incelenerek, konuyla ilgili karşılaştırmalar yapılmış ve önerilere yer verilmiştir.

Uzaktan alışma, çalışanların iş tatmini, stres, motivasyon, akran etkileşimleri ve kaygıları gibi çeşitli faktörler, performansını etkilemektedir (Prasad vd., 2023: 1-2). Delanoeije ve Verbruggen, (2020: 795), uzaktan çalışma ve stres arasındaki ilişki üzerine yapılan son araştırmaların, birbirine zıt sonuçlar ortaya koyduklarını belirtmektedir. Bir kısım araştırmalar uzaktan çalışmanın çalışanlara daha fazla özerklik ve iş taleplerini yönetme imkanı sağlayarak iş stresini azalttığını öne

sürmektedir. Orlandi ve ark., (2024: 1-2), bazı çalışmaların uzaktan çalışanların evdeki durumlarına bağlı olarak veya uzaktan çalışma bağlamında BİT'lerin yoğun kullanımı nedeniyle daha yüksek düzeyde stres yaşayabileceğini göstermektedir. Bu tür zıt sonuçlar ortaya çıktığında, farklı analiz düzeylerinde potansiyel moderatörleri veya diğer etkileşimli faktörleri daha fazla araştırmak gerekmektedir. Yine Orlandi ve ark., (2024: 8)'nin yaptıkları araştırma sonuçları, çalışanları karar alma sürecine dahil etmenin ve onlara net hedefler sağlamanın uzaktan çalışma öz yeterliliğini doğrudan etkilediğini ve sonuç olarak çalışanların stresini azalttığını göstermektedir. Bununla birlikte, uzaktan çalışma öz yeterliliğinin etkisi, iş kaynaklarının yeterliliği tarafından güçlü bir şekilde yönetilmektedir. Başka bir deyişe, yeterli kaynaklara erişimin olması, öz yeterliliğin çalışanların stresini azaltma üzerindeki olumlu etkisini daha da artırabilmektedir. Bu durum, işletmelerin yalnızca gerekli kaynakları sağlamasının değil, aynı zamanda uzaktan çalışanların kendilerini güçlendirilmiş ve işlerinin kontrolünü ellerinde tutuyor hissetmeleri için özerkliği ve desteği teşvik etmesinin önemini vurgulamaktadır²⁵.

Song ve Gao'ya göre (2020: 4), pandemi öncesinde uzaktan çalışma ve stres arasındaki ilişkiye dair yapılan araştırmalar kesin olmayan sonuçlar ortaya koyduğunu söylemektedir. Bir yandan, etkinin büyüklüğü küçük görünse de, uzaktan çalışmanın iş rolü stresini azalttığını bulanlar vardır. Aynı zamanda, çalışmalar stresteki azalmaya iş zerkliğindeki artışın aracılık ettiğini göstermektedir: uzaktan çalışan kişi ne kadar çok özgürlüğe sahipse, stres o kadar düşük olmaktadır. Öte yandan, uzaktan çalışmanın özellikle iş-yaşam çatışmasını artıran veya iş-yaşam dengesini etkileyerek daha yüksek stres düzeyleriyle ilişkili olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. (Sandoval-Reyes ve ark., 2020: 10) yaptıkları araştırmada, algılanan stresin uzaktan çalışmanın üretkenlik ve bağlılık üzerindeki olumlu etkisini azaltan rekabetçi bir kısmi aracılık etkisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tersine, algılanan stres, uzaktan çalışma taleplerinin olumsuz

etkisini güçlendiren uzaktan çalışma ile iş-yaşam dengesi ve iş tatmini algısı arasında tamamlayıcı bir kısmı aracı görevi görmektedir.

Nakhod,ve ark.,(2020: 1659)'ne göre uzaktan çalışmada, çalışanların başarıya ulaşması ile yönetim tarafından teşvik edilmesi arasında önemli olup, çalışanların yeterince motive olamaması performans ve verimliliğin düşmesine yol açmaktadır. Bir süre sonra yetersiz motivasyon, özellikle çalışanlar iş taleplerini karşılayamaz hale geldiklerinde iş stresine yol açabilmektedir. Anksiyete ve depresyon ve bunların semptomları, işten gelen yüksek talep ve buna bağlı stres ile doğrudan ilişkilendirilmektedir. Bütünsel bir performans değerlendirmesi, motivasyon ve üretkenliğe zarar veren uzaktan çalışma ortamında zor bir seçenek haline gelmektedir. Bu bağlamda uzaktan çalışma, kaygı ve çalışan stresi neden olabilir ve bunun başlıca nedenleri arasında iş arkadaşlarıyla etkileşim eksikliği, molalarda rutin eğlence eksikliği ve iş-aile çatışmaları yer almaktadır. Ayrıca uzaktan çalışma sırasında çalışanlar arasında rekabet olmadığı için akran-çalışan etkileşiminin olmamasının çalışan motivasyonu düşüklüğü yaşanabilmektedir. Bu nedenle işletmelerin, çalışan stresi, uzaktan çalışma, akran-çalışan etkileşimi ve takım çalışması gibi konuları ele alan entegre bir insan kaynakları politikası ve performans yönetimi sistemi geliştirmeleri gerekmektedir. (Fan ve ark., 2015: 111).

Uzaktan çalışma ortamında, ofiste yüz-yüze veya karşılıklı spon-tane konuşmalar mümkün olmadığından işin sosyal yönü doğal olarak azalmaktadır. Ayrıca grup içindeki işbirlikleri, uzaktan olduğunda yüz yüze olduğu etkin olmamakta ve farklı video konferans araçları ya da telefon görüşmeleri yoluyla gündelik etkileşimleri ile sürdürülmesi her zaman beklenen sonucu vermemektedir (Petty, 2017: 1). Bir diğer anlatımla uzaktan çalışma nedeniyle çalışanlar genellikle iş arkadaşlarıyla daha az iletişim kurmakta, bu da gün içindeki sosyal etkileşimleri azaltmaktadır. Bu nedenlerle uzaktan çalışma herkese uygun olmadığından, izolasyon hissini önlemek için önlem alınmasını gerektirmektedir. Diğer taraftan bazı çalışanlarda evde aileleriyle

daha fazla zaman geçirmeyi ve bu şekilde ihtiyaç duydukları desteği almayı tercih etmektedir. Uzaktan alışma, özellikle küresel ölçekte ve özellikle kriz veya pandemi dönemleri gibi zorunlu olduğu durumlarda nispeten daha çok ihtiyaç duyulan bir uygulama olarak kullanılmaya başlanmıştır (Grant ve ark., 2013: 28).

Abou Abdallah'a (2022: 30-31) göre uzaktan çalışan çalışanlar bazı rollerde, özellikle de rol içi (iş sahibi ve kariyer arayan) rollerde iyi performans göstermektedir. Öncelikle, yaş (tüm kuşaklarda) alışan performansı ile pozitif yönde ilişkili olmaktadır. Genç ve yaşlı kuşak çalışanlar farklı iş rollerinde farklı performans göstermektedir. İkinci olarak, uzaktan çalışma çalışan performansı ile olumlu yönde ilişkilidir. Genç kuşak çalışanlar uzaktan çalışma ile olumlu ilişki kurarken, eski kuşak çalışanlar uzaktan çalışma ile olumsuz ilişki kurmaktadır. Bu, genç kuşak çalışanların uzaktan çalışma düzenlemesini eski kuşak çalışanlara göre daha fazla benimsediği anlamına gelmektedir.

Virtanen, (2020: 2) uzaktan çalışma ortamının çalışanların iş tatmini ve iş motivasyonu üzerindeki etkisini anlamaya odaklanan bir çalışma yürütmüştür. Çalışma, finansal hizmet şirketinin 250 çalışanından oluşan katılımcıların yer aldığı anket yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışma, uzaktan çalışma ortamının, çalışanlara çalışma saatlerinde esneklik sağlayarak iş memnuniyetini artırması, programların düzenlenmesi açısından özerklik sağlaması gibi çeşitli faydaları olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, artan iş tatmini daha uzun süre daha fazla çalışanın elde tutulmasına yardımcı olmakta ve böylece her iki taraf için de faydalı olmaktadır. Aynı zamanda liderler uzaktan çalışma ortamında çalışanlara güven ve destek göstererek motivasyon düzeylerini artırabilmektedir. (Ward, 2017: 55)'ın çalışması, uzaktan çalışmanın işletme içinde çalışanların motivasyonu ve performans düzeyi üzerindeki etkisini değerlendirmeye dayanmaktadır. Çalışma bulgularına göre, motivasyonun evden çalışırken çalışan memnuniyetini artırmada büyük rol oynadığı vurgulanmaktadır. Ayrıca motive olan ve işlerine odaklanan çalışanlar daha iyi bir iş

yaşam dengesine de sahip olabilmektedir. Pitkänen (2021: 56-57)'e göre, motivasyonu etkileyen faktörlerin uzaktan çalışma ortamındaki liderlikle de güçlü bir şekilde bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre, güven, sosyal etkileşimler ve iletişim, uzak bir ortamda, uzak bir ekibe etkili bir şekilde liderlik etmek içinde gerekli olan ana motivasyon unsurlarıdır. Sanal ortamda spontane etkileşimler yaratılması ve ekip iletişim yönergelerinin oluşturulması, beklentilerin ve hedeflerin belirlenmesi ve her ekip üyesiyle tartişılması tavsiye edilmektedir. Bu araştırmanın bulguları ve tavsiyeleri farklı sektörlerde ve özellikle uzaktan çalışan liderler tarafından kabul edilebilmekte, ancak bu tavsiyeler çalışanların iş motivasyonunu artırmak için geleneksel bir çalışma ortamında da uygulanabilmektedir. Araştırma sonuçlarının da işaret ettiği gibi, uzaktan çalışma ortamında iş motivasyonu yaratmak için lider ve çalışan arasındaki güven duygusunu oluşturulması önerilmektedir. Safri ve ark.'nın (2024: 3059) yapmış oldukları araştırmaya göre, uzaktan çalışma daha fazla hareketlilik, günlük bir saat ekstra özerklik ve iş-yaşam dengesi sağlayarak çalışanların üretkenliğini ve motivasyonunu arttırabilmektedir. Ayrıca günlük yük maliyetlerini düşürerek tasarruf ve harcamaların artmasına da neden olabilir. Uygun bir iş yükü ruh sağlığını iyileştirmekte, iyi organize edilmiş bir işyeri fiziksel sağlık üzerindeki baskıyı azaltmakta ve inziva sosyal anksiyete hastalarını bazı yükümlölüklerinden kurtarmaktadır. İstikrarsız siber güvenlik, arka plan gürültüsü, internet kesintileri ve elektrik kesintileri gibi çok sayıda teknolojik zorluk uzaktan çalışanların karşısına çıkmaktadır. Sonuçlar, uzaktan çalışmanın avantajları ve dezavantajları olduğunu göstermektedir. Çalışanlar, iş-yaşam dengesini geliştirdiği için uzaktan çalışmayı tercih etmektedir. Çalışma, alışan verimliliği ve motivasyonu arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Uzaktan alışma, iş-yaşam dengesinin kurulmasına destek olurken aynı zamanda bireylerin çalışma programlarını kişisel yaşamlarına göre uyarlamalarına, stresi azaltmalarına ve genel mutluluğu

artırmalarına olanak tanımaktadır. Ek olarak, uzaktan çalışma, çalışanlara daha fazla özerklik sağlayarak görevlerini ve zamanlarını daha etkin bir şekilde yönetmelerini sağlamaktadır. Bu kontrol duygusu, iş tatminini artırabilmekte ve stres seviyelerini azaltmaktadır. Günlük işe gidip gelmek, birçok çalışan için önemli bir stres kaynağı olmaktadır. Trafikte veya kalabalık toplu taşıma araçlarında geçirilen uzun saatler fiziksel ve zihinsel yorgunluğa yol açabilmektedir. Uzaktan alışma, bu günlük eziyeti ortadan kaldıarak çalışanların güne taze ve enerjik başlamalarını sağlamaktadır. Çalışanlar uzaktan çalışarak bu olumsuz etkilerden kaçınabilmekte ve güne daha rahat bir başlangıç yapabilmektedir. Kişinin alışma ortamı üzerinde kontrol sahibi olması, daha yüksek iş tatminine ve daha düşük stres seviyelerine yol açabilmektedir (More, 2024: 1). Uzaktan alışma sürecinde işletmelerin üretkenlik ve verimlilik seviyesi, özellikle işletmelerin çalışanları tarafından belirlenmektedir. Kendi başarısı için çalışan bir çalışan, bir bütün olarak işletmenin başarisına dönüşmektedir. Parçaların toplamı bütüne (rgtsel başarıya) eklenmektedir. Bu da yönetimin çalışanları motive etmesini önemli kılmaktadır. Uzaktan alışma ortamında bireyin kendi kendini geliştirmesi ve deneyimlenmesi, bireylerin yeteneklerinin keşfedilmesine olanak tanımaktadır. Bir diğer ifadeyle içsel motivasyon, daha uzun bir zaman aralığında sürdürülebilir çabalarda kendini gösteren bir yetkinlik, özerklik ve neşe deneyimi olarak tanımlanabilmektedir (VanSoomveDonche,2014: 11). Ayrıca, içsel motivasyonun derin öğrenme ve öğrenmede anlayış ve kişisel anlam arayışıyla lişkili olduğu varsayılmaktadır. İçsel ve dışsal motivasyon, dışsal motivasyonun farklı biçimler aldığı bir süreklilik boyunca sıralanabilmektedir. Dışsal motivasyon, dış ödüller(rneğin,yüksek maaş, bir öğretmenin olumlu geri bildirimi) tarafından tetiklenebilmekte, ancak aynı zamanda kişinin kendi içindeki i kaynaklara da gvenebilmekte örneğin, bir ğrenci seçtiği çalışma konusunu önemli gördüğünde ve her zaman olmasa da öğrenmenin gerekliliğini kabul ettiğinde zevk olarak deneyimlenmektedir.

Dışsal motivasyonun, ezberci öğrenme gibi yüzeysel öğrenme yaklaşımlarıyla ve öğrenme çabasının en aza indirilmesiyle ilişkili olduğu varsayılmaktadır (Rentzios ve Karagiannopoulou, 2021: 903)

Albrychiewicz-Słocińska'a göre (2022) yapılan araştırma anketi katılımcılarının uzaktan çalışmanın motive edici ve demotive edici yönlerini bilinçli bir şekilde analiz edebildikleri ve konuyla ilgili günlük veya profesyonel bilgilerinden bağımsız olarak, avantajların dezavantajlardan daha ağır bastığını düşünerek belirli bir çalışma biçimini seçtikleri görölmektedir. Bunun özel bir istisnası, uzaktan çalışmanın kritik bir yönü olan ve kadınların erkeklerden biraz daha bilinçli görüldüğü kendi kendini motive etme ile ilgili gösterge olmaktadır. Literatürde bahsedilen uzaktan çalışmanın motivasyon düşürücü yönlerinin, belki de incelenen grubun özelliklerinden dolayı, ankete katılan gençlerin çođu için önemli olmadığı görölmektedir. Bu kişiler çoğunlukla uzaktan çalışmanın dezavantajlarını vurgulayan kişisel taahhütleri olmayan gençlerdir. Bununla birlikte, en çok tercih edilen çalışma biçiminin, sabit ve tamamen uzaktan çalışmanın olumsuz yönlerini dengelemeye çalışan, çalışanların ve işverenlerin çıkarları arasında bir uzlaşma olan hibrit çalışma olması ilgi çekmektedir.

Bireyin performans düzeyi üzerinde önemli etkisi olan çevresel faktörler, iç çevresel faktörler ve dış çevresel faktörler olarak sınıflandırılmaktadır. İç çevresel faktörler kuruluşun çalışma koşullarını, fiziksel ve donanım özelliklerini, iş yeri konumunu vb. içermektedir. Dış çevre faktörleri; kişinin çalıştığı tesise ulaşımı, doğal afetler, salgın hastalıklar, ekonomik krizler vb. gibi durumları içermektedir. Belirli durumlarda ortaya çıkan zorlu çalışma koşullarıyla ilgili olmaktadır. Çevresel faktörler ayrıca aile ve kulüp gibi ekonomik faktörler, ülkenin sosyal gelir dağılımı ve ekonomik koşulları gibi politik faktörler ve politika yapıcılar tarafından düzenlenen yasa ve düzenlemeler olarak da sınıflandırılabilir. Çevresel faktörler olumsuz yönde hareket ettiğinde etkilenen bireyler, çalışan performansını olumsuz yönde etkileyebilecek olumsuz fizyolojik ve psikolojik

etkiler yaşamaktadır. Bu nedenle bireysel performansın geliştirilmesinde örgütsel ve kişisel faktörlerin yanı sıra çevresel faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir (Cavlak, 2018, s. 53).

Uzaktan çalışmanın iş motivasyonlarını ve iş-yaşam dengelerini olumlu yönde etkilediğini bununla birlikte, uzaktan çalışmanın fiziksel sağlıklarını olumsuz etkilediğini ve bazılarının stres seviyeleri üzerindeki olumsuz etkileriyle de karşılaştığını, çalışanların uzaktan çalışma konusundaki deneyimleri ve tercihleri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Ancak, sonuçları farklı şirketlerde kullanabilmek için farklı alanlarda uzaktan çalışma ile ilgili daha fazla araştırma yapılabilmektedir. Kuruluşların çalışanlarının ihtiyaçlarını öğrenmelerine ve çalışanların iş motivasyonunu ve çalışma yeteneklerini destekleyen bir uzaktan çalışma kültürü geliştirmelerine yardımcı olabilecek bu tür bilgileri toplamak önemlidir (Virtanen, 2020: 40).

Çalışanların performansını izlemek için oyunlaştırılmış uygulamalar satın alan şirketler, bu yeni normalde çift başarıları veya grup takdirleri almayı da düşünebilmektedir. Bu şekilde, iyi performans göstermeyen veya her zaman skor tablosunun en altında yer alan çalışanlar, başka bir iş arkadaşıyla eşleştirildiklerinde veya bir grupta olduklarında motive olmaktadır. Ayrıca, çalışanlar arasındaki gerçek bağlantıyı, ekranlarla bölünmüş bir kurulumda tutmak, günümüz ortamında bir zorluktur. Uzaktan çalışma, pandeminin varlığından bağımsız olarak önümüzdeki yıllarda da devam edecek ve bağlantılı bir ekibi sürdürmek, çalışanların genel katılım ve motivasyon seviyeleri için hayati önem taşımaktadır. Oyunlaştırmayı bireysel başarılarla odaklanmaktan takım başarılarına kadar yeniden tanımlamak, takımlarda daha iyi sonuçlar getirebilmektedir (Pura, 2022: 66).

Rañesesve ark. 'na (2022: 77-78) göre, dijitalleşmenin ortaya çıkışı ve küreselleşmenin yaygınlığı, uzaktan çalışmanın yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, salgın hastalıkları ve afetler olağan çalışma ortamının değiştirilmesi çağrısını beraberinde getirmiştir. Bu durum, alışlagelmiş iş yerinden uzakta çalışma

ihtiyacını doğurmakta, ayrıca çalışanların karşılaştığı fayda ve zorlukları da beraberinde getirmektedir. Çalışanların çoğunluğu uzaktan çalışmanın, normal ofis ortamına kıyasla her günkü iş yüklerinin miktarına rağmen ilgili görevlerini yerine getirme şanslarını artırdığı konusunda hemfikirdir. Bununla birlikte, uzaktan çalışmanın çalışanların iş-yaşam dengesi üzerinde herhangi bir olumlu veya olumsuz etkisi olmadığını, kişiisel ihtiyaçlarını işten sonra ikinci plana attıklarını ve bu durumun kişiisel yaşamlarını olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Bucurean, (2020: 274)'ya göre uzaktan çalışma zorlu bir iş olmakta, nk patronluk yapacak bir işveren olmadan üretken kalmak ve profesyonellik göstermek kolay olmamaktadır. Gerekli araçlara sahip olunmadığında iş arkadaşlarıyla ve müşterilerle iletişim kurulması zorlaşmaktadır. Bu nedenle uzaktan çalışma sisteminde, çalışanların sadece özveri göstermeleri ve bunları nasıl kullanacaklarını öğrenmek istemeleri gerekmektedir. Her şey üretkenliğe, artılara ve eksilere bağlı olmaktadır. Evden çalışmak daha kısa sürede daha fazla iş yapmak, stresi azaltmak ve refah anlamına gelebilmektedir. Ancak, bu otomatik olarak gerçekleşmemekte; duruma yanlış yaklaşılırsa, hayat bir kabusu dnrebilmektedir. Dolayısıyla herkesin özlemine çektiği profesyonel-kişiisel denge ortadan kalkmakta, ki çoğu zaman çalışanlar günde 8 saat ofiste çalışırlarsa buna sahip olmaktadır. Ancak şaşırtıcı bir şekilde, uzaktan çalışmanın üretkenlik üzerindeki etkisine ilişkin sorulara verilen yanıtın analizinin ardından, bunun olumlu olmaktan ziyade olumsuz olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sonucun temel nedeninin, çalışmanın pandemi döneminin başında, çalışanların evden çalışmaya zorlandığı ve çoğunun bu çalışma şekline aşına olmadığı bir zamanda gerçekleştirilmiş olması gösterilmektedir.

Bu kapsamda öneri olarak;

- Uzaktan alışma ortamında çalışanların saatlerinde esneklik yapabilmeleri, programlarını kendileri planlayabilmeleri, çalıştıkları ortamları istedikleri gibi şekillendirmeleri ve diğer

çalışanlarla daha az sorun yaşamaları ile ilgili avantajlar çalışanlarla konuşulabilir ve uzaktan çalışma yöntemini benimsemeleri yaygınlaştırılabilir.

- Yöneticilerin sosyal etkileşimler, iyi iletişim, teşvik, ödüllendirme ve çalışana değer vermeme konusundaki iyi yaklaşımları; uzaktan çalışanların verimliliğini ve motivasyonunu artırabilir.
- Ekstra özerklik, zaman tasarrufu, arka plan görüntüsünün olmaması ve diğer çalışanlar arasındaki çalışmalardan uzak olma avantajları uzaktan çalışmanın çok daha fazla verimlilik ve motivesem anlamına geleceği dikkate alınmalıdır.
- Uzaktan çalışmanın, bireylere özerklik, stresten uzak olma, iş saatlerinde esneklik ve kalabalık ortamlardan uzak olma avantajlarının kullanılması; hem çalışanlara hem de işletmelere önemli kazananlar sağlayabilir.
- Uzaktan çalışma ve iş stresi dışındaki değişkenler kullanılarak daha fazla araştırma geliştirilebilir, araştırma sonuçları, araştırmacılar, akademisyenler, uygulayıcılar için bir referans veya bilgi olarak kullanılabilmekte ve çalışan performansının iyileştirilmesinde şirket politikalarına katkıda bulunabilir. Bu kapsamda yapılacak araştırmalara öneri olarak; konu kapsamının, insan kaynakları yönetimi, örgütsel yönetim, liderlik, örgüt iklimi, motivasyon faktörleri, kişisel gelişim, kurum kimliği gibi Alanların eklenerek genişletilmesi, Ayrıca bu kapsamdaki çalışmaların bölgesel, ülkesel ve Uluslararası seviyede anketlerin olduğu bilimsel çalışmaların yapılması alana çok daha fazla katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

- About Abdallah, M. (2022). *The Moderating Role of Generation in the Relationship Between Remote Working and Employee Performance* (Doctoral dissertation), Lebanese American University.
- albrychiewicz-Słocińska, A. (2022). Motivational Aspects of Remote Working-a Generation Z Perspective. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie. Politechnika Śląska*, (166), 19-30.
- Armstrong, M. (2009). *Armstrong's Handbook of Performance Management: An Evidence-Based Guide to Delivering High Performance*. Kogan Page Publishers.
- Bouazza, A. B., Ardjouman, D., & Abada, O. (2015). Establishing the Factors Affecting the Growth of Small and Medium-Sized Enterprises in Algeria. *American International Journal of Social Science*, 4(2), 101-115.
- Bucurean, M. (2020). The Impact of Working From Home on Productivity. A Study on the Pandemic Period. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 29(2), 267-275.
- Carlson, R. (2013). *Don't Sweat the Small Stuff at Work: Simple Ways to Minimize Stress and Conflict*. Hachette UK.
- Cavlak, H., & Cebeci, Y. (2018). Kurumsal raporların incelenmesi ve karşılaştırılması. *Journal of Research in Business*, 3(1), 53-76.
- Coulter, C. H. (2006). The Employer's Case for Health Management. *Benefits Quarterly*, 22(1), 23-33.
- Delanoëije, J., & Verbruggen, M. (2020). Between-Person and Within-Person Effects of Telework: a Quasi-Field Experiment. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 29(6), 795-808. <https://doi.org/10.1080/1359432X.2020.1774557>
- Fan, L. B., Blumenthal, J. A., Watkins, L. L., & Sherwood, A. (2015). Work and Home Stress: Associations With Anxiety and Depression Symptoms. *Occupational Medicine*, 65(2), 110-116. doi:10.1093/occmed/kqu181.
- Gagné, M., & Deci, E. L. (2005). Self-Determination Theory and Work Motivation. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 331-362. <https://doi.org/10.1002/job.322>
- Grant, C. A., Wallace, L. M., & Spurgeon, P. C. (2013). An Exploration of the Psychological Factors Affecting Remote e-Worker's Job Effectiveness, Well-Being and Work-Life Balance. *Employee Relations*, 35(5), 1-40.
- Grant, C. A., Wallace, L. M., & Spurgeon, P. C. (2013). An Exploration of the Psychological Factors Affecting Remote e-Worker's Job Effectiveness, Well-Being and Work-Life Balance. *Employee Relations*, 35(5), 527-546.

- Gridwichai, P., Kulwanich, A., Piromkam, B., & Kwanmuangvanich, P. (2020). Role of Personality Traits on Employees Job Performance in Pharmaceutical Industry in Thailand. *Systematic Reviews in Pharmacy*, 11(3), 185. DOI:10.5530/srp.2020.3.21
- Duran, C. ve Boz, D. (2021). Kurumsallaşmanın İş ve İşletme Performansına Etkisi. *International Marmara Social Sciences Congress*, 358–362.
- Güler, B. ve Taşhyan, M. (2022). Psikolojik İklimin Çalışan Performansı Üzerine Etkisinde İşe Adanmışlık Boyutlarının Aracılık Rolü. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 1605–1628. doi:10.29023 /alanyaakademik. 982437
- Güzel, D., & Aydın, G. (2021). Covid-19 Döneminde Uzaktan Çalışma Sisteminde İş Performansını Etkileyen Faktörler: Banka Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 128-133
- Hadi, T. P., Tola, B., & Akbar, M. (2019). The Effect of Transformational Leadership and Work Motivation on İnnovative Behavior. *International Journal of Human Capital Management*, 3(2), 100–108. <https://doi.org/10.21009/IJHCM.03.02.09>
- Hatch, M. J. (2018). *Organization Theory: Modern, Symbolic, and Postmodern Perspectives*. Oxford University Press.
- Hirsi, A., ve Salepçioğlu, M. (2019). Sosyal Hizmetler Çalışanlarında İş Doyumunun Örgütsel Bağlılığa Etkisi. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 14(55), 195-216.
- Jalagat, R., & Jalagat, A. (2019). Rationalizing Remote Working Concept and Its İmplications on Employee Productivity. *Global Journal of Advanced Research*, 6(3), 95-100.
- Jiang, L., Zhang, L. J., & May, S. (2016). Implementing English medium instruction (EMI) in China: Teachers' practices and perceptions, and students' learning motivation and needs. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 5(11), 23–39. <https://doi.org/10.1080/13670050.2016.1231166>
- Joseph, E. (2024). Evaluating the Effect of Future Workplace and Estimating the Interaction Effect of Remote Working on Job Stress. *Mediterranean Journal of Basic and Applied Sciences (MJBAS)*, 8(1), 57-77
- Kapoor, V., Yadav, J., Bajpai, L., & Srivastava, S. (2021). Perceived Stress and Psychological Well-Being of Working Mothers During COVID-19: A Mediated Moderated Roles of Teleworking and Resilience. *Employee Relations: The International Journal*, 43(6), 1290-1309. DOI: 10.1108/ER-05-2020-0244

- Kylili, A., Afxentiou, N., Georgious, L., Panteli, C., Georgali, P. Z. M., Panayidou, A., et al. (2020). The Role of Remote Working in Smart Cities: Lessons Learnt From COVID-19 Pandemic. *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects, 1*, 1–16. doi: 10.1080/15567036.2020.1831108
- Malta, M. (2004). Stress at Work, a Concept in Stress Human Factors Limited. *Business Psychology Strategy Development, 33*(6), 125-133.
- Meiryani, N., Koh, Y., Soepriyanto, G., Aljuaid, M., & Hasan, F. (2022). The Effect of Transformational Leadership and Remote Working on Employee Performance During COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Psychology, 13*, 919631. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.919631>
- Meiryani, Nelviana, Koh, Y., Soepriyanto, G., Aljuaid, M., & Hasan, F. (2022). The Effect of Transformational Leadership and Remote Working on Employee Performance During COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Psychology, 13*, 919631. 1-13. doi: 10.3389/fpsyg.2022.919631
- More, R.(2024). *The Impact of Remote Working on Mental Health: Pros and Cons*. Horton International. <https://hortoninternational.com/>.
- Nakhod, S., Voytsekhovska, Y., Otroshchenko, N., Gavrilko, T., Zheludenko, M., Mikheev, A., & Vynnyk, T. (2020). The Basic Questions of Motivation of Employees Working in a Remote Mode. *Journal of Critical Reviews, 7*(11), 1657-1660
- Olafsen, A. H., Deci, E. L., & Halvari, H. (2018). Basic Psychological Needs and Work Motivation: A Longitudinal test of Directionality. *Motivation and Emotion, 42*(2), 178-189. doi:DOI:10.1007/s11031-017-9646-2
- Oludayo, O. A., Falola, H. O., Obianuju, A., & Demilade, F. (2018). Work-Life Balance Initiative as a Predictor of Employees' behavioural Outcomes. *Academy of Strategic Management Journal, 17*(1), 1-17.
- Orlandi, L. B., Veglianti, E., Zardini, A., & Rossignoli, C. (2024). Enhancing Employees' Remote Work Experience: Exploring the Role of Organizational Job Resources. *Technological Forecasting and Social Change, 199*, 123075. 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.123075>
- Pekerşen, Y. (2020). Bireysel Performansın İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research, 7*(1), 56–76. doi:10.31771/jtr.2020.54
- Petty, A. (2017). *Rethinking Remote Work*. Atlantic Media. doi:10.1108/ER-08- 2012-0059
- Pitkänen, T. T. (2021). *Leading and Motivating Employees in a Remote Work Environment*. (Bachelor's Thesis), The Permanent Address of the Publication is, Tampereen Ammattikorkeakoulu Tampere University of

- Applied Sciences Degree Program in International Business Human Resource Management and Leadership.
- Prasad, K. D. V., Vaidya, R., & Rani, R. (2023). Remote Working and Occupational Stress: Effects on IT-Enabled Industry Employees in Hyderabad Metro, India. *Frontiers in Psychology, 14*, 1-13.1069402. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1069402>
- Pura, J. J. (2022). Linking Motivation and Employee Engagement Through Gamification in Remote Working. *International Journal of Academic and Industry Research, 3*(1), 52-69.DOI: 10.53378/352857
- Ralph, P., Baltes, S., Adisaputri, G., Torkar, R., Kovalenko, V., Kalinowski, M., ... & Alkadhi, R. (2020). Pandemic Programming: How COVID-19 Affects Software Developers and How Their Organizations Can Help. *Empirical Software Engineering, 25*, 4927-4961. doi: 10.1007/s10664-020-09875-y.
- Rañeses, M. S., Bacason, E. S., & Martir, S. (2022). Investigating the Impact of Remote Working on Employee Productivity and Work-life Balance: A Study on the Business Consultancy Industry in Dubai, UAE. *International Journal of Business & Administrative Studi, 1*, 63-81. doi:<https://dx.doi.org/10.20469/ijbas.8.10002-2es>, 8(2).
- Rentzios, C., & Karagiannopoulou, E. (2021). Rethinking Associations Between Distal Factors and Learning: Attachment, Approaches to Learning and the Mediating Role of Academic Emotions. *Psychology 12*, 899–924. doi: 10.4236/psych.2021.126055
- Rizal, O., Suhadak, M., & Kholid, M. (2017). Analysis of the Influence of External and Internal Environmental Factors on Business Performance: A Study on Micro Small and Medium Enterprises (MSMES) of Food and Beverage. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences, 66*(6), 47-56. DOI: <https://doi.org/10.18551/rjoas.2017-06.05>
- Safri, S. M., Salleh, M. A. A., & Salleh, M. S. M. A (2024). *Study on Remote Working of Employee Motivation and Productivity*.14(8), 3059-3071. DOI:10.6007/IJARBSS/v14-i8/21645
- Sandoval-Reyes, J., Idrovo-Carlier, S., & Duque-Oliva, E. J. (2021). Remote Work, Work Stress, and Work-Life During Pandemic Times: A Latin America Situation. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 18*(13), 7069. 1-12. <https://doi.org/10.3390/ijerph18137069>
- Shimura, A., Yokoi, K., Ishibashi, Y., Akatsuka, Y., & Inoue, T. (2021). Remote Work Decreases Psychological and Physical Stress Responses, But Full-Remote Work Increases Presenteeism. *Frontiers in Psychology, 12*, 1-10. doi: 10.3389/fpsyg.2021.730969.

- Song, Y., & Gao, J. (2020). Does Telework Stress Employees Out? A Study on Working at Home and Subjective Well-Being for Wage/Salary Workers. *Journal of Happiness Studies*, 21(7), 1-28.
- Van Soom, C., & Donche, V. (2014). Profiling First-Year Students in STEM Programs Based on Autonomous Motivation & Academic Self-Concept and Relationship With Academic Achievement. *PLoS one*, 9(11), e112489, 1-13. doi: 10.1371/journal.pone.0112489
- Vander Elst, T., Verhoogen, R., Sercu, M., Van den Broeck, A., Baillien, E., & Godderis, L. (2017). Not Extent of Telecommuting, But Job Characteristics as Proximal Predictors of Work-Related Well-Being. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 59(10), e180-e186. DOI: 10.1097/JOM.0000000000001132
- Viktorovich, K. E., Rozentsvaig, A. I., Bakhteeva, E. I., Soshnikova, I. V., Sherpaev, V. I., & Novikova, Y. A. (2020). The Development of Remote Workers With Disability for Entrepreneurship System. *Journal of Entrepreneurship Education*, 23(1), 1-10.
- Virtanen, M. (2020). *The Impact of Remote Working on Employees' Work-Motivation & Ability to Work*. Metropolia University of Applied Sciences Bachelor of Business Administration International Business and Logistics Bachelor's Thesis, 1-54.
- Virtanen, M. (2020). *The Impact of Remote Working on Employees' Work-Motivation & Ability to Work*. (Bachelor's Thesis), Metropolia University of Applied Sciences Bachelor of Business Administration International Business and Logistics
- Ward, H. (2017). *The Impact That Working From Home Has on the Overall Motivation and Performance Levels of Employees Working Within a Banking Organisation* (Doctoral dissertation), Dublin, National College of Ireland.
- Yan, H., & Xie, S. (2016). How Does Auditors' Work Stress Affect Audit Quality? Empirical Evidence From the Chinese Stock Market. *China Journal of Accounting Research*, 9(4), 305-319. <https://doi.org/10.1016/j.cjar.2016.09.001>

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Karadağ

Hasan KAYA

Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Klasik Türk Edebiyatı, ORCID: 0000-0001-9244-3113, hasankaya@nku.edu.tr.

Özet: Evliya Çelebi, *Seyahatname*'nin 6. cildinde 1661-1664 yılları arasındaki seyahatlerinde Karadağ şehirlerinden bazılarını da anlatmıştır. 1661'de Balkanlara giden bu coğrafyada uzun süre kalan Evliya Çelebi pek çok yer gezmiştir. Arnavutluk üzerinden Karadağ'a seyahat etmiş, İşkodra'dan (Arnavutluk İskenderiye'si) sonra 1662 yılında bugün Karadağ'ın başkenti olan Podgoritsa'ya gitmiştir. Önce Podgoritsa Kalesi'ni anlatıp kalenin Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırıldığını belirtir. Halkını benzetmelerle tasvir ettikten sonra buranın 300 haneli bir yerleşim yeri olduğundan söz etmiştir. Podgoritsa'da Fatih Camii, buğday ambarları, cebehane, toplar ve su sarnıçları olduğundan söz eder. Evliya Çelebi Podgoritsa'dan Karadağ'ın Kotur şehrine gitmek istese de çatışma ortamından dolayı kendisine izin verilmediğini belirtir. Bunun üzerine Podgoritsa'nın kuzeyinde yarım saatlik mesafede bir tepeye çıkarak Kotur Kalesi'nin özelliklerini kaydeder. Ardından Podgoritsa'dan güneye giderek Budva Kalesi'ni anlatır. Budva'nın Venedik kalesi olduğunu belirtir. Evliya Çelebi Budva'dan sonra Bar Kalesi'ne gelmiş ve orayı anlatmış ve buranın Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğini belirtmiştir. Buradan Ülgün'e (Ulcinj) geçmiş

ve öncelikle fethi ile yönetim şekline değinmiştir. Ülgün Kalesi detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir. *Seyahatname*'nin 6. cildinde ayrıca Macaristan üzerinden de Karadağ'ın bazı yerlerine gittiğini bildirir. Bugün Sırbistan'a bağı Öziçe'den sonra Karadağ'ın kuzeypbatısında yer alan Taşlıca (Pljevlja) şehrini anlatır. *Seyahatname*'de en detaylı anlatılan Karadağ şehri Taşlıca'dır. Evliya Çelebi şehrin yapısını, yönetim şeklini, kültürünü, önemli yapılarını, insanlarını ve Tihotine Nehri'ni detaylı bir şekilde ele alır. Tespitlerimize göre Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinin 6. cildinde bugünkü Karadağ'a ait Podgoritsa, Kotur, Budva, Bar, Ülgün (Ulcinj) ve Taşlıca (Pljevlja) şehirlerini anlatmıştır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, Karadağ, Podgoritsa, Taşlıca (Pljevlja).

Montenegro In Evliya Celebi's Seyahatname

Abstract: Evliya Çelebi also described some of the cities of Montenegro in his travels between 1661-1664 in the 6th volume of his *Seyahatname*. Evliya Çelebi, who went to the Balkans in 1661 and stayed in this region for a long time, visited many places. He traveled to Montenegro via Albania, and after Shkodra, he went to Podgorica, the capital of Montenegro today, in 1662. He first described the Podgorica Castle and stated that the castle was built by Fatih Sultan Mehmet. After describing its people with metaphors, he mentioned that this place was a settlement with 300 households. He mentioned that there was a Fatih Mosque, wheat silos, an armory, cannons and water cisterns in Podgorica. Evliya Çelebi stated that although he wanted to go from Podgorica to the city of Kotur in Montenegro, he was not allowed to do so due to the conflict. Thereupon, he climbed a hill half an hour north of Podgorica and recorded the features of Kotur Castle. Then, he went south from Podgorica and described Budva Castle. He stated that Budva was a Venetian castle. After Budva, Evliya Çelebi came to Bar Castle and described it, stating that it was conquered by Fatih Sultan Mehmet. From there, he went to Ulcinj and first touched on its conquest and its form of government. Ulcinj Castle was described in detail. In the 6th volume of the

Seyahatname, he also reported that he went to some places in Montenegro via Hungary. After Öziçe, which is now part of Serbia, he describes the city of Pljevlja located in the northwest of Montenegro. The most detailed city of Montenegro described in the Seyahatname is Taşlıca. Evliya Çelebi discusses the structure of the city, its form of government, its culture, important structures, its people and the Tihotine River in detail. According to our findings, Evliya Çelebi described the cities of Podgorica, Kotur, Budva, Bar, Ulcinj and Pljevlja in today's Montenegro in the 6th volume of his Seyahatname.

Key Words: Evliya Çelebi, Seyahatname, Montenegro, Podgorica, Plievlja.

Giriş

Evliya Çelebi 1659 yılında Boğdan Voyvodası Stefanitza'yı (Stefanita Lupu) ülkesine götürren kafıleye katılmış, Eflak Beyi III. Mihnea'nın tedip harekâtında ve Kırım süvarileriyle birlikte çeşitli akınlarda bulunmuştur. Edirne'ye dönüşünün hemen ardından Köse Ali Paşa'nın Varad seferine katılmış, ardından Bosna Beylerbeyi Melek Ahmed Paşa'nın yanına gidip Bosna eyaletini dolaşmıştır. Bölgede yapılan çeşitli askerî harekatlara iştirak etmiş, Rumeli beylerbeyiliğine getirilen Melek Ahmed Paşa ile birlikte Sofya'ya gitmiştir. Vergi tahsili göreviyle Rumeli'yi dolaşmış, bu arada Tımışvar sahrasında Köse Ali Paşa'nın Erdel seferine katılmıştır (1661). Burada Kırım askerleriyle Erdel'i karış karış dolaşan Evliya Çelebi kışı geçirmek üzere Belgrad'a dönüşünden sonra Arnavutluk'ta "mal tahsili" ile görevlendirilmiştir (İlgürel 1995: XI/530).

Evliya Çelebi, Arnavutluk'taki görevinden sonra İstanbul'a dönmüş, ardından 1663 yılında Fâzıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine katılmış, bu seferin bütün safhalarında bulunmuştur (İlgürel 1995: XI/530).

Evliya Çelebi'nin bugünkü Karadağ'a ait kapsamlı seyahatini 1662 yılında mal tahsili için görevlendirildiği Arnavutluk'tayken yapmıştır. Beraberinde 20 silahlı Arnavut olmak üzere ilk olarak Karadağ'ın başkenti Podgoritsa'ya gitmiş, ardından diğer Karadağ şehirlerini

gezmiřtir (Kahraman 2010: VI/128). Bu seyahatler *Seyahatname*'nin 6. cildinde yer almaktadır. O yıllarda Kotor ve Budva Venedik, Bar ve Ülgün Osmanlı hâkimiyetindedir (Temizer ve Premović 2019: 722).

Evliya Çelebi'nin Karadağ'a ait gezdiği yerleri anlattığı bölümlerin bazı satırları boş bırakılmıştır.

Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği Karadağ şehirleri şunlardır:

Podgoritsa

Evliya Çelebi Podgoritsa'nın 883 (M. 1477/78) yılında Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedildiğini, onun İskenderiye'yi Arnavutlar ve Venediklilerden güvende tutmak için buraya kale yaptırdığını anlatmıştır (Kahraman 2010: VI/128-129).

Evliya Çelebi'nin verdiği tarih kalenin yapılışı için doğru olsa da Podgoritsa'nın fethi 1457 yılındadır. Fatih Sultan Mehmed Ribnica ve Moraca nehirlerinin birbirine kavuştuğu, dik sarp kayalıklar tarafından korunmuş olan bölgeye bir kale ve cami inşa ettirmiştir (Kiel 2007: XXXIV/306). Osmanlılar Podgoritsa'ya kale yaptıktan sonra kale içine pek çok bina inşa etmiştir (Pepiç 2005: 280).

Podgoritsa Kalesi dört köşe bir taş yapı, burçları, kuleleri ve bedenleri sağlam set, tek kapılı ve kesme kaya hendekli yeni bir kale olarak tasvir edilmiştir. Kalede Venediklilerin hâkimiyetinde olan Kotor askerleriyle savaşan 700 cesur gazinin bulunduğunu belirten Evliya Çelebi askerlerin kıyafetlerini gülünç bulur (Kahraman 2010: VI/129).

Suyu ve havasının güzelliğinden Podgoritsa halkının uzun boylu, pazulu, iri göğüslü, iri cüsseli olduğundan söz edip silahlı hâlde ceylan gibi sıçradıklarını anlatır. Askerlerin kısa etek giydiklerini belirtir. Onları ayaklarında sıkma çarık, üstlerinde dar ve kısa kebe ve kafalarında küçük takke ile tasvir eder. Askerlerin kahramanlıklarıyla Kotor ve Arnavutların gözünü korkuttuğunu belirtir (Kahraman 2010: VI/129).

Podgoritsa'nın 300 haneli bir yer olduğunu ifade edip burada bir Fatih Camii, buğday ambarları, cebehane, toplar ve su sarnıçları

olduğunu belirtir. Podgoritsa o dönemde İskenderiye sancağına bağlı nahiyedir (Kahraman 2010: VI/129).

Podgoritsa Kalesi günümüzde aşağıdaki fotoğrafta görüldüğü gibi bakımsız ve yıkık bir hlde dir.

Podgoritsa Kalesi

Kotor

Evliya Çelebi, Podgoritsa'dan Venedik hkimiyetindeki Kotor şehrine gitmek istese de savaş hli yüzünden kendisine izin verilmediğini belirtir. Bunun zerine Podtgoritsa'nın kuzeyinde yarım saatlik mesafede bir tepeye çıkarak Kotor Kalesi'nin özelliklerini kaydeder (Kahraman 2010: VI/130).

Kotor Kalesi bir kaya üzerindedir. Kalenin güneyinde iki konak yerin iki tarafı Venedik denizidir, batısı Nova Körfezi'dir. Bu iki deniz arası 10 konak yere kadar büyük geniş yer bir burundur ki Mora vilayetinde Manya Burnu gibi ormanlık, taşlık yalçın ve verimsiz dağlardır, yarısına Karadağlar ve yarısına Kilimente Dağları derler (Kahraman 2010: VI/130).

Kotor'da 47 bin tüfekli, iri cüsseli Arnavut askerinin bulunduğunu, Kliminete Burnu'ndaki 7 kalenin Venedik hâkimiyetinde olduğunu belirtir (Kahraman 2010: VI/130).

Kotor Kalesi günümüzde bakımlı ve iyi durumdadır.

Kotor Kalesi

Budva

Evliya Çelebi Podgoritsa'dan güneye giderek Budva Kalesi'ni anlatır. Budva'nın Venedik kalesi olduğunu belirtir. Deniz kıyısında dörtgen şekilli, şeddadi taş yapı şeklinde küçük, beyaz hoş bir kale olarak tasvir eder. Evliya Çelebi yirmi kadar Arnavut askeriyle seyahat ettiği için Budva Kalesi'ndekilerin kendilerini çeteci ve yağmacı zannederek önce uyarı için top attıklarını ardından gemiden bayrak kaldırdıklarını ve son olarak gözcü kulelerinden de ateş yaktıklarını anlatmıştır (Kahraman 2010: VI/130).

Budva o dönemde tamamıyla bu kalenin içinde bir yerleşim yeridir. Kale ve içindeki yapılar günümüzde de bakımlı ve iyi durumdadır.

Kale (surlar) İçinde Eski Budva

Bar

Evliya Çelebi Budva'dan sonra Bar Kalesi'ne gelmiş ve orayı anlatmış ve Bar'ın 883'te (M. 1477/78) Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedildiğini belirtmiştir (Kahraman 2010: VI/130).

Bar'ın İşkenderiye sancağına bağlı voyvodalık ve lgn'n nahiyelerinden biri olduğunu belirtir. Kale dizdarı ve askerlerinin yiğitliklerinden bahseden Evliya elebi, askerlerin Pulya, İşpanya ve Klora kıyıları ile Venedik kalelerine akınlar düzenlediklerini anlatır (Kahraman 2010: VI/131).

Bar Kalesi Venedik Körfezi kıyısında dörtgen şekilli, sanatlı taş yapı, yamalı bir kale olarak tasvir edilir. Hisar içinde neferlere ait ki-remit ve kayağan örtülü bahçesiz evler bulunduğunu anlatır. Bar'da Sultan Mehmet Camii, mektebi, medresesi, bir mescidi, tahıl ambarı, cebehane hazinesi, su sarnıçları, iri topları, mehterhane kulesi ve hendeği olduğunu ifade eder (Kahraman 2010: VI/131).

Bar Kalesi günümüzde ayakta ve iyi durumdadır.

Bar Kalesi

Ülgün (Ulcinj)

Evlıya Çelebi Ülgün'ün 883'te (M. 1477/78) Fatih Sultan Mehmet'in veziri Hersekoğlu Ahmet Paşa tarafından Venediklilerden alındığını anlatır. Fatih Sultan Mehmet'in kaleyi imar ederek İskenderiye sancağına bağlandığını ve Ülgün'ün voyvodalık olduğunu ifade eder (Kahraman 2010: VI/131).

Ülgün Kalesi Venedik Körfezi kenarında altıgen şekilli kesme taştan bir savaş kalesi olarak anlatılırken burçları, bedenleri, sağlam kapıları, mazgal delikleri, hendekleri ile bakımlı ve süslü bir kale olarak tasvir edilir. Hisar içinde Mehmed Han Camii ve neferat evleri olduğunu belirtir. Zahire ambarları, cebehane hazineleri, su sarnıçları ve gayet iri balyemez topları olduğundan söz eder (Kahraman 2010: VI/131).

Evlıye Çelebi şöyle devam eder:

Kale kapısı önünde dizdar ağa lonca yerinde oturup 700 adet Arnavut gazileri kale neferatlarıyla muhafaza beklerler. Bunun da yarar,

bahadır, korkusuz ve cesur yiğitleri var. Genellikle şebbazları firkatecilerdir. Bu kale deniz kıyısında bulunmakla 20 adet firkateleri kale limanında mevcuttur. Diğer kasabalardan da şebbaz Arnavut yiğitleri gelip firkatelere girip kâfiristan yakalarını yaka yıka harap ede hesapsız bol mallar ve seçkin esirler alıp zaferle Ülgün'e gelirler ve sancakbeyine öşür verirler. Hatta bu hakir bu kaleyi seyretmekte iken 7 adet firkate Pulya'dan ganimet malıyla gelip 7 firkateden Yusuf Bey oğluna 21.000 guruş öşür ve 17 esir düşüp o da Melek Ahmed Paşa borcuna bu gaza malından verdi (Kahraman 2010: VI/131-132).

Ülgün kalesi bugün hala ayaktadır.

Ülgün Kalesi

Taşlıca (Pljevlja)

Evliya Çelebi, 1663 yılında Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine katılmış ve bu seferin bütün safhalarında bulunmuştur. Bu sırada Bosna eyaleti Hersek sancağında Sührab Mehmed Paşa'ya muhafaza emirlerini götürmüş ve güzergâhındaki kale ve şehirleri anlatmıştır.

Evliya Çelebi'nin Karadağ'da en detaylı anlatımları Taşlıca'ya dairdir. Evliya Çelebi burada kale olmadığını, çevresinin beyaz billur

gibi taşlı dağlarla çevrili taşlık olmasından buraya Taşlıca dendiğini anlatır. Ardından şehrin idari şeklinden ve idarecilerinden söz eder. şehir Bosna eyaletinde Hersek paşasına bağlıdır. Ardından konuk olduğu Paşa Konağı'nı tasvir eder (Kahraman 2010: VI/548).

Taşlıca bir süslü şehirdir, çıplak ve beyaz kayaların ortasında yeşillik yerde bağlı bahçeli zeminde on mahalleden oluşmuştur. Bu mahallelerin yarısı müslüman yarısı gayrimüslim mahallesidir (Kahraman 2010: VI/548).

Taşlıca'da on cami vardır. Camilerinden Hüseyin Paşa Camii adeta bir selatin camiidir. şehirdeki han, cami, imaret ve medreseler Hüseyin Paşa'nın hayratıdır. Camiinin uzun ve sanatlı minaresini Üsküp'teki Koca Yahya Paşa Camii'nin minaresine benzetir. Yüksek mavi ana kubbesinin çevresinde altı yarım kubbe daha vardır (Kahraman 2010: VI/548). Evliya Çelebi Hüseyin Paşa Camii'ni muhtemel ki yanlışlıkla Hasan Paşa Camii olarak zikretmektedir. Nitekim *İslam Ansiklopedisi*'nde bu yanlış düzeltilmiş ve cami Hüseyin Paşa Camii olarak anılmıştır (Kiel 2019: Ek-2/581).

Caminin dört köşesinde dört ziyinet kubbeleri vardır ve kible kapısı sofası üzerinde 4 adet mermer sütun üzerinde 3 kubbe daha vardır. Toplam 14 kubbeli bir camidir. Alemleri insan boyundadır. Hüseyin Paşa Mısır veziriyken bu alemleri Mısır'da yaptırıp 14.000 altın ile yaldız vurdurup Mısır İskenderiyesi'nden Dobra-Venedik gemilerine koyup Dobra-Venedik üzerinden Taşlıca'daki bu camiye koydurmuştur. Halen cilalanmış gibi insanın gözünü kamaştırmaktadır. Süleyman Han zamanından beri alemlerde zerre kadar koyuluk oluşmamıştır (Kahraman 2010: VI/549).

Caminin sanatlı minberi ve mihrabının üzerindeki siyah kadife-den altın işlemeli Kâbe resmi övülmüştür. Bu camiin avlusunun çevresi ağaç parmaklıktır, zira hayrat sahibi Hüseyin Paşa vefat edince avlunun çevresi eksik kalmıştır. Caminin döşeme hasırlarını Hüseyin Paşa Süleyman Han zamanında Mısır'dan göndermiştir. Usta

elinden yeni çıkmış gibidir (Kahraman 2010: VI/549). Hüseyn Paşa Camii'nin geniş bir vakfiyesi vardır (Ademi 2012: 280).

şehirde ayrıca Hacı Hüseyn Camii, Hacı Rıdvan Camii, Hacı Ali Camii, Odabaşı Camii ve yeni olan Ahmed Bey Camii'ni sayar. Bu adı geçen camilerin tamamı kalabalık cemaate sahip, aydınlık, süslü ve mamur camilerdir (Kahraman 2010: VI/549).

Taşlıca'da iki medrese, üç çocuk mektebi, iki tekke, bir hamam vardır. Hamam Hüseyn Paşa Camii'nin kible kapısı ardında bulunur. Hüseyn Paşa'nın aşevinde sabah-akşam yoksullara yemek verilir (Kahraman 2010: VI/549-550).

Taşlıca'da üç tüccar hanı, 700 kârgir yapı, tahta, kiremit ve kayaağan örtülü ev vardır. arşısında 200 kadar dükkândır, ama çoğu tüfengci dükkânları ve sanat ehli dükkânlarıdır (Kahraman 2010: VI/550).

şehrin havası ve suyu güzel olduğundan insanları güzeldir. Temiz kaldırım döşeli arşı yolu geniştir (Kahraman 2010: VI/549-550).

Hüseyin Paşa Camii ve Saat Kulesi

Sonuç

Evliya Çelebi'nin bugünkü Karadağ'a ait kapsamlı seyahatini 1662 yılında mal tahsili için görevlendirildiği Arnavutluk'tayken yapmıştır. Beraberinde 20 silahlı Arnavut olmak üzere ilk olarak Karadağ'ın başkenti Podgoritsa'ya gitmiş, ardından diğer Karadağ şehirlerini gezmiştir. Bu seyahatler *Seyahatname*'nin 6. cildinde yer almaktadır. O yıllarda Kotor ve Budva Venedik, Bar ve Ülgün Osmanlı hâkimiyetindedir.

Evliya Çelebi, 1663 yılında Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferine katılmış ve bu seferin bütün safhalarında bulunmuştur. Bu sırada Bosna eyaleti Hersek sancağında Sührab Mehmed Paşa'ya muhafaza emirlerini götürmüş ve güzergâhındaki kale ve şehirleri anlatmıştır.

Evliya Çelebi'nin Karadağ'a ait gezdiği yerleri anlattığı bölümlerin bazı satırları boş bırakılmıştır.

Evliya Çelebi Karadağ'da sırasıyla Podgoritsa, Kotor, Budva, Bar, Ülgün (Ulcinj) ve Taşlıca (Pljevlja) şehirlerini anlatmıştır. Bunlar arasında en kapsamlı anlatım Taşlıca'ya dairken diğer şehirler daha çok kaleleri özelinde söz konusu edilmiştir.

Şehirlerin yerleşim yerleri, idari yapıları, demografik yapıları ve kültürlerine dair pek çok bilginin bulunduğu bu anlatımlar bugün için oldukça değerlidir. 17. yüzyıl Karadağ'ı ile bugünkü Karadağ'ı karşılaştırmak da mümkün olabilmektedir.

Bu anlatımlarda Evliya Çelebi'nin az da olsa bazı başka coğrafyaların anlatımlarında olduğu sehven isim yanlışlıkları yapabildiği görülmüştür.

Kaynakça

- Ademi, Rahman (2012), “Karadağ Vakıfları: Hukuksal Perspektif”, Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İlgürel, Mücteba (1995), “Evliya Çelebi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XI: 529-533.
- Kahraman, Seyit Ali (2010), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VI, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kırel, Machiel (2007), “Podgorica”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXIV: 306-307.
- Kırel, Machiel (2019), “Taşlıca”, *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ek-2: 580-582.
- Pepiç, Adnan (2005), “Podgorica’nın Kısa Bir Tarihçesi”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18: 273-283.
- Temizer, Abidin ve Marijan Premović (2019), “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Kotor, Budva, Bar, Ülgün Şehirleri”, VII. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Akademik Çalışmalar Sempozyumu 15-17 Kasım 2019, Ankara, Türkiye, Tam Metin Bildiriler Kitabı (Sosyal Bilimler), Ankara: Asos Yayınevi.

Bir Koleksiyoner Portresi; Orhan Karadoğan

Hülya KÜPÇÜOğLU

Doçent, Topkapı Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Resim Bölümü ORCID: 0000-0001-9380-8639 hulyakupcuoglu@topkapi.edu.tr (Assoc, Topkapı University Faculty of Fine Arts, Design and Architecture, Department of Painting, ORCID: 0000-0001-9380-8639 hulyakupcuoglu@topkapi.edu.tr).

Özet: Elektrik-Elektronik Mühendisi olan Orhan Karadoğan tanınmış koleksiyonerlerimizden birisidir. 1992 yılında Orhan Taylan resmi satın alarak koleksiyonerliğe adım atmıştır. Altı yıl hiç resim satın almamıştır. Ancak 1997 yılında Orhan Karadoğan bir dönüm noktası yaşayarak eşi Emel Karadoğan ile birlikte koleksiyonerliğe kararlı bir şekilde başlamıştır. Pandemi döneminde birçok sanatsal etkinlik online olarak yapılmış veya sanat galerilerinin belli saatlerde açılması ile izleyici/eser buluşması sağlanmıştır. Küresel sağlık krizinin getirdiği belirsizlik ve izolasyon, Orhan Karadoğan'ı da etkilemiş ve ona farklı bir perspektiften düşünme ve koleksiyonculuk yolculuğunu daha yaratıcı bir şekilde sürdürme fırsatı sunmuştur. Bu dönemde, dijital platformlar üzerinden yapılan duyurularla çeşitli yarışmalar düzenlemiştir. Bu etkinliklerde amaç, pandemi döneminde evde oturmak zorunda olan sanatçılara destek olmaktır. “İF-Art Resim Yarışması” veya “Öğretmenimle Elele” gibi projelere yoğun ilgi gösterilmiştir. Bir seçici kurul eşliğinde oylanan eserlere çeşitli ödüller verilmiştir. Karadoğan, bu projelerle hem sanatçıyı

desteklemiş ve sanatını sürdürme fırsatı vermiş hem de koleksiyonunu zenginleştirmiştir. Bu bildirinin amacı, Orhan Karadoğan'ın koleksiyonerlik sürecine ve Pandemi döneminde yaptığı etkinliklere odaklanarak aıklamak ve Plastik sanatlara olan katkısını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Orhan Karadoğan, Koleksiyonculuk, Koleksiyoner, Pandemi dönemi sanat.

A Portrait of a Collector; Orhan Karadoğan

Abstract: Orhan Karadoğan, an Electrical-Electronics Engineer, is one of our well-known collectors. In 1992, he started collecting when his older brother Prof. Dr. Faruk Karadoğan gifted him an Orhan Taylan painting. In 1998, Karadoğan experienced a turning point and started collecting with his wife Emel Karadoğan. During the pandemic period, many artistic events were held online or art galleries were opened at certain hours, enabling audience/artwork meetings. The uncertainty and isolation brought about by the global health crisis also affected Orhan Karadoğan and offered him the opportunity to think from a different perspective and continue his collecting journey more creatively. During this period, he organized various competitions with announcements made through digital platforms. The aim of these events was to support artists who had to stay at home during the pandemic. Projects such as the "IF-Art Painting Contest" or "Hand in Hand with My Teacher" have attracted great interest. Various awards were given to the works voted on by a selection committee. With these projects, Karadoğan not only supported the artist and gave him the opportunity to continue his art, but also enriched his collection. The aim of this paper is to explain Orhan Karadoğan by focusing on his collecting process and his activities during the pandemic period and to examine his contribution to plastic arts.

Key Words: Orhan Karadoğan, Collection, Collector, Pandemic-era art.

Giriş

Elektrik-Elektronik Mühendisi olan Orhan Karadoğan tanınmış koleksiyonerlerimizden birisidir. Karadoğan, 2017 yılında sanat tarihçisi Oğuz Erten'e verdiği röportajda "1992 yılında Ağabeyi Prof. Faruk Karadoğan resim satın almaya giderken 'sana da bir resim alayım mı?' diye sorması" ve getirmesi ile koleksiyonerliğe ilk adımını attığını belirtmiştir. Geçtiğimiz yıl vefat eden sanatçı Orhan Taylan'a ait olan bu ilk eser, yıllarca tek resim olarak Karadoğanların evinde asılı kalmıştır. Karadoğan resme ilgi duysa da 1997 yılına kadar resim satın almamıştır. Ancak 1997 yılında Orhan Karadoğan bir dönüm noktası yaşayarak eşi Emel Karadoğan ile birlikte koleksiyonerliğe kararlı bir şekilde başlamıştır. Bugün Orhan Karadoğan'ın koleksiyonundaki resimlerin sayısı 6000'in üzerine çıkmıştır.

1990'lı yıllar...

Orhan Karadoğan'ın resim koleksiyonu yapmaya başladığı "1990 yılının hemen başında SSCB'nin dağılması ve ardından körfez krizi başladığı süreçlerdir. O yıllarda TC Cumhurbaşkanı Turgut Özal'dır. Özal körfez savaşını desteklemiştir. Ancak Türk askerinin körfeze gönderilmesi ve yabancı askerlerin de gelmesi onayı sonucunda gerçekleşen istifalar neticesinde erken seçim yapılmış ve DYP kazanmıştır. 1993 yılında Turgut Özal'ın ölmesi ile Süleyman Demirel cumhurbaşkanı, Tansu Çiller ise başbakan olmuştur. 1980'li yıllarda hayatımıza giren özel kanalların sayısı 90'lı yıllarda artmıştır. Uyduların kullanılmaya başlaması, her görüşün kendisine bir TV kanalı kurması ve radyo programlarının artması, internetin ve cep telefonlarının hayatımıza girmesi bu yıllara damgasını vurmuştur. Genel olarak 1990'lı yıllar 5 Nisan kararları neticesinde ekonomik istikrarsızlıkların yaşandığı bir süreç olarak yazılmıştır. 1999'da yaşanan Gölçük depremi ve depremin sonuçları ile 2000'li yıllara girmiştir". (Sülün, 2019, özet)

1990'lı yıllar sanat ortamı ve piyasasında ekonominin karışık durumuna rağmen hareketli geçmiştir. "Kurum destekli sanat etkinlikleri

sanat piyasasına dinamizm getirmiştir. Sanat yapıtlarının meta olarak da alıcı bulmaya başladığı bu dönemde sermaye sahipleri, kültürel-sanatsal faaliyetlerin hem sosyal hem ekonomik gücünün farkına varmışlar ve koleksiyonculuğa yönelmişlerdir.” (Sülün, 2019, s:107) “Özellikle 1992’de yaşanan Körfez Savaşı, sanat piyasası açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. (...) Benzer bir durum 2001 yılındaki ekonomik krizde de yaşanmıştır. Koleksiyoncuların ekonomik krizde koleksiyonlarını satışa çıkarmaları bunları aynı zamanda bir yatırım aracı olarak da gördüklerinin açık bir göstergesidir”. (Serpil, 2006, s:83) “Koleksiyoncuların sanat yapıtı satarak krizden az zararlar kurtulmaları 1994 krizinin ardından hakim olan ekonomik boyutlu riskli ortama rağmen sanat eseri alımında ivme kaybının yaşanmasını önlemiş, özellikle büyük sermayelere sahip koleksiyoncu sayısında artış gözlenmiştir. Sanat eserine sahip olmanın ekonomik bir güvence olduğu gerçeği de müzayedenin ardından ortaya çıkmıştır.” (Sülün, 2019, s:113-114) “Sanat, 1990’lı yılların başlarında düzenlenen bienaller, sanat temalı çeşitli yayınlar ve sergiler yoluyla daha görünür hale gelmiştir. Aynı yıllarda koleksiyoncuların talep ettikleri eserlerde değişim yaşanmıştır. 2000 yılına kadar yaşanan siyasi ve politik iniş çıkışlardan doğrudan etkilenen sanat piyasası bu yıllarda özel müzeciliğin ivme kazanmasıyla birlikte tekrar hareketlenmiştir”. (Karadeniz, 2019, s:91) Bunun ilk örneklerinden birisi İstanbul Modern’dir. 90’lı yıllarda önemli bazı sanat etkinlikleri gerçekteştir. Bu etkinlikler o dönemin genç kuşaklarını ortaya çıkarmıştır. Örneğin Uluslararası Plastik Sanatlar Derneği’nin düzenlediği Genç Etkinlik sergileri bunlardan birisidir. Bir diğeri 1980’li yılların sonunda gerçekteşen sanat fuarlarıdır. Sanat yayıncılığı ve galeri sayısı hızla artmıştır. Sanatçı inisiyatifleri kurulmuştur. Müzayedeler de sayıca artmış ve bazı astronomik fiyatlı satışlar gerçekteşmeye başlamıştır ki 2000’li yıllarda da buna dair örnekleri izledik. Orhan Karadoğan’ın koleksiyona başladığı 1990’lı yıllarda koleksiyoner sayısı da hızla

artmıştır ki kendisi de resme yatırım gözüyle bakıldığı dönemlerde koleksiyon yapmaya karar vermiştir.

Orhan Karadoğan'ın Oğuz Erten'e verdiği röportajda “Ankara’da Gazi Eğitim’den Doç. Dr. şükriye Nesrin Balkan hoca ile tanıştım. Sağ olsun ilk yıllar onun yönlendirmesi ile resimler aldık. Bana zaman içinde büyük ressamların hepsinden üç dört resim aldırdı. (...) Zamanla daha çok genç sanatçıları tanıdıka koleksiyon yapanların onları daha çok desteklemesi gerektiğini anladım. Koleksiyonum biraz da bu bilinçle daha da hızlı büyüdü. Türk sanatının da bu şekilde bir noktaya geleceğine inanıyorum. Prim yapmış sanatçılardan resim almak yerine gençlerden resim almak bana her zaman daha doğru geldi.” (Erten, 2017, s:2) Diyerek genç sanatçıya yatırım yapmanın önemine vurgu yapmıştır. Orhan Karadoğan'ın koleksiyonu www.art.if.com.tr adresinden sanal olarak da gezilebilmektedir. Ayrıca, “sanal müze” aktif kullanılmakta, sürekli güncellenmekte, sadece eserlere değil, projeler, sanat gezileri, sanatçılarla çekilen fotoğraflar gibi farklı bölümler de içermektedir. Koleksiyonunda, Özdemir Altan, Ekrem Kahraman, Mübin Orhon, Fahrünnisa Zeyd, Nejad Devrim, İlhan Berk, Sabri Berkel, Orhan Taylan, Cavit Atmaca, Nevin Çokay, İbrahim Balaban, Zeki Faik İzer, Hasan Kavruk, Mustafa Ayaz, Zaffer Gençaydın, Kayıhan Keskinok, Turgut Atalay, Bedri Rahmi Eyüboğlu gibi sanatçılar yer almaktadır. Orhan Karadoğan koleksiyonundaki resimlerin envanterinin çıkarıldığını şu cümlelerle ifade ediyor; “Fotoğraf sanatçısı sevgili arkadaşım Hayrettin Karateke'nin tavsiyesi ve bizzat yapması ile envanter oluşturmaya başladık. Her resmin fotoğrafı çekilirken eşim Emel Karadoğan bizzat resimleri tutup fotoğraflarının çekilmesinde yardımcı oldu. Çekilen fotoğraflar ilk önce “hard copy” kataloga sonrasında internetteki sanal müzeye konmaya başlandı. Envanter, koleksiyon için olmazsa olmaz önemli bir konudur. Sevgili arkadaşlarım Hayrettin Karateke ve Orçun Obalar olmasa bugünlere gelemedim.”(Erten, 2017, s:2) Karadoğan'ın zaman zaman yabancı sanatçılardan da resimler aldığını belirtelim.

2019 sonlarında ortaya çıkmaya başlayan Covid salgını süre-
cinde bir süre sanat etkinlikleri askıya alınsa da, sonraki aylarda kont-
roll bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. Örneğin açılışlar iki saate
sıkıştırılmamıştır. Öğleden sonra başlatılıp, akşam saatlerine kadar
devam ettirilerek, kalabalığın yoğunlaşmamasına ve mesafeye dik-
kat edilmiştir. Birçok sanatsal etkinlik online olarak yapılmış veya
sanat galerilerinin belli saatlerde açılması ile izleyici/eser buluşması
sağlanmıştır. Sanatçılar pandemiye atıf yaparak eserler üretmişler-
dir. Sırf pandemi ile ilgili sergiler yapılmıştır. Pandemi ile ilgili e-
şitli kurumların düzenlediği yarışmalar da olmuştur. Mesela Niğde
niversitesi'nin düzenlediği "Pandemi ile Değişen Dnyam" veya
Battalgazi Belediyesi'nin düzenlediği "Penceremden Pandemi" gibi
etkinlikler sayılabilir. "Sanatsal rnlerin sergileme ortamları değiş-
miş olup, pandemi döneminin bir getirisi olarak izleyici ile sanat
eseri arasına dijital erişimden ibaret olan bir mesafe girmiştir. Sergi-
lerin sanal ortamlarda gerçekleşmesi, günümüz sanat pratiklerinde
aktif olan izleyici ile sanat eserini edilgen duruma dşrmştir. Bu-
nun yanında birçok serginin ve müzenin interaktif hale getirilmesi
sanatın ulaşılabilirliğini kolaylaştırmıştır." (Arslan, Kurtoğlu, 2022,
s:580) "Bu süreçte en belirgin durum müzelerin arşivlerini, koleksi-
yonlarını dijitalleşmeye açarak dünyanın her yerinden, her türlü sa-
nat eserini ve kültürel değerini bir tıkla izlememize olanak sağlaması-
dır." (Deniz, 2021, s:348) Küresel sağlık krizinin getirdiği belirsizlik
ve izolasyon, Orhan Karadoğan'ı da etkilemiş ve ona farklı bir pers-
pektiften düşünme ve koleksiyonculuk yolculuğunu daha yaratıcı bir
şekilde sürdürme fırsatı sunmuştur. Bu dönemde Karadoğan, dijital
platformlar üzerinden yapılan duyurularla çeşitli yarışmalar düzen-
lemiştir. Bu yarışmaların hepsi 2020 yılına tarihlenmiştir. Bu etkin-
liklerde öncelikli amaç, pandemi döneminde evde oturmak zorunda
olan sanatçılara destek olmaktır. Bu bağlamda ilk düzenlediği proje
"İF-Art Resim Yarışması"dır.

İf-Art Yarışma ve Projeleri

“İF-Art Resim Yarışması” için Karadoğın verdiği bir röportajda şöyle diyor “23 Nisan öğlen saatlerinde aklıma bir yarışma yapma fikri geldi. 23 Nisan 1920 ruhunu kitlelere aktarsın istedim. 19 Mayıs 1919 ruhuyla da bu yarışma bitsin”. (Küpçüoğlu, 2021, s:175) Bu proje çerçevesinde Düzce Üniversitesi’nden Nilgün Yüksel, Seniha Ünay Selçuk ve Zeynep Gürler kendisine yardım eder. Karadoğın’ın deyişiiyle “Bitlis’ten, Adıyaman’dan, Antep’ten Muştan birçok kişi katılır.” (Küpçüoğlu, 2021, s:175) 19 Jüri üyesinin bulunduğu yarışmaya 774 kişi başvuru yapar. 4 Kategori üzerinden toplam 12 kişiye ödöl verilir. “**Sanat Yapıtı Olarak Defter**” Projesi için Karadoğın “Sanat danışmanım beni Düzce Üniversitesi’nin mezuniyet törenine davet etti. Öncesinde defter olayımı bana iki sanatçı sevdirmişti. Biri Ali Atmaca, diğeri Ayşen Karakaya. Dolayısıyla neden bir defter yarışması olmasın dedim. Fikir tamamen benden çıktı. Arkadaşlarım çok iyi örgütlendiler ve yine bir ekip çalıştı”. (Küpçüoğlu, 2021, s:177) Defter yarışmasında toplam 4 kişiye ödöl verilmiştir. “**Öğretmenimle El Ele**” projesi, bir öğretmen ve yanında bir öğrencisi ile katılıma açık bir proje olarak ortaya çıkmıştır. Karadoğın, Projenin oluşumu şöyle açıklamıştır;” Birinci yarışmayı yaparken bana çok değişik bölgelerden öğretmen arkadaşlarım destek oldu. Mesela Trabzon’dan Necati Seydi Ferahoğlu, Ordu’dan Orhan Zafer, Trabzon’dan Mümin Candaş, Mehmet Ali Fettahoğlu, Düzce’den Seniha Ünay Selçuk, Kastamonu’dan Ziver Kaplan, Aynur Mahmurcu Kaplan ve Mersin’den Mehmet Ediz Eşkin ve Mazlum Cabir Ulu-yol çok yardımcı oldular. Ben de onların dertlerini daha çok anlamak istedim ve sohbet ettik. (...) Dolayısıyla orada biraz daha tanıdığımında öğretmenlerle ilgili de bir yarışma düzenlemek istedim. Fikir ve slogan bana ait.” (Küpçüoğlu, 2021, s:) Diye açıklıyor. “**Öğretmenimle El Ele**” Projesine katkıda bulunanlar Seniha Ünay Selçuk, Nilgün Yüksel ve İrem Ersoy’dur. Projede sonuçlar halk oylaması ile belirlenmiştir. Temmuz 2020’den Aralık 2020’ye kadar her

ay yapılan değerlendirmelerle, o ayın dereceye giren öğretmen ve öğrencileri seçilmiştir. Her ayın değerlendirmesinden sonra, Her ay'ın ilk üçü yani 17 sanatçı tekrar oylanmış ve aralarından ilk üç belirlenmiştir. Bu projeye toplam 5793 kişi oy vermiştir. Bu projeden koleksiyona dereceye girenler yanı sıra yaklaşık 100 eser daha alınmıştır. “29 Ekim” Projesi 19-27 yaş sınırlaması ile yapılmıştır. Katılımcılar, lisans, yüksek lisans veya doktora öğrencisi olma zorunluluğu getirilmiştir. “**29 Ekim**” projesinde 29 resim koleksiyona dahil edilecek diye açıklanmıştır. 37 sanatçının resimleri alınıp, koleksiyona dahil edilmiştir. “**24 Kasım Öğretmenler Günü**” Projesinde “100 farklı liseden (devlet, özel, kurs ve emekliler) öğretmenlerin katılımı beklenmiştir. Bu projede Karadoğan Koleksiyonuna 24 eser alınacağı açıklanmıştır. 146 kişi başvuruda bulunmuştur. İlk üçe giren sanatçılar da dahil olmak üzere toplam 17 eser koleksiyona alınmıştır. “**Akademisyen Sanatçılar Projesi**”nde “üniversitelerin sanat fakültelerinin resim bölümlerinde yer alan akademisyen sanatçılardan” (Akademisyen Projesi – Emel – Orhan Karadoğan Koleksiyonu) 20 eser alınacağı ilan edilen afişte belirtilmiştir. Bu etkinlikte 22 eser Orhan-Emel Karadoğan koleksiyonuna kabul edilmiştir. 22 katılımcı arasından altı kişiye ödül verilmiştir. Tüm projelerde ilan edilen müzeler MOMA, Rusya St. Ptersburg ve Puşkin, Fransa’da Louvre, Londra Tate Modern olarak belirlenmiştir. Ancak projelerde belirtilen yurtiçi-yurtdişi müze gezi ödülleri Pandemi yasakları sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Bu yüzden Orhan Karadoğan tüm yarışmalarında ödül olarak gezilerin parasını dereceye giren her sanatçıya vermiştir.

Sonuç

Koleksiyoner Orhan Karadoğan'ın, Ağırlıklı olarak genç kuşak sanatçılara destek vermektedir. Eserlere yatırım gözüyle bakmadığını da her zaman ifade etmiştir. Türkiye’de genellikle koleksiyonerlerin kağıt işten kaçındığını herkes bilir. Ancak Karadoğan, sadece tuval resmi değil, kağıt, fotoğraf, dijital işler ve heykel yanı sıra bazı

nesne çalışmaları da aldığı internetteki sanal müzesinde grlmektedir. Aldığı resimleri zaman zaman düzenlediği ofis/ev söyleşilerinde bir araya gelen konuklarıyla da paylaşmakta olduğunu çeşitli yayın organlarında ifade etmiştir. Satın aldığı resimleri “sanal müzesine” yüklemesi ve sürekli izleyicilerle paylaşması, eser-izleyici-sanatçı birlikteliğini sürdürme noktasında önemlidir. Karadoğan’ın sosyal medyayı iyi kullandığı grlmektedir. Koleksiyonuna dahil ettiği resimleri, müze gezilerini hem sosyal medyasında paylaşmakta hem de web sitesine eklemektedir. Koleksiyonunu paylaşan bir koleksiyoner olarak sanatı yayma, kitlelerle paylaşma, toplumda sanata karşı bir farkındalık oluşturma Karadoğan’ın doğal olarak istediği bir yaklaşımdır. Bilinçli ve entelektüel bir koleksiyoner olarak sanat için, sanatçı için ne yapabilirim? Sorularını sıklıkla düşündüğü bellidir. Çünkü pandemi döneminde arka arkaya yapmış olduğu etkinliklerle farklı yaş gruplarından sanatçıları desteklemiştir. Genel olarak pandemi dönemi yapılan çeşitli yarışmalar ve etkinlikler çeşitli kurumlar tarafından desteklenmiştir. Ancak Orhan Karadoğan bireysel olarak yapmış olduğu yarışmalarla hiç bir kurumdan destek almayarak pandemi dönemi içerisinde yapılan sanat yarışmaları/etkinlikleri bağlamında özel bir konuma sahiptir.

Kaynakça

- Arslan, Asuman Aytek -Kurtoğlu, Sibel, 2022, Pandemi Döneminde Sanat Ortamlarının Dönüşümü, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC, July 2022 Volume 12 Issue 3, p.577-586
- Deniz, Nergis; 2021, Pandemi ve Sanat, I. Uluslararası Sanat Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı (IARTSYMP_Tam_Metin_Bildiri_Kitabi.pdf)
- Erten, Oğuz; 2017 Türkiye’de Sanat Koleksiyonculuğu, Galeri Baraz Yayınları, İstanbul
- Karadeniz, Ceren; 2019, Türkiye’de Çağdaş Sanat Koleksiyonculuğu, Ebru Nalan Sülün, (Yayın Kriğiği) Journal Of International Museum Education (Uluslararası Müze Eğitimleri Dergisi), Vol 1, No1, 89-92
- Küpçüoğlu, Hülya; 2021 Çağdaş Sanat Söyleşileri 2, Anima Yayınevi, İstanbul
- Serpil, Seçil; 2006, Türkiye’de 1950 sonrası Görsel Sanatlar Koleksiyonculuğunun Gelişimi, İTÜ Sanat Tarihi Yüksel Lisans Tezi, Danışman Ayla Ödekan
- Sülün, Ebru Nalan; 2019, Türkiye’de Çağdaş Sanat Koleksiyonculuğu, Hayalperest Yayınevi, İstanbul

İnternet Kaynakları

- https://art.if.com.tr/?page_id=23645 (22.11.2024 saat:17:00)
- Projeler – Emel – Orhan Karadoğan Koleksiyonu (22.11.2024 saat:17:15)
- <https://www.art.if.com.tr> (22.11.2024 saat:17:30)

Kafkaslardan Balkanlara “Kızan” Kelimesinin Serüveni

Mehmet Oğuzhan KUŞOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, 0000-0001-8658-1456, mokusoglu@nku.edu.tr

Özet: Tarihî ve Çağdaş Türk yazı dillerinde aile ve akrabalık adlarını inceleyen çalışmaların sayısı oldukça fazladır. En eski metinlerden başlayarak günümüzde konuşulup yazılan Türk lehçelerine kadar “çocuk” anlamına gelen kelimelerin çeşitliliği de dikkat çekici bir husustur. Gerek Türkiye’de gerekse de Türk dünyasının birçok bölgesinde bu anlama gelen “Bala”, “Uşak” gibi sözcüklerin benzer ve farklı telaffuzlarla yer aldığı bilinmektedir. Bu sözcüklerin biri de Türkiye Türkçesinin Anadolu ve Rumeli ağızları ile Azerbaycan Türkçesi ağızlarında kullanılan “Kızan” kelimesidir. Türkiye Türkçesi ağızlarında genellikle “çocuk”, “erkek çocuk”, “delikanlı” gibi anlamları içeren “Kızan” kelimesinin “aile” anlamına da geldiği bilinmektedir. Azerbaycan Türkçesi ağızlarında söz konusu kelime her iki anlamda da (çocuk ve aile) yaşamaktadır. Kelimenin kökeni hakkında muhtelif etimolojik sözlüklerde farklı açıklamalar yer aldığı görülmektedir. Bu açıklamaların en yaygın olanı şüphesiz, kelimenin Türkçe kökenli olup “kız” sözcüğüne Eski Türkçede çokluk fonksiyonuna sahip isimden isim türeten “+an” ekinin eklenmesiyle türetilmiş olduğu yönündedir. Bununla birlikte, birtakım araştırmacılar, yazmış oldukları kökenbilim sözlüklerinde, söz konusu kelimenin

kökeninin tam olarak tespit edilemediğini, bazıları ise farklı yabancı dillerden geçmiş olabileceğini belirtmişlerdir. Çalışmamızın amacı; kelimenin yayılma alanları, ihtiva ettiği anlamlar ve etimolojisi üzerine görüşler ve tahminleri gündeme getirerek kelimenin kullanıldığı coğrafyanın sınırlarını tespit etmektir. Bu bağlamda gerek tarihî, gerekse de çağdaş Türk yazı dillerinde, komşu dillerde ve bilhassa Türkiye Türkçesinin Anadolu ve Rumeli ağızlarında bu kelimenin ve türevlerinin/benzerlerinin izi sürülmüş ve bu sayede karşılaştırma yapılarak konuya ilişkin düşünceler bu yazıda okuyucuya sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Aile, Kızan, Anadolu ve Rumeli Ağızları, Çağdaş Türk Yazı Dilleri, Azerbaycan Türkçesi, Kafkas Dilleri.

The Adventure of The Word “Kızan” From The Caucasus to The Balkans

Abstract: The number of studies examining family and kinship names in Historical and Contemporary Turkish written languages is quite high. Another striking point is the diversity of words meaning “child”, starting from the oldest texts to the Turkish dialects spoken and written today. It is known that words with this meaning such as “Bala” and “Uşak” occur with similar and different pronunciations both in Turkey and in many regions of the Turkish world. One of these words is the word “Kızan” used in the Anatolian and Roumelian dialects of Turkey Turkish and the Azerbaijani Turkish dialects. It is known that the word “Kızan”, which generally includes meanings such as “child”, “boy”, “young man” in Turkish dialects, also means “family”. In Azerbaijani Turkish dialects, the word in question lives in both meanings (child and family). We see that there are different explanations about the origin of the word in various etymological dictionaries. The most common of these explanations is undoubtedly that the word is of Turkish origin and was derived by adding the suffix “+an” to the word “girl”, which derives a noun from a noun with a plural function in Old Turkish. However, some researchers have stated in the etymological dictionaries they have written that the origin of the word in question cannot be determined exactly,

and some have stated that it may have passed through different foreign languages. The purpose of our study; The aim is to determine the boundaries of the geography where the word is used by bringing forward opinions and guesses about the word's areas of distribution, the meanings it contains and its etymology. In this context, this word and its derivatives/similars have been traced in both historical and contemporary Turkish written languages, neighboring languages, and especially in the Anatolian and Rumelia dialects of Turkey Turkish, and thus, by making comparisons, thoughts on the subject have been tried to be presented to the reader in this article.

Key Words: Child, Family, Kızan, Anatolian and Roumelian Dialects of Turkish, Modern Turkic Written Languages, Azerbaijani, Caucasian Languages.

Giriş

Türk Dili Tarihi boyunca farklı lehçe ve diyaleklerde “çocuk” anlamına karşılık gelen çok sayıda kelime ve kelime grubunun varlığını gözlemek mümkündür. Bir aile ferdi, ailenin minik yavrusu olarak Modern Türkiye Türkçesinin resmî yazı dilinde ve ağızlarında kendisine en fazla yer bulan kelimeler arasında “çocuk”, “çoluk-çocuk”, “uşak”, “oğul/oğlan”, “bala”, “yavru”, “enik”, “encek”, “döl” gibi örnekleri bir çırpıda sayabilmekteyiz. Bunlar arasında “çocuk”, hem resmî dilde hem de ağızlarda örneklerine en fazla rastladığımız kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna karşın, ilk defa “Divânu Lugati't-Türk”te “domuz yavrusu” anlamında kullanılan kelimenin Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi haricindeki lehçelerde yer almadığı bilinen bir gerçektir. “uşak”, “bala” ve “oğul/oğlan” ise hem Türkiye Türkçesinin sözlüklerinde hem de diğer birçok Türk yazı diline ait sözlüklerde farklı söyleyişlerle de olsa kendisine yer bulmuştur ve hâlen de bu yazı dillerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Çalışmamızın temelini oluşturan “kızan” kelimesi ise farklı telaffuzlarıyla (*kızan, kısan, gızan, hızan, hizan, hızan, kıran, kırığan, kiray*) Türkiye Türkçesi ağızlarında hâlen tercih edilen ve

çoğunlukla “çocuk”, bazen de “delikanlı”, “köy delikanlısı”, “aile”, “cimri”, “yoksul”, “hizmetli” manalarını ihtiva eden bir kelime olarak yaşamını sürdürmektedir. Yazı dilinde bazı şiir ve romanlarda kullanılagelen ve bu sayede Türkçe sözlüklerde kendisine yer bulan kelimeye, edebî dilden daha ziyade Anadolu ve Rumeli ağızlarında rastlanmaktadır. Bilhassa Trakya ağızlarında (Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan) “çocuk” kelimesinin yerini alıp onu geride bırakacak kadar sıklıkla tercih edilen ve kız-erkek ayırt etmeksizin bütün evlatlar için kullanılan “kızan” kelimesi, bu çalışmada bütün yönleriyle ele alınacaktır.

1. Türkçede “Çocuk” Anlamında Kullanılan Bazı Kelimeler (Çocuk, Uşak, Bala, Oğul/Oğlan)

Türkiye Türkçesinde ve diğer tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde “çocuk” anlamına gelen kelimelerin tarihte ve günümüzdeki kullanımları ile bu kelimelerin etimolojisi üzerine birtakım bilgiler sunmak, “kızan” kelimesi üzerinde etraflıca durmadan önce ele alınması gereken bir husustur. Bu bağlamda Türkçenin tarihî dönemlerinde yer alan ve günümüzde de işletilen bazı kelimelerle (çocuk, uşak, bala, oğul/oğlan) ilgili aşağıdaki bilgilerin verilmesinde fayda görmekteyiz.

Çocuk

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, kullanımına ilk olarak Kâşgarlı Mahmud’un hazırladığı “Dîvânu Lugatî’t-Türk”te rastladığımız “çocuk” kelimesi, Türkçenin bu ilk sözlüğünde “domuz yavrusu” anlamında verilmiştir (DLT, 2005, s. 238). “çoçuk” telaffuzu ile Kâşgarlı’da geçen bu kelime, Orta Türkçe (Karahanlı Türkçesi) haricinde, Eski Kıpçak Türkçesi metinlerinde “çoçka” söyleyiş ile karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş Türk yazı dillerinden Türkmen, Özbek ve Kırgız Türkçelerinde de bu söyleyiş (çoçka) “domuz” anlamıyla yer almaya devam etmektedir (Eren, 1999, s. 96). Bununla birlikte

kelimenin Türkçede ilk defa bu anlamda kullanılıp kullanılmadığı ile ilgili tartışmalar, ayrıca farklı etimolojik görüşler halen sürmektedir¹. “Çocuk”, TDK Türkçe Sözlük’te şu anlamları karşılamaktadır: “1. Küçük yaştaki oğlan veya kız, 2. Soy bakımından oğul veya kız, evlat, 3. Bebeklik çağı ile ergenlik çağı arasındaki gelişme döneminde bulunan insan, 4. Genç erkek, 5. Büyüklere yakışmayacak biçimde düşüncesizce davranan kimse, 6. (büyükler arasında daha az yaşlılar için) İnsan, 7. (küçümseme yolu) Belli bir işte yeteri kadar tecrübesi ve yeteneği olmayan kimse.” (TrS, 1998, s. 495). Buradan anlaşılacağı üzere, “çocuk” kelimesi Türkiye Türkçesinde “domuz yavrusu” anlamını içermeyip “insan yavrusu”, “ailenin minik üyesi” konumundadır. Bahsi geçen diğler lehçelerdeki “çoçka” (bazı lehçelerde “çoçko, şoşka, “soska” vs) (Eren, 1999, s. 96) ise, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Karahanlı ve Eski Kıpçak Türkçelerindeki semantik geleneği sürdürmüştür ve “domuz” anlamını kaybetmemiş, korumuştur. Özetle, Modern Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinin yazı dilinde (TrS, 1998, s. 495; ADİL, 1978, s. 450; Gaydarci vd. 1973, s. 548; TS) bilinen telaffuzu ve anlamıyla kullanılan “çocuk” kelimesi diğler çağdaş lehçe ve ağızlar da bulunmamaktadır. Bununla birlikte kelimenin Azerbaycan Türkçesindeki kullanımı sık olmayıp onun yerine genellikle “uşak” (telaffuzu “uşaq” [uşağ]) sözcüğü tercih edilmektedir.

Uşak

Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında “çocuk” anlamında oldukça fazla karşımıza çıkan bir kelime de şüphesiz “uşak”tır. Söz konusu kelime, kullanım alanları ve içerdiği anlamlar itibarıyla çeşitlilik arz etmektedir. Anadolu ve Rumeli ağızlarında, ayrıca Azerbaycan Türkçesi ve

¹ Bu konuda mevcut olan tartışmalar ve farklı değerlendirmeler için bkz. Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara. Aydemir, H. (2018). “Çocuk” Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 1-18.

ağızlarında sıklıkla karşımıza çıkan kelime Türkiye Türkçesinde şu anlamları ihtiva etmektedir: “1. Çocuk, 2. İsim tamlamalarında belirtilen durumunda, herhangi bir bölgenin halkından olan erkek, 3. Erkek hizmetçi, 4. Tayfa.” (TrS, 1998, s. 2288). Kelime Türkiye Türkçesinde yalnızca resmî/edebî dilde değil aynı zamanda ağızlarda da yer almaktadır, özellikle “çoluk çocuk” ibaresine benzer biçimde “uşak devşek” (DS, 1993, s. 4044-4045) ikilemesinin varlığı dikkatimizi çekmektedir ki Türkmen Türkçesi edebî dilinde de “uşak düşek” telaffuzu ile bu ikileme mevcuttur. Ancak Türkmencede bu ikileme “ufak-tefek, küçük” anlamını ihtiva etmekte olup “çocuk” anlamını vermemektedir (TmTS, 1995, s. 650). Azerbaycan Türkçesinde bu kelime “çocuk” anlamında, Türkiye Türkçesine nazaran daha çok işletilmekte olup bu manada kullanım itibariyle birinci sıradadır. Azerbaycan Türkçesinde “uşak” (uşaq) kelimesinin içerdiği manalar şöyledir: “1. Küçük yaştaki oğlan ya da kız, çocuk, 2. Oğlan ya da kız (körpe, bala), 3. Mukayese, benzetme makamında Örneğin: “Uşaq kimi hareket etmek” (çocukça davranmak)” (ADİL, 1978, s. 241). Örneklere göre Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde sıklıkla kullanılan kelime, Azerbaycan Türkçesinin edebî dilinde “çocuk” kelimesini birebir karşılamaktadır. Bununla birlikte diğer çağdaş Türk lehçelerinin büyük çoğunluğunda, örneğin Özbek, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde “uşak” (Kazakça “usak”) kelimesi “çocuk” anlamını değil “ufak, küçük” (ODİL, 1981, s. 289; Koç vd., 2003, s. 588; Yudahin, 1998, s. 787) (Özbekçenin ağızlarında “çocuk” anlamı mevcuttur, ODİL, 1981, s. 289) anlamını taşımaktadır ki Kâşgarlı’da geçen, aslı anlam da bu şekildedir: “uşaq neng (küçük olan şeyler). Buradan hareketle bebeklere uşaq oğlan, odun kıymıklarına uşaq otuğu denir. Bu sözcük tekil anlam verecek biçimde kullanılmaz, yalnızca çoğul olarak kullanılır” (DLT, 2005, s. 626). Bilindiği üzere, Türkiye Türkçesi de dâhil olmak üzere bütün tarihî ve çağdaş lehçelerde “uşak” sözcüğü “ufak” anlamıyla ör-tüşmektedir. Zaten Kâşgarlı, az önce sözünü ettiğimiz gibi bebekler

için “uşak oğlan”, ilaveten “uşaklık kılma” (çocuk olma, çocuk gibi davranma) (DLT, 2005, s. 626) ifadesini sunmaktadır. Kelimenin etimolojisi ile ilgili olarak; “ov-/uv-” fiiline, fiilden isim yapma eki -ř’in eklenmesiyle “uvuş” isminin türemesi, bu isme +a- isimden fiil yapma ekinin gelmesiyle “uvuşa-” fiilinin ve akabinde “k” fiilden isim yapma ekiyle “uvuşak” isminin oluşması yönündeki görüş kabul görmektedir (uv->uv-uř>uvuş+a-k) (İlker, 2011, s. 201). Türkmencedeki “ovnuk”, “ovnuk uşak”, ovnuklamak-uşaklamak” kelimeleri de, “uşak”ın kökenindeki “ov-/uv-” fiilini tasdik eder mahiyettedir (TmTS, 1995, s. 496, 650; İlker, 2011, s. 200).

Bala

Kâşgarlı’da “kuş yavrusu” ve ondan hareketle “diğer vahşi hayvanların yavruları için de kullanılabilen” (DLT, 2005, s. 168) bir anlamı haiz olduğunu bildiğimiz “bala” kelimesi, Çağdaş Türk lehçelerinin büyük bir bölümünde (Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız) “çocuk” kelimesinin karşılığı olarak gözlemlendiğimiz bir kelimedir (ADİL, 1964, s. 187; Oraltay vd., 1984, s. 35; Koç vd., 2003, s. 76; TmTS, 1995, s. 45, ÖDİL, 1981, s. 128, Yudahin, 1998, s. 82). Diğer bir ifadeyle Türk dünyasında “çocuk” dendiği zaman ilk akla gelen kelime “bala” kelimesidir. Domuz yavrusu anlamındaki “çocuk” kelimesini “küçük çocuk”, “insan yavrusu” manasında kullanmayan Çağdaş Türk lehçelerinin büyük bölümünün (Karlık ve Kıpçak grubu Türk lehçeleri ve Türkmen Türkçesi), kuş ve vahşi hayvanların yavruları için kullanılan “bala” sözcüğünü “insan yavrusu/çocuk” manasında kullanması gerçekten dikkat çekicidir. Kâşgarlı’da, kelimenin bir diğer anlamı da aynı “uşak” kelimesinin anlamlarından biri olan “erkek hizmetçi”yi hatırlatacak mahiyettedir. Bu anlam, “Bir adama işlerinde yardım eden kişi, çırak. Genellikle tarımla ilintili olarak kullanılır” (DLT, 2005, s. 168) ifadeleriyle verilmiştir. “bala” kelimesi TDK Türkçe Sözlük’te “yavru, çocuk” manası ile verilmiş olup kelimenin halk ağzında geçtiği vurgulanmıştır (TrS, 1998, s.

207). Gerçekten de Türkiye Türkçesinde bu kelime edebî/resmî dil-
den ziyade ağızlarında kendisine yer bulmuştur. Kelime, Türkiye’de
Halk Ağzından Derleme Sözlüğü’nde “çocuk, yavru; küçük; oğlan
çocuğu; manda yavrusu, malak” anlamlarıyla verilmiş olup “manda
yavrusu, malak” “balak” başlığı altında sunulmuştur ki bu etimoloji-
nin (malak<balak) sahihliği herkesin malumudur (DS, 1993, s. 497;
Aydemir, 2018, s. 2). Azerbaycan Türkçesi ağızlarında da söz ko-
nusu kelimeyi “manda yavrusu” anlamında “balağ” (ADDL, 1999,
s. 30) telaffuzu ile görmekteyiz. Kelimenin köken bilgisi (etimoloji-
jisi) hakkında Macar Türkolog Munkacsi, Eski Türkçe döneminde
rastlanmayan “bala”nın, muhtemelen Sanskritçe “bāla”dan (Aydemir,
2018, s. 2) gelmiş olabileceğini belirtmiştir. Hakikaten kelime (bāla),
Sanskritçede “çocuk; beş yaşın altındaki çocuk; kız, kız çocuk; 16
yaşından küçük genç bayan ve “hayvan yavrusu” anlamlarında geç-
mekte olup bu durum da bize kelimenin hem “çocuk” hem de “hay-
van yavrusu” anlamıyla Türkçeye geçmiş olma (Monier-Williams,
1899, s. 728’den aktaran Aydemir, 2018, s. 2) olasılığının yüksek ol-
duğunu göstermektedir.

Oğul/Oğlan

Gerek tarihî gerekse de çağdaş Türk yazı dilleri bağlamında “ço-
cuk”, “evlat”, “insan yavrusu” manasındaki en eski kelimelerin ba-
şında şüphesiz “oğul” ve ondan türeyen “oğlan” gelmektedir. Yazılı
kaynaklar itibariyle Eski Türkçe döneminde, Orhon yazıtlarından beri
takip edebildiğimiz “oğul” ve ondan türeyen “oğlan” sözcükleri, ya-
zıtlarda kız-erkek ayırt etmeksizin “evlat”, “çocuk” anlamlarında kul-
lanılmasına rağmen zaman içerisinde bu kelimeler yalnızca “erkek
çocuk” ve “erkek evlat” anlamlarını kazanmıştır.

“Oğul” kelimesinin geçtiği ilk yazılı metinler Orhon yazıtları-
dır. Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında geçen kelime bazı yer-
lerde “çocuk, evlat”, bazı yerlerde ise bugünkü manasıyla “oğul/erkek
evlat” olarak yer almıştır. “Oğul” kelimesi, farklı telaffuzlarla Türk

lehçelerinin hemen hepsinde mevcut olmuştur. Günümüzde “erkek evlat” anlamında kullanılan kelimenin yukarıda da bahsettiğimiz biçimde cinsiyet ayrımı olmaksızın “evlat”, “çocuk” olarak kullanılmasına örnek olarak Kül Tigin yazıtı doğu yüzü 24. satırda geçen “urı ogul” (erkek evlat, erkek çocuk) ve “kız ogul” (Tekin, 2003, s. 44; Aydemir, 2018, s.5) tamlamalarını göstermek mümkündür:

“Kanıng subça yügürti, singüküng tağça yatdı; beglik urı oğlung kul boltı, eşilik kız oğlung küng boltı”. (Kanlarınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı; bey olacak erkek evlâdınız köle oldu, hanım olacak kız evlâdınız cariye oldu) (Tekin, 2003, s. 44-45).

Tarama Sözlüğünde “oğul” kelimesi iki farklı anlamda verilmiş olup onların birincisi “erkek evlat” olup ikincisi “yavru” dur. Buradaki “yavru” nun “çocuk”, “evlat” olduğu kesindir. Nitekim “oğul edinmek” tabiri “evlat edinmek” (TS, 1996, s. 2933-2934) manasıyla okuyucuya sunulmuştur. “Oğul” kelimesi için, Divânu Lugati’t-Türk’de şu ifadeler yer almıştır: “Oğul. Bir kişi kendi oğlu olmayan bir çocuğu da bu şekilde çağırabilir” (DLT, 2005, s. 353). Kelimenin etimolojisiyle ilgili, son yıllarda çıkan bir makalede Ana Türkçe fiil kökü olan “ogu-” fiilinden geldiği düşünölen “oğul” ile DLT’de geçen “ogur-” (ayırarak) fiillerinin, ayrıca modern Altay dillerinden Tunguzcanın kuzey diyalektlerinden Negidalcada kullanılan “oğo-” (kesilmek) fiili arasında semantik bir bağ kurulmaya çalışılmış ve Ana Türkçe farazî kök olan “ogu-” fiilinden “-l” fiilden isim yapma ekiyle kelimenin türetildiği ve anlamının da başlangıçta “sütten kesilmek, memeden ayrılmak” olabileceği yönünde görüş belirtilmiştir. (Aydemir, 2018, s. 4).

“Oğul” kelimesinden türeyen “oğlan” < ET “oglan” ın da tarihi süreç içerisinde önceden cinsiyet ayırt etmeksizin bütün çocuklar ve evlatlar için sarf edilen bir ifade iken, zamanla yalnızca “erkek çocuk”, “erkek evlat” anlamına dönüştüğü bilinmektedir. Yine Tarama Sözlüğünde kelimenin ilk anlamı “(Erkek olsun kız olsun) Evlât” olarak verilmiş olup bu anlamı karşılayan çok sayıda tarihî edebî metinden

örnekler sunulmuştur (TS, 1996, s. 2923-2924-2925). Kezâ Musa Duman, “Oğlan Kelimesi ve Gençlik Kavramı Üzerine” adlı değerli makalesinde, Osmanlı Dıvân şiirinden Kıpçak Türkçesinde yazılmış Gülistan Tercümesi ve Kıyasü’l-Enbiyâ’ya, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden Meninski Sözlüğüne varıncaya kadar verdiği örneklerle “oğlan” kelimesinin anlamca her iki cinsten çocukları karşılaayan bir ifade olduğunu vurgulamaya çalıřmıřtır².

“oğlan” kelimesinin ogul kelimesine eski çokluk eki olan +an ekinin eklenmesiyle (*oglan* < “*ogul+an*”) meydana geldiği hususunda herhangi bir şüphe yoktur. +an/+en ekinin eskiden bir çokluk eki olup zamanla fonksiyonunu yitirerek isimden isim yapan bir ek haline gelmesi herkesin malumudur. Bunu ilk olarak bizzat Kâşgarlı Mahmud “ogul” maddesini açıklarken dile getirmiştir: “Bunun çoğulu *oglan*’dır-ancak bu kullanım kurala aykırıdır; kurala göre çoğul hali *ogullar* olmalıydı, tıpkı “erkekler” anlamında eren sözcüğünün kullanılması gibi; ancak her iki kullanıma da [*oglan*, *ogullar*] rastlanmaktadır” (DLT, 2005, s. 353). Yani Kâşgarlı, artık kendi yaşadığı dönemde yegâne çokluk eki olarak +lar/+ler’in kullanıldığını, +an/+en’in ise atalardan miras kalan, çokluk fonksiyonunu kaybetmiş bir ek olduğunu anlatmıştır. Bu gerçeği asırlar sonra Türkolog ve dilbilimciler, gramer kitaplarında defalarca vurgulamışlardır. Annamarie von Gabain’den Marcel Erdal’a, Zeynep Korkmaz’a kadar birçok bilim insanı bu ekin fonksiyonlarını örnekleriyle anlatagelmışlerdir (Gabain, 2003, s. 44; Erdal, 1991, s. 91-92; 2004, s. 158; Korkmaz, 2019, s. 120-121). Bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevi Eski Türkçe döneminde kalmış olan ek (Gabain, 2003, s. 44; Erdal, 1991, s. 91; Korkmaz, 2019, s. 120), Banguoğlu’na göre ise küçültme fonksiyonuna sahip olup bu küçültme anlatımı zamanla sevgi, tercih ve takdiri betimlediğinde, güçlendirme ve büyültmeyi anlatan bir göreve kavuşmuştur, “eren” ve “oğlan” gibi kelimeler çokluk değil

² Duman, M. (1997). “Oğlan Kelimesi ve Gençlik Kavramı Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası*, s. 113-130.

topluluk adını temsil etmektedirler (Banguoğlu, 2011, s. 174-175). Banguoğlu, Türkçede küçültme eklerinden “+ak/+ek” ile “+an/+en” i işleyişleri paralel ekler olarak nitelendirmiş; keçi yavrusu “oğlak” ile insan yavrusu “oğlan”, deve yavrusu “köşek” ile tavşan yavrusu “köşen” arasında semantik bir ilgi olması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır (Banguoğlu, 2011, s. 174).

Çalışmamızın esasını oluşturan “kızan” kelimesine geçmeden önce, Türkçede “çocuk”, “evlat” anlamında en çok tercih edilen *çocuk*, *uşak*, *bala*, *oğul/oğlan* kelimeleri hakkında bilgiler sunulmaya çalışılmış ve bilhassa “oğul/oğlan” ile “kız/kızan” kelimelerinin morfolojik ve semantik yakınlık bağlamında açıklanmasına zemin hazırlanmıştır.

2. Tarihî Türk Lehçelerinde “Kızan” Kelimesi

a) (Dede Korkut, Evliya Çelebi, Şemseddin Sami)

Tarihî Türk lehçeleri göz önünde bulundurulduğunda, “kızan” kelimesinin Eski Türkçe (Orhon, Uygur), Orta Türkçe (Karahanlı), Harezmi, Çađatay ve Kıpçak Türkçelerinin yazı dillerinde mevcut olmadığını görmekteyiz. Gerek Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan *Divānu Lugati't-Türk'te* gerekse de XIII. yüzyıl öncesi Türkçesini referans alan temel etimolojik sözlüklerde (DLT, 2005; Clauson, 1972; Nadel-yayev vd., 1969) kelimenin izi sürülememektedir. “Kızan” ın geçtiği metinler Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Kitāb-ı Dede Korkut* ile Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ve *Kamūs-ı Türkî* olmuştur. Bu durumda, söz konusu kelimenin Anadolu sahası ve Ođuz Türkçesine ait olduğu düşüncesi rahatlıkla aklımıza gelebilmektedir.

Kelime, ilk olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminde (13-15. yüzyıl) ve yalnızca *Kitāb-ı Dede Korkut'ta* yer almıştır. *Dede Korkut Kitabı*, aynı zamanda Türkçenin tarihî yazılı metinleri içerisinde “kızan” kelimesini bünyesinde barındıran yegāne eser olarak dikkatimizi çekmektedir. Eserde sadece bir yerde geçen “kızan” sözcüğü,

“Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı”nda Egrek’in kardeşi Segrek’in başından geçen bir olayda şoyle karşımıza çıkmaktadır:

“Kondular, yemek içmek istediler. Segrek mest oldu. Tařa ayak yolına çıkdı. Gördi kim öksüz oğlan bir **kızanı** ekiřür. Mere nolduñuz diyu bir şapala birine bir şapala birine urdu.” (Ergin, 2021, s. 226).

Tercümesi: Oturdular, yemek içmek istediler. Segrek sarhoş oldu. Dışarı ayakyoluna (hacet gidermeye) ıktı. Gördü ki bir öksüz oğlan bir çocukla kavga ediyor. “Bre ne oldunuz diye bir tokat birine bir tokat diğerine vurdu.

Ergin, metnin sözlüklü dizininde kelimeyi “kızan, ocuk, erkek ocuk” (Ergin, 2021, s. 185) olarak açıklamıştır. Dede Korkut’ta bir kez geçen kelime, bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere hakikaten “erkek ocuk” u tavsif etmektedir, kız çocuğu da ağrıştırabilecek bir manayı ise barındırmamaktadır.

Dede Korkut haricinde, Türkçenin tarihî metinleri arasında kelimenin izine rastladığımız ikinci örnek metin ise Evliya Çelebi Seyahatnamesidir. Seyahatname’nin 2., 6. ve 9. Ciltlerinde yer alan kelime, ilginç bir biçimde art damak n’si (ñ/ng)ile “**kızañ**” telaffuzu ile verilmiştir. Evliya elebi’nin kelimeyi gösteren örnek cümleleri şunlardır: “Rāhatlıđının ve kızañlarının ve kendinin devri döne”, “küçük oğlancık”, “bu şehrin Urum keferesi tāzelerine kızañ derler” (Dan-koff, 2004, s. 176). İleride göreceğimiz üzere, kelimenin Anadolu ve Rumeli ağızlarında içerdiği anlamlardan birinin yine “delikanlı, genç adam” olduğu düşünülürse bu kelimenin semantik açıdan tazelik/gençlik kavramını da kapsayan “oğlan” a yakın olduğu belirginleşecektir, zira birçok araştırmacının da zaten bu kanaatte olduğu da bu yazıda aktarılacaktır.

Kelime hakkında bilgiler veren bir değer eser ise, Osmanlı Türkçesi sözlüklerinden, şemseddin Sāmî’nin hazırladığı “Kamûs-ı Türkî olmuştur. şemseddin sāmî, “kızan” için şu ifadeleri kullanmıştır: “Kızan: Cesur ve müsellaħ genç köylü, köy kahramanı: Dağ avına kızan göndermek. Karı Kızan=Bütün halk, umum ahali.” (KT, 1901, s.

1126-1127). Burada geçen “karı kızan” tabirinin, “oluk ocuk” (Tietze, 2016, s. 140) manasında da kullanılmış olduğunu belirtmekte fayda vardır.

Bütün bu kaynaklar haricinde “kızan” kelimesini farklı bir telaffuz ve yazımla, aynı zamanda farklı bir anlamla veren Meninski Sözlüğünden de bahsetmek gerekmektedir. XVII. yüzyılda yaşamış ünlü Polonyalı bilgin ve aynı zamanda Lehistan’ın Osmanlı nezdindeki temsilcisi olan François a Mesgnien Meninski, Meninski Sözlüğü olarak da bilinen “Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae” adlı eserinin ikinci cildinde “(خیزان (*hızan*))” kelimesini almış ve kelimenin anlamı olarak da Latince “miser, turpis, pauper” (zavallı, çirkin, yoksul) ve İtalyanca “povero, miserabile” (yoksul, zavallı) notunu düşmüştür (Meninski, 1690, s. 946). Çalışmamızın ileriki sayfalarında Meninski’nin paylaştığı bu kelimenin Anadolu ağızlarında benzer telaffuz ve anlamlarla geçtiğinden ve bu telaffuz ve anlamı haiz olan kelimenin “kızan” ile olan bağlantısını dile getiren görüşlerden detaylı olarak bahsedilecektir.

b) ağdaş Türk Yazı Dillerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında “Kızan”

“ocuk”, “evlat”, “delikanlı, genç adam”, “aile”, “köy delikanlısı”, cimri”, “fakir” gibi manaları ihtiva eden “kızan” kelimesi; benzer telaffuzlarla ve yakın anlamlarıyla beraber, ağdaş Türk yazı dilleri arasında yalnızca Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinde varlığını sürdürmekte olup kelime daha ziyade halk dilinde yani her iki lehçenin ağızlarında yaşamaktadır. Karluk, Kıpçak ve Sibiry a grubu Türk lehçelerinde kelimenin izine rastlanmamıştır. Bu durum, “kızan” ın tarihî lehçelerden yalnızca Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçelerinde bulunması gibi, kelimenin Oğuz Türkçesi (Batı Türkçesi) kökenli olduğu tezini güçlendirmektedir.

Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında “Kızan”

“Kızan” kelimesi hakkında TDK Türkçe Sözlük’te şu bilgiler verilmiştir:

“1. Erkek çocuk, 2. Delikanlı, silahlı köy delikanlısı, 3. Çoluk çocuk” (TrS, 1998, s. 1316).

Dikkat edilecek olursa, Kamus-ı Türki’de zikredilen “cesur ve müsellağ genç köylü” ile “silahlı köy delikanlısı” semantik bakımdan birbiriyile örtüşmektedir. Bu da bize kelimenin bu anlamını 20. yüzyıl boyunca muhafaza ettiği yönünde bir fikir vermektedir. Zira TrS’de verilen “delikanlı, silahlı köy delikanlısı” kavramına örnek olarak Halide Edip Adıvar’ın “Efenin Hikâyesi” nden şu örnek cümle kaydedilmiştir: “Kızanlarla köyün eşiğinde ertesi gün ögle vakti, Menderes köprüsündeki köpekleri tepelemeye ant içtik” (TrS, 1998, s. 1316). “Delikanlı” tabirinin de, bir gençlik kavramı olarak kullanıldığında “Oğlan” ile benzerliği yadsınamaz bir gerçekliktir. Buna ilave olarak TDK Türkçe Sözlük’te bir de “kıray” maddesi dikkat çekici husus olarak önümüzde durmaktadır. “Kıray” kelimesi, sözlükte “Yol kesen, asi” ve ayrıca “Genç, delikanlı” (TrS, 1998, s. 1295) anlamlarıyla birlikte verilmiş olup bu “kıray” aynı zamanda Derleme Sözlüğünde (DS) aynı ifadelerle ve geçtiği yörelerle birlikte karşımıza çıkmaktadır ki, bu da bize asıl kaynağın DS olduğunu göstermektedir. Derleme Sözlüğünde “kıray” ın birinci anlamı ile (yol kesen, asi) İstanbul-Üsküdar, Ankara-Ahırlı ve Edirne-Dombay’da; ikinci anlamı ile ise (genç, delikanlı) Bursa ve Tekirdağ-Şarköy-Gaziköy’de kullanıldığını kaydedilmiştir (DS, 1993, s. 2817). “kıray” ın “kızan” ile semantik aynılığı haricinde, Türkçedeki rotasizm-zetasizm meselesi bağlamında bir r-z denkliğini de gündeme getirmesi, üzerinde duracağımız bir başka husus olacaktır. Zira “kıray” ile birlikte “kıran/kıranlık”, “kırrığan” gibi Anadolu ağızlarında geçen kelimelerin de durumu benzerdir.

Türkiye Türkçesinin Anadolu ve Rumeli ağızlarında yoğun biçimde tesadüf ettiğimiz “kızan” kelimesi, mevcut ve farklı

telaffuzları ile birçok farklı ağız ve sözlük çalışmasında kaydedilmiştir. Türkiye'nin Anadolu ve Trakya bölgesi ile Yunanistan (Batı Trakya) ve Bulgaristan'da (Rodoplar) yaşayan bu kelimelere şimdi sırasıyla göz atalım:

Ç'lı Biçimler:

Kızan

1. “Çocuk”: Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Çanakkale, Bursa, Kütahya, Bilecik, Kocaeli, Samsun, Ankara (Rumeli göçmenleri), Konya, Muğla, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ (DS, 1993, s. 2860). Selanik, Gümülcine (Yunanistan), Deliorman, Kubrat-Razgrad (Bulgaristan) (Özden vd., 2018, s. 688). Ayrıca “*kıSan*” İskeçe (Yunanistan) (Şimşek, 2020, s. 335), “*kısan*” (Özden vd., 2018, s. 684), “*kırriğan*” (Erciş-Van) (DS, 1993, s. 2860), “*kızulca*” (Aliağa-İzmir) (DS, 1993, s. 2860).
2. “Erkek çocuk, delikanlı”: Isparta, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa, Kütahya, Düzce, Kastamonu, Çankırı, Kayseri, Niğde, Antalya, Muğla, Tekirdağ (DS, 1993, s. 2860-2861). Ayrıca “*kezan*” (Kırklareli) (DS, 1993, s. 2861), “*kızulca*” (Muğla) (DS, 1993, s. 2861).
3. “Kız çocuk”: Aydın, Sakarya, Edirne (DS, 1993, s. 2861).
4. “Arkadaş, dost”: Denizli, Aydın, Bolu, Konya, Antalya) (DS, 1993, s. 2861).
5. “Kadın”: Eskişehir, Sinop (DS, 1993, s. 2861).

Kıranlık (< Kıran+lık)

“Çoluk çocuk”. Amasya, Yozgat, Niğde, Manisa (DS, 1993, s. 2816). (Bu arada “kıranlık” kelimesinin bir diğer anlamının da “çokluk, kalabalık” olması dikkate değerdir) (DS, 1993, s. 2816).

Kıray

1. “Yol kesen, asi”. Üsküdar-İstanbul, Ahırılı-Ankara, Dombay-Edirne (DS, 1993, s. 2817). Ayrıca “*kırbız*” (Polatlı-Ankara) (DS, 1993, s. 2817).
2. “Genç, delikanlı”. Bursa, Şarköy-Tekirdağ (DS, 1993, s. 2817).

Ğ’lı Biçimler:

Gızan

“Çocuk”. *Gızan bulmak* (çocuk doğurmak) (Özden vd., 2018, s.; Mollova, 2003, s. 165), *gızancık* (küçük çocuk) (Özden vd., 2018, s.), *gızancıklan/gızancıklan* (çocukluktan) (Özden vd., 2018, s.; Mollova, 2003, s. 165), *gızanlar (kızanlar)* (Özden vd., 2018, s.), *gızannı* (çocuklu) (Özden vd., 2018, s.; Mollova, 2003, s. 165), *gızannık* (çocukluk) (Özden vd., 2018, s.; Mollova, 2003, s. 165), *gızan parası* (devletten alınan aylığa eklenen çocuk parası) (Özden vd., 2018, s.; Mollova, 2003, s. 165).

Ĥ’lı/H’lı Biçimler:

Hızan

1. “Çocuk”. Çankırı, Ordu, Giresun, Trabzon (DS, 1993, s. 2382; Dankoff, 1995, s. 61).
2. “Aile, çoluk-çocuk”. Ordu, Giresun, Trabzon. Ayrıca “*hızan hırtık*” (Giresun), “*hızan*” (Giresun) (DS, 1993, s. 2382; Dankoff, 1995, s. 61), “*hır hızan*” (Gümüşhane) (Dankoff, 1995, s. 61).
3. “Hizmetçi, uşak”. Giresun (DS, 1993, s. 2382; Dankoff, 1995, s. 61).
4. “Açgözlü”. Tokat, Trabzon, Artvin, Malatya, Adana (DS, 1993, s. 2381; Dankoff, 1995, s. 61). Ayrıca “*hızan*” (Malatya, Kayseri), “*hızan*” (Bodrum-Muğla) (DS, 1993, s. 2381; Dankoff, 1995, s. 61).

5. “Miskin, tembel”. Trabzon, Erzurum. Ayrıca “*hıyız*” (Bursa) (DS, 1993, s. 2381; Dankoff, 1995, s. 61).
6. “Görgüsüz, sonradan görmüş kimse”. Ordu, Artvin, Erzincan, Van, Malatya, Sivas. (DS, 1993, s. 2381; Dankoff, 1995, s. 61).
7. “Cimri”. Sinop, Samsun, Tokat, Rize, Artvin, Elazığ, Malatya, Kayseri. Ayrıca “*hızan*” (Çayeli-Rize), “*hizen*” (Kayseri). (DS, 1993, s. 2381; Dankoff, 1995, s. 61).
8. “Yoksul”. Isparta, Sinop, Samsun, Trabzon, Gümüşhane, Artvin, Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Malatya, Sivas, Kırşehir, Kayseri, Muğla. Ayrıca “*hurzan*” (Van, Bitlis), “*huzam*” (Mudanya-Bursa-Rumeli göçmenleri), “*hızan*” (Isparta, Burdur, Eskişehir, Muğla) (DS, 1993, s. 2381; Dankoff, 1995, s. 61).
9. “Bağ evi”. Muş, Diyarbakır, Elazığ. Ayrıca “*huzman*” (Adana), “*hinzan*” (Artvin, Erzincan, Ankara) (DS, 1993, s. 2381; Dankoff, 1995, s. 61).

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye Türkçesinin Anadolu ve Rumeli ağzlarında “kızan” kelimesi, söz başı “k”, “ğ” ve “h/h”li biçimleriyle, ayrıca kelime ortasında “r” li biçimleriyle dikkatimizi çekmektedir. Kelime başında “k” konsonantının Türkçenin bilhassa tarihî ve çağdaş Oğuzcada “ğ” ve “h” ya (k > ğ, k > h) dönüşmesi hadisesi çokça rastlanılan bir durumdur. İlave-ten Türkçenin tarihî dönemlerinden itibaren, Ana Türkçe’nin devamı olan lehçelerde “z” konsonantını barındıran birçok kelimenin Ana Bulgarca’dan süzülüp gelen Bulgar grubu Türk lehçesi olan Çuvaş Türkçesinde “r” li olarak yer aldığı da bilinen bir husustur. Kelimenin ihtiva ettiği semantik çeşitlilik de göze çarpan bir başka önemli konudur. Özellikle “h/h” li biçimlerde verilen anlamlar içerisinde ilk üç karşılık (çocuk, aile, çoluk-çocuk, hizmetçi, uşak) “k” li ve “ğ” li biçimlerde rastlanan anlamlarla paralellik/yakınlık oluşturmakta, ancak diğer anlamlar (açgözlü, miskin, tembel, görgüsüz, sonradan görmüş kimse, cimri, yoksul, bağ evi) muhtemelen daha sonra meydana gelmiş, kazanılmış gibi durmaktadır. Robert Dankoff’un (Dankoff,

1995, s. 61) gündeme getirdiği, sonradan elde edildiğini düşündüğümüş bu anlamlarla ilgili olarak, kelimenin kökeninin gündeme geleceği bölümde duracağımızı belirtelim.

Azerbaycan Türkçesi Ağızlarında Hızan (Xızan) < Kızan

Kelimenin Modern Azerbaycan Türkçesindeki söyleyişi “hı” lı (x) olup “hızan” (xızan) biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan edebî dilinde çok fazla kullanılmayan “hızan” sözü, ağızlarda ise üç farklı anlama gelecek biçimde yaşamaktadır. Bu üç anlamdan “çocuk” anlamına geleni, Nahçıvan ağızında kullanılmaktadır (ADDL, 1999, s. 248; Quliyev vd., 2017, s. 134). “hızan” ın diğer iki anlamı ise “çok sayıda, bol” ile “küme, sürü, yığın” olmaktadır:

“Xızan: 1. Çok sayıda, bol miktarda. “Hasan kişinin xızan uşağı var” (Hasan Bey’in çok sayıda çocuğu var) (Borçalı). “Öyünde xızan malı var” (Önünde çok sayıda hayvanı var) (Gedebey), 2. Çocuk. “Xızannar heetde oynayış” (Çocuklar bahçede oynuyorlar) (Nahçıvan), 3. Küme, yığın, yuva. “Arının xızanı çoخالır” (Arının sürüsü artıyor) (Basarkeçer), “Arının xızanı az oldu mu bal gözleme daa ondan” (Arının sürüsü az oldu mu ondan daha da bal bekleme) (Gedebey) (ADDL, 1999, s. 248).

3. “Kızan” Kelimesinin Kökeni Üzerine Görüşler

a) Türkçe “kız+an” (Eren, Korkmaz, Banguoğlu, Tietze, Gülensoy, Kubbealtı)

“kızan” kelimesinin etimolojisi ile ilgili en yaygın ve bize göre de gerçeği olan görüş, Türkçe “kız” kelimesine; Eski Türkçe döneminde bağlılık, güçlendirme ve çokluk fonksiyonuna sahip olup sonraki dönemlerde bilhassa Türkiye Türkçesinde kökle kaynaşarak canlılığını yitirmiş (Korkmaz, 2011, s. 120) olan “+an/+en” ekinin getirilmesi sonucu meydana getirildiğidir. Türkiye Türkçesi gramer kitaplarının morfoloji ile alakalı bölümlerinde ve Türkçenin etimolojik sözlüklerinin hatırı sayılır bir kısmında bu görüş dile getirilmiştir.

Zeynep Korkmaz, “+an/+en” ekini anlattığı “Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisinin Ana Özellikleri ve Kelime Yapımı” adlı eserinde yukarıda da aktardığımız üzere ekin tarihî ve modern Türkçe-deki işlevlerine kısaca değindikten sonra günümüze kalan örneklerin üç beş kelimeyi geçmediğinden söz ederek şu örnekleri vermiştir: “eren” (erkek, yiğit), “kızan”, “köken”, “kolan”, “köşen”, “oğlan”, “sapan” (Korkmaz, 2011, s. 120-121). Görüldüğü üzere “kızan” sözcüğü de bu ek ile türetilen örneklerdendir.

Tahsin Banguoğlu, “Türkçenin Grameri” nde “-en adları” başlığı altında incelediği “+an/+en” ekini, bir küçültme eki olarak değerlendirmiştir. Örnek olarak verdiği kelimeler arasında “kızan” da yer almıştır: “eren”, “oğlan”, “kızan”, “köken”, “kolan”, “çiten”, “belen”, “sapan”, “tümen”, “yemşen”, “köşen”, gözen” (Banguoğlu, 2011, s. 174). Banguoğlu’na göre keçi yavrusu “oğlak” ile kişi yavrusu “oğlan”, deve yavrusu “köşek” ile tavşan yavrusu “köşen” arasında bir bağlantı olmalıdır. Dolayısıyla “+an/+en” de tıpkı “+ak/+ek” gibi küçültme fonksiyonuna sahip eski bir ek olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte yazara göre, “eren” ve “oğlan” gibi kelimelerin Eski Türkçe döneminde topluluk adı olarak kullanılmış olması gerekir. Küçültme anlatımının da sevgi, tercih ve takdir anlatımları yoluyla berkitme (intensif) ve büyültme (augmentatif) anlamlarına kaçabildiğini de Banguoğlu vurgulamıştır (Banguoğlu, 2011, s. 174-175).

Tuncer Gülensoy da kelimenin “kız” isminden geldiği düşüncesini paylaşmaktadır. “Türkiye Türkçesinde Türkçe Kelimelerin Köken Bilgisi Sözlüğü” adlı etimolojik sözlükte “kızan” ile ilgili olarak, kelimenin edebî dilde “erkek çocuk, delikanlı”, keza Anadolu ağzlarında da “çocuk”, “erkek çocuk, delikanlı” anlamlarıyla geçtiği hatırlatılarak “kız” kelimesine eski bir küçültme eki olarak “+an” ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu belirtmiştir. Gülensoy ayrıca, Anadolu ağzlarında önceden zikrettiğimiz “kezan, kırırğan, kızılca” telaffuzlarını da okuyucunun bilgisine sunmuştur (Gülensoy, 2007, s. 523).

Andreas Tietze de “Tarihî Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü” nün dördüncü cildinde aynı etimolojiyi gündeme getirmiş, kelimenin anlamlarını “çocuk”, “delikanlı, erkek çocuk; “kız çocuk” olarak vermiş ve ardından kelimenin “kız” ismine, eski bir kolektif (topluluk) eki olduğunu düşündüğü “+an/en” ekinin eklenmesiyle meydana getirildiğini belirtmiştir. Tietze bu etimolojiyi verirken “kızan” ı Marcel Erdal’ın “Old Turkic Word Formation” (Eski Türkçede Söz Yapımı) adlı meşhur yapıtında geçen “oğulan/oğlan” kelimesi ile karşılaştırmayı da ihmal etmemiştir (Tietze, 2016, s. 302). Buna ilave olarak yazar, kelimenin geçtiği “karı kızan” ikilemesi üzerinde durmuş ve bu ikilemenin anlamını “çoluk çocuk” olarak sunmuştur (Tietze, 2016, s. 140).

Kubbealtı Lugatı’nda da “kızan” ın “kız” dan küçültme ekinin getirilmesiyle (“kız+an” > “kızan”) meydana geldiği notu okuyucuyla paylaşılmakla beraber bu kelimenin etimolojisiyle ilgili farklı görüşlerin de olduğu dile getirilmiştir. Kızan’ın sözlükte geçen anlamları ise “çocuk, erkek çocuk, evlât” ve “silahlı, cesur köy delikanlısı” olarak verilmiştir (Ayverdi, Topaloğlu, 2007, s. 616). Nişanyan’da ise kelimenin “erkek çocuk” ve “delikanlı” anlamları verilmiş, ancak etimolojisinin çıkmadığı vurgulanmıştır (Nişanyan, 2012, s. 326).

“kızan” kelimesi üzerinde ilk duran ve bu kelimeyi “kız+an > kızan” olarak açıklayan bilim insanı, Türkolog olmasının yanı sıra bir Balkan dilleri uzmanı, aynı zamanda Macar Dil Bilim Derneği ve Uluslararası Macar Filolojisi Derneğine üye bir Hungarolog olan Prof. Dr. Hasan Eren olmuştur. Merhum Hasan Eren, bu görüşünü yaklaşık altmış boyunca kendi tabiriyle “döne döne” dile getirmiştir (Eren, 1995, s. 869). Eren, ilk olarak 1942 yılında Budapeşte’de yayımlanan “A Török Magánhangzöváltakozások” (Türkçede Sesli Harflerin Değişimi) adlı Macarca bir yazısında “kızan” sözcüğünün Türkçe “kız” isim köküne “+an” ekinin eklenmesi sonucu oluştuğunu gündeme getirmiştir (Eren, 1942, s. 370; Eren, 1995, s. 869). Bu yazının ardından, 1995 yılında Türk Dili Dergisi’nde “Türkçedeki Ermenice

Alıntılar Üzerine” adlı 46 sayfalık makalesinde de aynı görüşü savunmaya devam etmiştir. Makalede, Dankoff’un o yıl yayımlanan “Armenian Loanwords in Turkish” isimli meşhur sözlüğünde yazarın Ermenice kökenle ilgili görüşlerini, ayrıca Ahmet Caferoğlu’nun Dağıstan Avarcası nazariyesini de masaya yatırmıştır. Eren, yıllar önce Macaristan’da yayımlanan yazısına da atıfta bulunmuş, diğer iki yazarın görüşlerini aynen aktarmış fakat kendi iddiasını yinelemiştir. Kendi nazariyesine destek olan bir başka çalışmanın, Louis Bazin ve James Hamilton’un 1991 yılında yayımlanan L’Origine du nom Tibet (Tibet adının kökeni) adlı makaleyi de örnek olarak gösteren Hasan Eren, “Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü” adlı eserindeki “kızan” maddesinde de 1995 tarihli makalesindeki görüşleri, yer yer aynı ifadelerle tekrarlamıştır. Eren, “kızan” maddesinde Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen art damak n’ li (ñ, ng) “kızañ” biçiminin sonundaki ñ sesinin düşündürücü olduğunu da ilave etmiştir (Eren, 1999, s. 242).

b) Türkçe “kızan” < Dağıstan Avarcası “хъизан” (xizan) (aile)

Yukarıda ayrıntılı biçimde belirttiğimiz üzere “Kızan” kelimesinin etimolojisi üzerine en yaygın ve kanaatimizce de en doğru görüş, kelimenin “kız” ismine küçültme, benzetme ve topluluk ismi yapma görevini üstlenen “+an” ekinin eklenmesi sonucu oluştuğu yönündeki fikirdir. Bunun haricindeki ikinci görüş Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu tarafından 1957 yılında Belleten’de yayımlanan bir makalede dile getirilen, kelimenin Türkçe kökenli olmayıp Kafkas Dil Ailesine mensup Dağıstan Avarcasından Türkçeye geçen bir alıntı olduğu yönündeki faraziye olmuştur. Caferoğlu, “Etimolojik Araştırma Denemeleri” adını verdiği makalesinde, Dağıstan Avarcasında “aile” anlamına gelen “hizan” sözcüğü üzerinde etraflıca durmuştur. Öncelikle “kızan” biçimi üzerinde duran Caferoğlu, kelimenin linguistik coğrafyasının tespit edilmesindeki zorluklardan bahsetmiş ve onun Osmanlı ve Anadolu lügatlarında yer almadığını, bütün Anadolu’da yaygınlaşmadığı

gibi İstanbul ağızında da tutunamadığını dile getirmiş, sadece Ege’de efecilik edebiyatında kendisine yer bulunduğunu anlatmıştır (Caferoğlu, 1957, s. 4). Caferoğlu ayrıca “kızan” biçiminin Azerbaycan ağızlarında yer almadığını belirtmiş, buna karşın başka bir anlam ile (“xızan” yani “aile” kastediliyor) “delikanlı, aile efradı” anlamını tanımayan Azerbaycan ağızlarında kendisine yer bulunduğunu dile getirmiştir (Caferoğlu, 1957, s. 4). Avarca sözlüklerde “aile” anlamında karşımıza çıkan “xızan” ve “xızam” biçimleriyle onların çoğulları olan “xızanal” ve xızamal” (Jirkov, 1936, s. 137; Caferoğlu, 1957, s. 5) dan da bahseden Caferoğlu’na göre, önceden Anadolu’da çok yaygın olmayan bu kelimeyi tutunur hale getiren faktör, Dağıstan’dan Anadolu’ya göçler olmuştur. Bu bağlamda Dağıstan’da bir dağ adı olan “Xızan” ile Kafkas göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Hendek ilçesine bağlı bir köy olan “Kızanlık” adlarının incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Caferoğlu).

Kelimenin kökeninin Dağıstan Avarcasına ait olduğu yönündeki düşünce, Caferoğlu ile sınırlı kalmış gözükmektedir. Zira ondan sonra kelime hakkında bilgiler sunan diğer bilimsel makalelerde ve etimolojik sözlüklerde bu fikre destek verildiğini gösteren bir işaret yoktur. Bununla birlikte, Prof. Dr. Hasan Eren, Caferoğlu’nun görüşlerini, makalesinde ve hazırladığı etimolojik sözlükte okuyucuyla paylaşmıştır (Eren, 1995, s. 869 ve 1999, s. 242) ancak elbette bu görüşler, Eren’in benimsediğı görüşler değildir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Hasan Eren “kız+an” tarafındadır.

Dağıstan Avarları, Kafkasların yerli (otokton) halklarından olarak kabul edilen ve kendilerine МаӀарул “Ma’arul” (Dağlı), konuştukları dile de МаӀарул маӀӀ “Ma’arul Mats” (Dağlı dili) (Atayev, 1996, s. 3) adını veren bir Kuzeydoğu Kafkas dilli halktır. Konuştukları dil itibariyle Kuzeydoğu Kafkas (Nah-Dağıstan) Dilleri ailesine mensup olan Avarlar’ın, tarihte hem Balkanlar ve Macaristan’da hem de Kafkaslarda yerleşerek devlet kuran Türk kökenli Avarlar ile ilgisi olup olmadığı halen tartışma konusudur. Bu konudaki tartışmaları

bir kenara bırakıp Avarcaya odaklanacak olursak, bu dilin Türkçe ile herhangi bir ilgisi olmadığını ancak tarih boyunca komşuluk ilişkileri içerisinde oldukları Türk kavimleriyle yoğun iletişim nedeniyle bu dilde bol miktarda Türkçe alıntı olduğunu söylemek durumundayız. Gerek “Avar” etnoniminin tarihteki bir Türk kavminin adı olması (aynı Bulgar gibi) gerekse de Hun, Avar, Bulgar ve Hazarların bölgedeki varlığı nedeniyle Avar dilindeki Türkçe alıntılar konusu birçok araştırmacının dikkatini çekmiş (Doğan, 1995, Cantürk, 2013) ve bu hususta listeler hazırlanmıştır. Bu kelime listeleri içerisinde Caferoğlu’nun Avarca kökene bağladığı хъизан (xizan) da bulunmakta, diğer bir tabirle yazarlarımız Caferoğlu’nun tam aksi istikamette düşünmektedirler (Doğan, 1995, s. 14; Cantürk, 2013, s. 137). Bizim kanaatimize göre de Dağıstan Avarcası kelimeyi Türkçeden (muhtemelen Azerbaycan Türkçesinden) almıştır. Bunun en önemli sebebi ise, XV. yüzyılın ikinci yarısında ve Akkoyunlu Devleti sınırları içerisinde Kars veya Erzurum dolaylarında yazıldığı düşünülen (Gökyay, 1994, s. 78) Kitâb-ı Dede Korkut’ta “erkek çocuk” manasında “kızan” kelimesinin geçmesidir. Azerbaycan Türkçesinin yoğun etkisi altında olan Doğu Anadolu bölgesi aynı zamanda Kafkasların kapısı durumundadır ve doğuda Eski Anadolu Türkçesinin ve ondan ayrılan Azerbaycan Türkçesinin Kafkaslarda asırlar boyu bir ortak iletişim dili (lingua franca) olduğu herkesin malumudur. Gerek bir Kafkas ülkesi olan Azerbaycan’ın coğrafi konumu, gerek Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Kafkaslarda hüküm süren Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî Devletlerinin varlığı, ilaveten Dede Korkut hikâyelerinde Trabzon-Rum, Ermeni ve Gürcü prenslikleriyle olan savaşların anlatılması ve nihayetinde (bizce “kızan” da dâhil) çok sayıda Türkçe sözcüğün Ermenice ve Gürcüceye de geçmesi yadsınmaz gerçeklerdir. Daha önce de üzerinde durduğumuz üzere, Dede Korkut Kitabı’ndan önce herhangi bir tarihî Türkçe metinde “kızan” sözcüğünün izine rastlanmamaktadır. Bu ünlü eserin yazıldığı yüzyılda Dağıstan Avarlarının Anadolu topraklarına göç ettiğine dair

elimizde bir veri de bulunmamaktadır. Avarlar, diğer Kafkas halkları gibi Anadolu'ya XIX. yüzyıldan itibaren, Rus baskısı nedeniyle göç etmeye başlamışlardır. Sonuç itibariyle bize göre, “kızan” kelimesi “Dağıstan Avarcasına Azerbaycan Türkçesinden geçmiş ve söz konusu dilde “aile”, ayrıca “ev” ve “hanım” anlamlarını kazanmış, Kafkaslardan Anadolu'ya gerçekleşen göçler ile de bu anlamları da içerecek biçimde Anadolu ağızlarında kelimenin semantik çeşitliliğine katkı sağlamıştır. “aile” anlamını taşıyan bazı varyantların bizce de Avarların Anadolu'ya göç etmesiyle bağlantısı ihtimali vardır ve bu noktada merhum Caferoğlu'nun kelimenin göç dalgasıyla yaygınlaşması yönündeki değerlendirmeleri dikkat çekicidir, yani bu anlamlardaki varyantlar gerçekten de Avarcanın Anadolu ağızlarına bir armağanı olabilir. Ancak önceden de belirttiğimiz gibi köken bilgisi noktasında “kızan” < Avarca “xızan” ihtimali bizce zayıf olup bunun tam tersinin olma olasılığı daha yüksek görünmektedir.

c) Türkçe kızan < Ermenice “խիզան” (xızan) (aile, çocuk, kız, miskin, tembel, görgüsüz, açgözlü, cimri, hizmetçi)

“Kızan” kelimesinin kökeni üzerine üçüncü ve son nazariye, kelimenin Ermenice kökenli olduğu yönündeki iddiadır. Bu iddianın sahibi Prof. Dr. Robert Dankoff'tur. Modern Türkiye Türkçesindeki Ermenice Alıntılar üzerine yazmış olduğu kitabında Dankoff, Modern Ermenicede “**խիզան**” (xızan) telaffuzuyla geçen kelimeyi, Anadolu ağızlarında “h/h” lı biçimlerle geçen ve anlamları genellikle “hizmetçi, açgözlü, miskin, tembel, görgüsüz, cimri, yoksul” olan “hızan/hızan, hızan” vs söyleyişlerle karşılaştırmak suretiyle bir liste hazırlamış ve kelimeyi bir alıntı kelime olarak görmüştür (Dankoff, 1995, s. 61). Dankoff, Ermenicedeki anlamları paylaştıktan sonra, daha önce zikri geçen Meninski'nin “hızan” maddesini (Meninski, 1690, s. 946) gündeme getirmiş ve akabinde Anadolu ağızlarında geçen “hızan” ı Derleme Sözlüğünde geçen biçim ve anlamlarıyla aktarmıştır.

Dankoff'un kelimenin etimolojisi hakkındaki görüşleriyle ilgili değerlendirme yapmadan önce Modern Ermenice sözlüklerde “խղզւո՛ւ” (xizan) kelimesinin ihtiva ettiği anlamları paylaşmanın faydalı olacağını düşünüyör ve aktarıyoruz:

խղզւո՛ւ (xizan): “misafir, yolcu” (Açaryan, 1971, s. 363-364; Dankoff, 1995, s. 61). (Bu maddede Açaryan, kelimeyi Gürcüce “ბოზბო” (xizani) ile de karşılaştırmıştır. ბოზბო (xizani) Gürcü dilinde “göçmen, muhacir”, “kiralanan araziyi yetiştirerek geçimini sağlayan topraksız köylü” ve “yoksulluk, sefalet sebebiyle göç etmek durumunda kalan” (Arısoy, 2010, s. 494; GRS, 1950, s. 470; bkz. Wikipedia-xizani) anlamlarına gelmekte, bu durum da Ermenicedeki “misafir, yolcu” ile Anadolu ağızlarından hatırladığımız “hizmetçi, uşak” anlamlarına oldukça yakındır).

խղզւո՛ւ (xizan): (dialektlerde) “kız, aile” (Açaryan, 1913, s. 468; Dankoff, 1995, s. 61)

խղզւո՛ւ (xizan): “bir yuva ve onun içinde yaşayanlar” (Bedrossian, 1875, s.282; Dankoff, 1995, s. 61)

խզւո՛ւ (xzan): “muhtaç, yoksul, dilenci” (Açaryan, 1913, s. 468; Dankoff, 1995, s. 61)

խղզւո՛ւ (xizan): “1. Aile, ev halkı, 2. Bir yuva ve onun içinde yaşayanlar, 3. Ailenin üyesi (ARS, 1987, s. 295).

խղզւո՛ւ (xizan): “1. Aile (Erkeğin hanımı ve çocukları), 2. Kadın, hanım, kız, 3. Ailenin üyesi (kadın veya erkek) (bkz. Bararan).

Dankoff'un bu etimolojik yaklaşımı, kelimeyi ilk defa analiz edip kökenine dair görüş bildiren Prof. Dr. Hasan Eren tarafından eleştirilmiştir. Eren, “Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine” adlı makalesinde yazarın “Armenian Loanwords in Turkish” adlı kitabını tanıtmış, kitabın Türkçedeki Ermenice alıntılar noktasında çok önemli bir boşluğu doldurduğunu belirterek aynı zamanda arkadaşı olan Dankoff'u tebrik etmiş, ancak bununla birlikte bazı kelimelerde kendisinden farklı düşündüğünü de nezaketle anlatmaya gayret etmiştir. Bir Dankoff eleştirisi olarak değerlendirebileceğimiz makalede

Eren'in meslektaşından farklı yaklaştığı kelimelerden biri de şüphesiz "kızan" olmuştur (Eren, 1995, s. 868-869). Prof. Eren, Dankoff'un yerel ağızlarda sıklıkla karşılaşılan ve "açgözlü, tembel, miskin, gör-güsüz, sonradan görmüş kimse, yoksul anlamlarına gelen biçimleri (*hızan-hızan*) Ermeniceden alıntı olarak değerlendirmesini ele alır. Bu bağlamda, "aile", "çocuk", "çoluk-çocuk" kavramlarını karşıla-yan bir *hızan*'ın daha var olduğunu, ağızlarda hızan ile birlikte kızan > *gızan*'ın da yer aldığını ve "kızan" ın ortak kültür dilimizde erkek çocuk, "delikanlı", "çoluk-çocuk" manalarını karşıladığını Dankoff'a hatırlatır ve onun "kızan" biçimi üzerinde fazla durmadığını vurgular (Eren, 1995, s. 868-869). Eren, "kızan" kelimesinin Türkçe "kız"dan geldiğini tekrarlamış ve bu etimolojinin 1942 yılında kendisinin ya-yımladığı Macarca makaleden beri döne döne dile getirildiğini, Tah-sin Banguoğlu ile Louis Bazin-James Hamilton'un çalışmalarında da aynı görüşün paylaşıldığını ifade etmiştir. Hasan Eren bu ma-kalede ayrıca, kelimenin Avarca alıntı olduğunu iddia eden Ahmet Caferoğlu'nun nazariyesini de herhangi bir yorum yapmadan yer ver-miştir (Eren, 1995, s. 868-869). Prof. Dr. Hasan Eren, makalesindeki görüşleri aşağı yukarı benzer ifadelerle "Türk Dilinin Etimoloji Söz-lüğü" adlı meşhur sözlüğünde de tekrar etmiştir (Eren, 1999, s. 242).

Bizim düşünçemize göre, Hasan Eren'in de defaatle vurgula-dığı gibi "kızan" kelimesi Türkçe olup, tıpkı Avarca gibi Ermenice ve hattâ Gürcüceye geçmiş, burada bazen asıl anlam korunmuş ba-zen de kelime birtakım anlam değişimlerine uğramıştır. Söz gelimi Açıryan'da, ARS'de (Armyansko-Russkiy Slovar') ve Bararan'da verilen "aile", "ev halkı", "hanım", "kız", "bir yuva ve onun içinde yaşayanlar" gibi manalar hem Türkçedeki "çocuk" hem de Avarca-daki ilk anlamıyla "aile" yi bize rahatlıkla hatırlatmaktadır. Bu du-rumda Ermenicedeki yukarıda saydığımız anlamlarla Türkçedeki "kızan" (çoğunlukla "erkek" ve nadiren "kız" çocuk), Azerbaycan Türkçesindeki "xızan" ("çocuk", "bol", ayrıca "sürü, yığın, küme") ve Avarcadaki "xızan" ("aile", "ev") anlamları örtüşmektedir. Buna

karşın, Dankoff’un da üzerinde durup hem Meninski’den hem de bazı Anadolu ağızlarından verdiği “miskin”, “tembel”, “görgüsüz”, “sonradan görme”, “zavallı”, “yoksul”, “hizmetçi, uşak” gibi anlamlar kelimenin sonradan kazandığı anlamlar olmalıdır. Sonradan kazanılan bu anlamlara yukarıda da belirttiğimiz Gürcüce бѳѳѳѳ (xizani) nin içerdiği “göçmen, muhacir”, “kiralanan araziyi yetiştirerek geçimini sağlayan topraksız köylü” ve “yoksulluk, sefalet sebebiyle göç etmek durumunda kalan” manalarını da eklemek mümkündür. Sonuç itibariyle, yine muhtemelen Dede Korkut’un yazıldığı coğrafyayı nazar-ı dikkate alacak olursak, kelimenin Eski Anadolu Türkçesi veya Azerbaycan Türkçesi üzerinden hem Ermeni hem de Gürcü diline geçtiğini düşünebiliriz. Bununla birlikte, Robert Dankoff’un Ermeniceden alıntı olarak gördüğü, daha önce de belirttiğimiz anlam değişmelerine uğramış biçimlerin Ermeniceden bu defa yeni anlamlarıyla Türkçeye girmesi (geri dönmesi) gibi bir durum da bizce mümkün olabilir. Nitekim tarihte özellikle Türkçe kökenli bazı kelimelerin Moğolcaya geçtikten sonra bazen yeni biçim ve anlamlarıyla yeniden Türkçenin söz varlığına dâhil olması (Örneğin Tr. **ulus** > Moğ. **ulus** > Tr. **ulus**), gözlemlenen bir durumdur.

4. Kelimenin yayılma alanları ve ihtimaller

a) Kafkaslar:

Bir Kafkas ülkesi olan Azerbaycan’da, “kızan” kelimesinin “h” ılı biçimde “hızan” (xızan) söyleyişi ile mevcut olduğunu ve Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında bu biçimle yaşadığından daha önce söz edilmişti. Ağızlarda üç farklı anlamda geçen kelime, “çocuk” anlamı haricinde “küme, yığın, sürü” ve “çok sayıda, bol” gibi anlamları içermektedir. Ahmet Caferoğlu’nun, kelimenin köken itibariyle geldiğini iddia ettiği Dağıstan Avarcasında asıl anlamı “aile” ve “ev” olan хъизан (xızan) (Barlas, 2001, s. 586) ile Azerbaycan ağızlarında özellikle hayvanlar (örneklerde arı olarak verdiğimiz) için kullanılan “yığın, küme, sürü” anlambilimi açısından yakınlık arz etmektedir.

Yine daha önceki satırlarda belirttiğimiz gibi, Avar dilinde ailenin ev hanımı ile çocukları birlikte ele alarak Türkçedeki “karı kızan” ikilemesine benzer biçimde “хъизан лъимал” (çoluk-çocuk) [лъимал “çocuklar, çoluk-çocuk”] (Barlas, 2001, s. 476) ifadesinin varlığı kelimenin (хъизан) “çocuk” anlamının da Avarlar tarafından bilindiğine işaret olabilmektedir. Nitekim Avarcaya Türkçeden geçen kelimeler üzerinde çalışmalar yürüten bilim insanları da hazırlamış oldukları listelerde хъизан (xizan)’ı (khızan, kizan) bir Türkçe alıntı (Doğan, 1995, 14; Cantürk, 2013, s. 137) olarak kaydetmişlerdir. Yine aynı telaffuz ile Ermenicenin ağızlarında rastladığımız һуһquу (xizan) da, önceden belirtildiği üzere “aile, erkeğin karısı ve çocukları”, “kadın, kız” ve “(kadın ve erkek) aile üyesi” (bkz. Bararan) anlamını içerdiği için Avarcadaki anlamla birebir örtüşmektedir. Bunlara ek olarak, kelimenin farklı bir anlamda Gürcücede de yer aldığı görmekteyiz. Gürcü dilinde “göçmen, muhacir” (Arisoy, 2010, s. 494) anlamına gelen боʒბო (xizani), “kiralanan araziye yetiştirerek geçimini sağlayan topraksız köylü” (bkz. Wikipedia-xizani) ve “yoksulluk, sefalet sebebiyle göç etmek durumunda kalan” (GRS, 1950, s. 470) anlamlarını da içermekte, böylece özellikle Anadolu ağızlarında geçen “hızan” telaffuzu ile Giresun yöresinde söylendiğini belirttiğimiz “hizmetçi, uşak” manasındaki varyanta son derece yakın bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda bizce, kelimenin Azerbaycan Türkçesinden Kafkasya’da konuşulan komşu dillere (Ermenice, Gürcüce, Dağıstan Avarcası) geçmiş olma olasılığı yüksektir. Zira Rus Çarlığı’nın Kafkaslarda yayılmasını takip eden dönemde, bilhassa Sovyetler Birliği rejimi esnasında Rusça’nın bölgede ortak anlaşma dili olduğu, ondan önceki dönemlerde ise Azerbaycan Türkçesinin Kafkasların “lingua franca”sı olduğu bir realite olarak önümüzde durmaktadır. Kafkas dillerindeki Türkizimleri (Türkçe verintiler) ele alan çok sayıda bilimsel çalışma (Cidalayev, 1985, Tavkul, 2002-2007, Doğan, 1995, Cantürk, 2013 vs) mevcuttur.

b) Anadolu:

“Kızan” ın en fazla yayıldığı alanlardan biri de şüphesiz Anadolu olup, kanaatimizce Balkanlar ve Kafkaslarda kelimenin yaygınlaşması bu coğrafyanın etkisiyle olmuştur. Çünkü Eski Anadolu Türkçesi döneminde kaleme alınan Dede Korkut Kitabı, “kızan” kelimesinin geçtiğı tek tarihî metindir. Bu metnin yazıldığı saha (Erzurum, Kars) ve yazıldığı dönem (Akkoyunlu Devleti) dikkate alındığında kelimenin Azerbaycan Türkçesi yoluyla Kafkaslara, Osmanlı Devletinin Balkanları fethetmesi ve sonrasında Anadolu’nun çeşitli bölgelerinden Türkmenlerin Trakya ve Rumeli’ye yerleşmeleri sayesinde de Balkanlara ulaştığı sonucuna varabiliriz. Ancak buna karşın diğeri EAT ve Osmanlı Türkçesi metinlerinde kelimenin varlığına tesadüf edilmemesi, “kızan” ın fazlasıyla mahallî bir kelime olarak kaldığı ve edebî dilde kullanımının çok fazla tercih edilmediğı realitesini de gözler önüne sermektedir. Bu durumda şöyle bir tahminde bulunabiliriz: Osmanlı Devletinin dağılmaya başladığı son yüzyılda yaşanan toprak kayıpları neticesinde gerek Balkanlardan ve gerekse de Kafkaslardan milyonlarca göçmen Anadolu ve Trakya’ya gelerek, dönemin devlet politikalarına uygun biçimde birçok farklı yöreye yerleştirilmiştir. Bilhassa Kafkasların doğusundan gelen Azerbaycan Türk’ü (Terekeme), Çeçen ve Dağıstanlılar (Avar, Lezgi, Kumuk, Nogay) ağırlıklı olarak Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’ya, Balkan muhacirleri olarak bildiğimiz insanlar ise yoğunluklu olarak ülkenin batı bölgeleri olan Trakya ve Ege’ye gelmişlerdir. Son yüzyıldaki bu göçlerden kaynaklanan yerleşmeler sonucunda “kızan” sözcüğünün farklı telaffuzlarla ülke sathına yayılması ve bu sayede en fazla çeşitliliğın Türkiye Türkçesi ağızlarında olmasını sağlamış olabilir. Telaffuzdaki çeşitliliğın yanı sıra, anlamlarda da göze çarpan farklılıkların nedeni bu olabilir. Bu duruma paralel olarak; her ne kadar etimolojik görüşüne katılamasak da Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu’nun, Kafkaslardan gelen göç dalgaları sayesinde Anadolu’nun bazı bölgelerinde bu kelimenin yakın anlamlarıyla

tutunmaya başladığı (Caferoğlu, 1957, s. 5) yönündeki görüşün gerçeği yansıttığını düşünmekteyiz.

c) Rumeli/Balkanlar:

“Kızan” kelimesi, yazımızın önceki kısımlarında da zikredildiği gibi, Trakya bölgesi yoğunlukta olmak üzere Rumeli-Balkan coğrafyasındaki Türkler tarafından genelde “çocuk” anlamına gelecek biçimde kullanılmaktadır. Türkiye’nin Trakya bölgesi (Doğu Trakya) ile birlikte Yunanistan’da (Batı Trakya) ve Bulgaristan’da (genellikle Rodoplar, kısmen Deliorman) yaşayan Türklere ait derleme metinlerinde kelimeyi kolaylıkla takip edebilmekteyiz. Bununla birlikte, kelimenin Balkanlarda Türkler haricinde hangi milletler tarafından kullanıldığı hususunda elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Köken itibarıyla Türkçe olduğunu bildiğimiz “kızan” ın, “Türkçenin Verintiler Sözlüğü” nde Yunancaya geçmiş olduğunu öğrenmekteyiz. Sözlüğün yazarı Prof. Dr. Günay Karaağaç’ın, Georgiadis tarafından 1974 yılında Almanya’da hazırlanan, yayımlanmamış bir doktora tezinden aktardığına göre kelime Yunancada “*kizán*” biçimindedir (Georgiadis, 1974, s. 89, 202, 250; Karaağaç, 2008, s. 508). Bununla birlikte Bulgarca ve Sırpça gibi yoğun bir Türkçe söz varlığına sahip dillerde kelimenin izine rastlanmamıştır.

Sonuç

Modern Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi ağızlarında genellikle “çocuk”, “oğlan”, “delikanlı”, “köy delikanlısı” ve “aile” anlamlarında kullanıldığını gözlemlediğimiz “kızan” kelimesi ve onun farklı telaffuzları (*kıran*, *kırriğan*, *kıranlık*, *kıray*, *gızan*, *gısan*, *hızan*, *hızan*, *hizen* vs), ihtiva ettiği bu anlamlarla Oğuz Türkçesinin karakteristik bir unsuru olarak Türk dili ve edebiyatını zenginleştirmektedir. Kelime, araştırmacıların büyük bir bölümünün iddia ettiği gibi bizce de “kız” kelimesine eski çokluk veya topluluk eki olup zamanla

küçültme ve benzetme görevini üstlenen “+an” ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur (kızan < kız+an). Kelimenin “k”lı ve “ğ”lı biçimleri genellikle “çocuk”, “delikanlı”, “genç adam”, “silahlı köy delikanlısı” ve “yol kesen, asi” gibi anlamları temsil ederken, “h”lı varyantlar daha ziyade “aile”, “çoluk-çocuk”, “hizmetçi, uşak”, “miskin”, “tembel”, “görgüsüz” gibi anlamları karşılamaktadır. “Kızan” kelimesi, halk ağızına ait bir kelime olarak doğuda Kafkaslardan (Azerbaycan ve Dağıstan) batıda Balkanlara (Yunanistan ve Bulgaristan) uzanan geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca kullanılmaya devam edegelmiş olup Ermenice, Gürcüce, Dağıstan Avarcası ve Yunancaya geçmiş bir Türkçe (Oğuzca) verintidir. “Kızan”, muhtemelen Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinin henüz birbirinden ayrılmadığı Eski Anadolu Türkçesi döneminde, belki de Oğuzca’nın henüz yazı dili haline gelmediğı daha eski dönemlerde oluşturulmuş ve bugünkü bilgiler ışığında ilk kez Dede Korkut kitabında meydana çıkmış, ete kemiğe bürünmüştür. Akkoyunlular Devleti hâkimiyetinde yazıya geçirilen Dede Korkut kitabında destanların anlatıldığı coğrafya göz önünde bulundurulduğunda özellikle Kuzeydoğu Anadolu ve Azerbaycan coğrafyasının, söz konusu kelimeyi komşu Kafkas dillerine aktardığı fikri kanaatimizce yüksek bir ihtimal olarak görünmektedir. Yine “kızan” kelimesinin günümüzde “çocuk” kelimesinin bile yerini aldığı Trakya coğrafyasına geçişi, Osmanlıların Balkanlara yayılması, fetihler, ayrıca göç ve iskân politikası sonucu İç ve Batı Anadolu’dan Rumeli-Balkan coğrafyasına yayılan Türkler vasıtasıyla gerçekleşmesi de bizce mümkündür. Bununla birlikte kelimenin günümüzde Anadolu ve bilhassa Trakya coğrafyasında çok yaygın biçimde kullanılmasında, özellikle son 150 yıllık periyod dâhilinde Kafkaslardan ve Balkanlardan Türkiye’ye gerçekleşen göçlerin de önemli bir faktör olduğu düşünölmelidir. Buna göre Trakya ve Ege bölgesinde Rumeli-Balkan muhacirlerinin yoğun bir biçimde yerleşmiş olması; Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgelerinde ise Kafkas göçmenlerinin (Dağıstan dâhil) güçlü varlığı bu göçmenlerin kelimeyi

yerleştikleri bölgede daha sık bir biçimde kullanılır hâle gelmesinde önemli bir etmen olarak akla gelebilirdir. Kelimenin meydana getirilmesi noktasında ise, Eski Türkçe döneminden beri kullanılan ve günümüzde Türk coğrafyalarının tamamına yakınında “erkek evlat” anlamında telaffuz edilen, en eski metinlerimizde ise kız-erkek ayırt etmeksizin “evlat” manasında kullanılan “oğul” kelimesinin “+an” ekini alıp “oğlan” biçimini almasına benzer biçimde “kız” kelimesine yine aynı ekin getirilerek oluşturulduğu hususunda araştırmacıların büyük çoğunluğu hemfikirdir. Yazımızda vurguladığımız gibi, Eski Türkçede “oğlan” kelimesinin kökenindeki “oğul” un kimi zaman cinsiyet fark etmeksizin kullanılması fakat yüzyıllar içerisinde maskülen bir hüviyete bürünmesi, belki de Türklerin “çocuk/çocuklar, evlat/evlatlar” anlamına gelecek yeni bir kelimeyi dile kazandırmak kaygısıyla “kızan” ı oluşturduklarını akla getirebilir. Ancak bu yalnızca bir yorum olmaktan ileri gidememektedir, çünkü söz konusu kelimenin (kızan) yer aldığı metinlerimiz hem kronolojik olarak geç dönemlere aittir hem de maalesef sınırlıdır. “Kızan” yaygın olarak halk ağzında rast geldiğimiz bir kelime olmakla birlikte, Cumhuriyet dönemi yazar ve şairlerimizin eserlerinde kendine yer bulabilmiştir. Cumhuriyetimizin ilk yıllarında özellikle Türk köylüsünü ve Kurtuluş Savaşını anlatan şiirleriyle tanıdığımız Cahit Külebi’nin şu dizeleleriyle sunumumuzu sonlandırmanın güzel olacağı düşüncesindeyiz:

Davranı da deli gönül davranı
Kemal Paşa dinlemiyor fermanı
Anası, bacısı, kızı kızanı
Bizim gibi millet görülmemiştir

Kaynakça

- Açaryan, H. (1913). *Hayeren Gawarrakan Barraran*. Tiflis.
- Açaryan, H. (1971-1979). *Hayeren Armatakan Barraran*. Yerevan.
- Ahmetbeyoğlu, A. (2003). *Hanlıktan Çarlığa Bulgar Türkleri Tarihi*. Yayın No: 1514. İstanbul: Bilgeoğuz.
- Arısoy, İ. (2010). *Gürcüce-Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 1010, Ankara.
- ARS (*Armyansko-Russkiy Slovar'*) (1987). Akademiya Nauk Armyanskoy SSR İnstitut Yazıka İm. R. Açaryana. Yerevan: İzdatel'stvo Akademiya Nauk Armyanskoy SSR.
- Atayev, B.M. (1996). *Samouçitel' Avarskogo Yazıka*. Rossiyskaya Akademiya Nauk Dagestanskiy Nauçny Tsentrl İnstitut Yazıka, Literatürü i İsskustvo İm. G. Tsadası, Mahaçkala.
- Aydemir, H. (2018). "Çocuk" Sözcüğünün Etimolojisi Üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ekim, Sayı: 12, s. 1-18.
- Ayverdi, İ., Topaloğlu, A. (2007). *Kubbealtı Lugatı-Türkçe Sözlük*. Çalışma Grubu: Dr. Fahrünnisa Bilecik, Dr. Nevnihal Bayar, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- ADİL (*Azerbaycan Dilin İzahlı Lüğeti*) IV Cild. (1964-1978). Bakı: Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu.
- Azerbaycan DİYalektoloji Lüğeti*. (1999). Azerbaycan Elmler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutu-Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.
- Barlas, C. (2001). *Türkçe-Avarca-Rusça/Avarca-Türkçe-Rusça Sözlük (Turetsko-Avar-Russkiy/Avar-Turetsko-Russkiy Slovar')*, Redaktör: Rusya İlimler Akademisi, Dağıstan İlim Merkezi, Dil Edebiyat ve Sanat Enstitüsü'nden Doç. Dr. Ahmed Murtaza Ali, İstanbul.
- Bolğanbayev, E., Kaliyev, B., Bizakov, S., Osmanova, A., Dewletkulov, Ş., Jürsinova, M., Nurgaziyeva, G. (1999). *Kazak Tilinin Sözdigi*. Almatı.
- Caferoğlu, A. (1957). "Etimolojik Araştırma Denemeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 1-11, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınlarından 165, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Cantürk, S. (2013). *Türk Dilinin Kuzey Kafkas Dillerinden Avarcaya Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. İsmail Doğan, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Cidalayev, N. S. (1990). Tyurkizmi v Dagestanskiy Yazıkah-Opit İstoriko-Etimologičeskogo Analiza. Moskva: Nauka.

- Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University. XLVIII. Oxford.
- Dankoff, R. (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Dankoff, R. (2004). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*. Katkılarıyla İngilizceden Çeviren: Semih Tezcan. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37. İstanbul.
- Doğan, İ. (1995). “Dağistan Avarcasında Türkçe Alıntı Kelimeler ve Avarların Türklüğü Meselesi”, *Birleşik Kafkasya*, Sayı: 1, s. 11-15, İstanbul.
- Duman, M. (1997). “Oğlan Kelimesi ve Gençlik Kavramı Üzerine”. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 20, s. 113-130.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Eren, H. (1942). “A Török Magánhangzóváltakozások”, *Nyelvtudományi Közlemények-LI*, s. 356-373).
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara.
- Eren, H. (1995). “Türkçedeki Ermenice Alıntılar Üzerine”, *Türk Dili*, s. 859-904.
- Ergin, M. (2021). *Dede Korkut Kitabı I-II Giriş-Metin-İndeks-Gramer-Tıpkıbasım*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 169/219.
- Gabain, A. von (2003). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gaydarci G. A., Koltsa E. K., Pokrovskaya L. A., Tukan B. P. (1973) *Gagauzça-Rusça-Moldovanca laflık/Gagauzsko-Russko-Moldavskiy slovar*. Pod Redaktsiyey: N. A. Baskakova. Moskva: İzdatel'stvo Sovetskaya Ensiklopediya.
- Georgiadis, P. (1974). Die Lautlichen Veraderungen der Türkischen Lehnwörter im Griechischen. (Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Ludwig-Maximilian Uni. zu München)-Basılmamış doktora tezi, Münih, 1974, 331 s.
- Gökyay, O. Ş. (1994). “Dede Korkut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, s. 77-80.
- GRS (*Gruzinsko-Russkiy Slovar* '. (1950). Sostavili: G. S. Ahvlediani i V. T. Topuria, Gosudarstvennoe İzdatel'stvo Gruzinskoy SSR. Tbilisi (Tiflis).
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 911, Ankara.

- Hazar, M. (2012). “Türk Dilinde Çocuk ve Genç”, *Dicle Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi*, Diyarbakır.
- İlker, A. (2011). *Un, Ufak ve Uşak Kelimeleri Üzerine*. Turkish Studies, Volume: 6/1, Winter: 2011, s. 197-202.
- Jirkov, L.İ. (1936). *Avarsko-Russkiy Slovar*’. Ogiz RSFSR, Moskva.
- KT (Kamûs-ı Türki)*. (1901). Şemseddin Sâmî.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- DLT (Kâşgarlı Mahmûd Divânü Lûgati t-Türk)*. (2005). Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Kazak Tilining Sözdigi*. (1999). Almatı: Dayk Press Baspası, Kırkemdew.
- Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*. (1969). Kırgız SSR İlimler Akademiyası Til Jana Adabiyat İnstıtutu. Frunze: Mektep Basması.
- Kırzıoğlu, F. (1992). *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII. Dizi-Sayı: 121.
- Koç, K., Bayniyazov, A. ve Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. 489, Sözlük 13, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Meninski, F.M. (1680). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae*, Viennae, Austriae.
- Mollova, M. R. (2003). *Doğu Rodop Türk Ağzlarının Sözlüğü*. İnceleyenler: Prof. Dr. Hasan Eren, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: 721.
- Nadelyayev, V.M., Nasilov, D.M., Tenişev, E.R., Şçerbak, A.M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar*’, Leningrad.
- Nişanyan, S. (2012). *Sözlerin Soyağacı-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Oraltay, H., Yüce, N., Pınar, S. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ÖDİL (Özbek Tilining İzohli Luğati)*. (1981). Akademiya Nauk Uzbekskoy SSR-İnstıtut Yazıkı i Literatürü İmeni A. S. Puşkina. Moskva: İzdatel’stvo Russkiy Yazık.
- Özden, M., Doğan, L., Bayraktar, F. S. (2018). *Trakya Ağzları Sözlüğü I-II-III*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları No: 192.
- Quliyev, E., Eliyeva, N. (2017). *Naxçıvan Dialekt ve Şivelerinin Lüğeti*. Naxçıvan.
- Sevortyan, Ye. (1997). *Etimolojiçeskiy Slovar*’ Tyurkskih Yazıkov. Moskva.
- Şimşek, A. (2020). *İskeçe İli Ağzları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

- TS (Tarama Sözlüğü)*. (1996). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212, Ankara.
- Tavkul, U. (2002). “Kafkas Dillerinde Türkçe Kelimeler”, *Türkler*, Cilt: 20, s. 588-593, Ankara.
- Tavkul, U. (2007). “Adige (Çerkes) Dilinde Bulgar Türkçesi Alıntı Sözcükler Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt:4, Sayı:2, s. 104-115, Ankara.
- Tekin, T. (1987). *Tuna Bulgarları ve Dilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 530.
- Tekin, T. (1988). *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 531.
- Tekin, T. (1993). *Hunların Dili*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Tietze, A. (2016). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, Dördüncü Cilt: K-L. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi TÜBA, TÜBA Yayın Editörü: Semih Tezcan.
- TrS (Türkçe Sözlük)*. (1998). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara.
- DS (Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII)*. (1993). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 211/8, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- TmTS (Türkmence Türkçe Sözlük)*. (1995). Hazırlayanlar: Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez, Süer Eker. Yayımlayan: Mehmet Ölmez. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18.
- Yudahin, K.K. (1998). *Kırgız Sözlüğü Cilt: 2 (K-Z)*. (Çeviren: Abdullah Taymas). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 121, Ankara.
- Zahidoğlu, V. (2001). “Kitab-ı Dede Korkut’taki Bazı Kelimeler Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, Sayı: 16, s. 1-11.

İnternet kaynakları:

- Bararan (<https://bararan.am/%D5%AD%D5%AB%D5%A6%D5%A1%D5%B6>)
- Wikipedia (<https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%AE%E1%83%98%E1%83%96%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%98>)

Savaş Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme: I. Kosova Meydan Muharebesi (1389)

Ökkeş NARINÇ* & İsmail HANİF**

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
onarinc@nku.edu.tr. ORCID: 0000-0002-9486-8956.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, ismailhanifmk@gmail.com, ORCID: 0009-0008-4258-2981.

Öz: I. Murad dönemi, Osmanlıların beylik statüsünden çıkarak devlet olma sürecinin başladığı bir döneme işaret eder. Bu dönemde Türklerin temel hedefi, Rumeli'yi ele geçirip Balkanlara yerleşmek ve İstanbul'u fethederek Boğazlar üzerinde kontrol sağlamaktır. Avrupa ve Sırlar için ise Türklerin Rumeli'de hızla yayılması, başlangıçta Balkan, daha sonra ise Avrupa devletlerini tehdit etmekteydi ve bu sebeple Osmanlı'nın ilerleyişini durdurmak gerekliliği ortaya çıkmıştı. Osmanlı egemenliğinden kurtulma fırsatı bekleyen Sırp Despot Lazar, 1387'de Türk akıncılarını Ploşnik'te mağlup ederek Balkanlarda Türklere karşı bir ittifak kurmayı başarmıştı. Başlangıç bir Sırp ayaklanması şeklinde olsa da Avrupa devletlerinin de teşvik ve kışkırtmasıyla Haçlı Seferini andıran birçok devletin katıldığı sayıca üstün bir müttefik ordunun Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği önemli bir savaşa dönüşmüştür. Sekiz saat süren bu savaş, Osmanlı Devleti'nin kesin zaferiyle sonuçlanmış; Balkanlara yeni bir siyasal ve sosyal yapı kazandıran Türk hâkimiyetinin kurulmasında bir dönüm noktası olmuştur.

Anahtar Kelimeler: I.Kosova Savaşı, Kosova Zaferi, Balkanlar'da Türk Hâkimiyeti.

An Evaluation on The History of War: I. Battle of Kosovo (1389)

Abstract: The reign of Murad I was the period when the Ottomans emerged from a principality to become a state. At that time, the national goal of the Turks was to possess Rumelia and settle in the Balkans, and to capture Istanbul and dominate the Straits. For Europe and the Serbs, it was necessary to stop the Ottoman advance, which was seen as a danger because the Turks were spreading in Rumelia at lightning speed and this situation threatened the Balkan states first and then the European states. The Serbian Despot Lazar, who was looking for an opportunity to get rid of Ottoman sovereignty, had succeeded in forming an alliance against the Turks in the Balkans by defeating the Turkish raiders at Ploşnik in 1387. Although it started as a Serbian uprising, with the encouragement and incitement of European states, it turned into an important war against the Ottoman Empire by a numerically superior allied army that resembled the Crusade. This war, which lasted for eight hours, resulted in the decisive victory of the Ottoman Empire and was a turning point in the establishment of Turkish sovereignty, which brought a new political and social structure to the Balkans.

Key Words: Kosovo War I, Kosovo Victory, Turkish Dominance in the Balkans.

Giriş

Bu alışmada Türklere Balkanlar'ın kapısını aan 1. Kosova Savaşı ele alınmıştır. Savaşın anlatımından önce 1389 yılında savaşın yapıldığı coğrafya olan Kosova Ovası'nın jeopolitik öneminden ve Kosova Savaşı ncesi taraf devletlerin ekonomik durumundan bahsedilmiştir. Ardından savaşın nedenlerine ve tarafların hedeflerine yer verilmiş ve taraf orduların savaş hazırlıkları, orduların cephe hattına nasıl konumlandığı ele alınarak savaşın daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır. Sekiz saat süren savaşın cereyan tarzı, savaşın ilerleyişinden, neticesinden ve Osmanlı Sultanı 1.Murad'ın şehadetinden

bahsedilmiştir. Son olarak bu savaşın sonuçlarının iki tarafı nasıl etkilediğine bir başka deyişle savaşın uzun vadeli sonuçlarına yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmada konuyla ilgili olarak bazı telif ve tetkik eserlerden, akademik makalelerden, kongre bildirilerinden, ansiklopedilerden, internet belgesi ve bir adet yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır. İncelenen telif ve tetkik eserlerden ilki Genelkurmay Başkanlığı'nın Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi yayınının Birinci Kosova Meydan Muharebesi kısmıdır. Ardından Osman Baymak'ın Sultan Murat Hüdavendigar ve Birinci Kosova Savaşı, İsmail Hami Danişmend'in İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Herbert Adams Gibbons'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluğu, Baron Joseph Von Purgstall Hammer'in Büyük Osmanlı Tarihi, Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi, Neşri'nin Kitab-ı Cihannüma, Stephen W. Reinert'in A Byzantine Source on the Battles of Bilea and Kosovo Polje: Kydones adlı kitaplarından yararlanılmıştır. Fatih Müderrisoğlu ve etin Arslan'ın Osmanlı Sanatının Mali Kaynakları adlı belgesi ve Mehmet Gl'n Sultan I. Murad Döneminin Siyasi Olayları Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı adlı yüksek lisans tezi incelenmiştir. Birinci Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri kitabından Yusuf Halaçoğlu'nun Kosova Savaşı ve Ahmet Ağraka'nın I. Kosova Savaşı ile İlgili Kaynaklar adlı bildirilerden faydalanılmıştır. Ansiklopedi olarak da TDV İslam Ansiklopedi'si 26. cildi içinde Münir Aktepe'nin Kosova adlı bölümü incelenmiştir. Son olarak Yeni Türkiye Rumeli Balkanlar zel Sayısı-1 adlı derginin Yusuf Oğuzoğlu tarafından yazılan Balkanlarda Osmanlı Hkimiyeti adlı bölümünden yararlanılmıştır.

1. Kosova Ovasının Jeopolitik nemi

Kosova sözcüğünün kökeninin eski Bulgar dili ve ek diline dayandığı grlmektedir. “Kos” kelimesi “Kara Tavuk” anlamına gelmektedir.¹

¹ Münir Aktepe, “Kosova”. C.26, TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s.216

Osmanlılar bu kelimeye bir de “ova” sözcüğü ekleyerek söylemişler, böylece “Kosova” kelimesi ortaya çıkmıştır. Başka bir kaynağa göre ise Sırpça “Koso”, “Kosa” kelimesi Türkçe’de turpan dediğimiz ot biçmeye yarayan aletin adıdır. Osmanlılar, ‘Kosovo’ kelimesini Sırpçadaki ‘Biçilmiş ova’ anlamına gelen şekli ile benimsemiş ve kullanmıştır.²

Kosova Ovası, 502 kilometrekarelik yüzölçümüyle Balkan Yarımadası’nın ortasında kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan bir bölgedir. Piriştine’den başlayarak 14 km genişliğindedir ve en uzun kısmı Kaçanik ile Mitroviçe arasında 84 km uzunluğundadır. Kosova Ovası’nı çevreleyen doğal sınırlar arasında kuzeyde Rogozna, Kopavnik dağlarının yamaçları, doğuda Zegovats, Propoşnitsa, güneyde Üsküp Karadağ’ı ve Şar Dağı, batıda Çıçavitsa ve Goleş dağları yer almaktadır. Bu ovanın deniz seviyesinden yüksekliği 500-600 metreleri bulmaktadır.³

Havzadaki sular, birçok küçük ırmak aracılığıyla bir kısmı önce İbri ve Morava nehirlerine, daha sonra da Tuna Nehri’ne ulaşır. Diğer bir kısmı ise Drin kolları tarafından toplanarak Adriyatik Denizi’ne karışır. Bu verimli topraklara sahip ova, ormanlarla kaplı dağlarla çevrilidir.⁴

Coğrafi konum açısından ticaret yollarının birleştiği önemli bir nokta olan Kosova ovası İlkçağlardan itibaren tarih boyunca birçok istilâya uğramıştır. Bölgeye ilk Slav akınları 547-548’de başladı.

Sırp ve Hırvatlar, VII. yüzyıl ortalarında Karadağ’ın sınırlarından Kuzey Arnavutluk’a girdiler. Bizans baskısı ve X. yüzyılın ilk yarısında Bulgar istilâsı gibi sebeplerle Kosova bazı bölgeleri zaman zaman Bulgarlar, Sırp ve Bizanslılar arasında el değiştirmiştir.⁵

² Rahmi Egemen ve Hazım İşgüven, 1. Kosova Meydan Muharebesi (15 Haziran 1389), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.17.

³ Egemen, a.g.e., s.17.

⁴ Aktepe, a.g.e., s.216.

⁵ Aktepe, a.g.e., s.216.

Sırpaların tam olarak Kosova'ya doğru yayılmaları XII. yüzyılın sonlarında başladı. 1160'lı yıllardan itibaren Stefan Nemanian, Raşka topraklarında bir hanedan kurarak Kosova'nın kuzeyine yerleşti. 1196 yılına kadar Doğu Kosova'yı kontrol etti. Hanedanın liderinin oğlu olan Stefan, Batı Kosova'nın geniş bir kısmını ele geçirerek, 1216'da Kosova'yı Sırp Krallığı'nın egemenliği altına aldı.⁶

Osmanlılar, Rumeli'ye ilk geçtiklerinde Stefan Duşan tarafından Balkanlar'da kurulan devlet, onun ölümüyle 1355'te parçalanmıştır. Bölgede ortaya çıkan bağımsız feodal prensliklerden biri olan ve Morava Nehri çevresinde egemenlik kurmuş olan Sırp lider Lazar Hrebelyanoviç, 1371'de Duşan'ın oğlu ve halefi Kral Uroş'un ölümünün ardından Sırbistan'da önemli bir güç odağı haline geldi. Çirmen zaferinden sonra ise I. Murad'ın baskısı karşısında, onun egemenliğini kabul etmek mecburiyetinde kaldı.⁷

2. Kosova Savaşı Öncesi Taraf Devletlerin Ekonomik Durumu

Sırp Knezi Lazar, hükümlanlık alanını genişleterek diğer Sırp beylerine karşı üstünlük sağladı. Macar Kralı'nın yardımıyla Yukarı Morava vadisindeki zengin gümüş maden bölgesi olan Novoverda'yı ele geçirdi. Kazandığı gümüşü Dubrovnik tüccarları aracılığıyla İtalya'ya ihraç ederek önemli bir gelir elde etti. Ayrıca inşa ettiği kiliseler ve manastırlar aracılığıyla kilise ve ruhban sınıfını kendisine bağladı, Sırp Kilisesi'ni patriklik düzeyine yükseltti. Lazar, bu ekonomik güç ve dinden kaynaklanan popülerlik sayesinde Kosova meydanında Frenk (Katalan), Macar, Çek, Arnavut, Eflak gibi yardımcı askerleri toplamayı başardı.⁸

⁶ Aktepe, a.g.e., s.216.

⁷ Mehmet Gül, "Sultan I. Murad Döneminin Siyasi Olayları Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, şanlıurfa, 2019, s.75

⁸ Yusuf Oğuzoğlu, Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti, "Yeni Türkiye", Rumeli Balkanlar Özel Sayısı 1, Ankara, Mart-Haziran 2015, s.593

Osmanlı Devleti'nin ilk mali teşkilatı, kurumsallaşma ve mali kaynak ihtiyacıyla öne çıkan ve hızla genişleyerek Cihan İmparatorluğu olma hedefine yönelen Sultan I. Murad'ın (1362-1389) döneminde oluşturuldu. Bu mali teşkilatın başlangıcı, yaya ve atlı teşkilatının ihtiyaçları için Vezir Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın ayrı bir hazine kurmasıyla gerçekteşti. Ganimetler ve fetihlerle elde edilen bölgeler, Osmanlı Devleti'nin ilk kaynaklarını oluşturmaktaydı. Sultan, ganimetlerin 1/5'ine sahipti ve bu kaynağı nasıl kullanacağı kendi iradesine bağlıydı. Sultan I. Murad'ın Biga Seferi ve Sırpsındığı Zaferi'nden gelen ganimetleri oğullarının sünnet merasimlerine harcaması, Bursa'nın Çekirge semtinde cami, medrese, imaret gibi yapıları içeren bir külliye ile kaplıcalar inşa ettirmesi ve Bilecik'te bir cuma mescidi yapması, bu tür harcamaların örneklerindedir.⁹

2.1. Kosova Savaşının Nedenleri

Sırp Despot Lazar Osmanlı vasalı olduğu için Osmanlı'ya vergi verecek ve gerektiğinde asker desteği sağlayacaktır. Buna istinaden vasallığın gereği olarak 1386 Karaman Seferi'ne yardımcı Sırp askerler gönderilmiştir. Sefere katılan Sırp askerlerin bazıları, Konya kuşatması esnasında, halkın malına dokunulmaması yönündeki fermanına uygun olmayan hareketlerde bulunmuşlardır. Buna istinaden ibret olsun diye disiplinsiz harekette bulunan askerlerin idam edilerek cezalandırılmaları, güya Sırların gücüne gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ege-menliğinden kurtulmak istediği için uygun fırsat ve çare arayan Lazar, Karaman Seferine katılmış ve sağ olarak geri dönmüş olan Sırp askerlerinin, Türklerden gördükleri kötü davranışlar hakkındaki yakınımları ile ilk fırsatı bulmuş ve bu olay Sırların tarihinde Birinci Kosova Meydan Muharebesi'nin temel nedeni olarak gösterilmiştir.¹⁰

⁹ Fatih Müderrisoğlu ve Çetin Arslan, <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bits-tream/handle/11352/562/M%FCderriso%20lu&Arslan.pdf?sequence=1>

¹⁰ Herbert Adams Gibbons, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu", Çev. Ragıp Hulusi, Altınordu Yayınları, Ankara 1998, s.146

Bosna Kralı Tvartko, Bosna, Hersek, Dalmaçya ve Hırvatistan'ı olarak sınırlarını genişleterek nüfuz kazanmıştır. Giderek Arnavutluk ve hatta Venedik üzerine de etki yapmaya başlamıştır. 1387'de, bir fırsat bulan Tvartko, Kuzey Sırp Krallığı'nı Osmanlılara karşı harekete geçirmiş ve Bosna-Sırp kuvvetleri Ploşnik'te Türk akıncılarını mağlup etmiştir. Bu durum Osmanlılar için ciddi bir tehlike oluşturarak sadece Rumeli topraklarında değil aynı zamanda Karamanoğlu ile de anlaşmak suretiyle, I. Murad'ı Anadolu'da da zor duruma düşürme ihtimali barındırıyordu. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki ilk başarılarından sonra Anadolu'da Karaman Beyi ve Sırp Kralı arasında gizli bir anlaşma yapılmıştı. Karamanoğlu, Bosna Kralı'nı Osmanlılara karşı kışkırtarak I. Murat'ın Rumeli'deki faaliyetlerinden fırsat bulup Anadolu'ya saldırmıştı. Ancak, Karamanoğlu'nun mağlup edilmesi, Anadolu'daki tehlikenin ortadan kalkmasına neden olmuştu.¹¹

2.2. Orduların Savaş Öncesi Hazırlıkları

Osmanlı Ordusunun Bursa'daki genel sefer planına göre, öncelikle Rumeli'den gelecek olan belirli eyalet kuvvetleri hemen seferber edilecek ve I. Murat komutasındaki ordunun büyük bir kısmı ise kış aylarında hazırlıklarını tamamlayarak ilkbaharda sefere katılacaktı. I. Murat, Ali Paşa'yı, Bulgaristan istilasıyla görevlendirmiş, ardından Karaman, Teke, Aydın, Menteşe ve diğer bütün komşu beylikleri sefere çağırılmıştı. Ordunun hazır olan kısmıyla I. Murat yola çıkmış fakat hava durumunun kötü seyretmesi sebebiyle, Çanakkale Boğazı'ndan Gelibolu'ya geçiş günlerce sürmüştü. Yıldırım Bayezid, kendi ordusuyla Gelibolu'ya yetişerek I. Murad'a katılmıştı.³

I. Murat ordusu ile Rumeli'ye geçtiği sırada Ali Paşa, Şumnu Kalesini almıştı. Ardından Ali Paşa Niğbolu'da Bulgar Kralı Şişman'ı sıkıştırmış ve I. Murat Tavuslu'da iken de Şişman Tavuslu'ya gelerek I. Murat'a boyun eğmiş ve Silistre Kalesini teslim etmek koşuluyla I.

¹¹ Egemen, a.g.e., s.10

Murat Şişman'ın lkесinin başında kalmasına müsaade etmiştir. Şişman, Silistre Kalesi'ni teslim etmeyip ikinci kez Niğbolu Kalesi'ne sığınmış olsa da sonunda Ali Paşa'ya direnmesine rağmen tekrar teslim olmak zorunda kalmıştır. Ali Paşa'nın Bulgaristan harekati sonucunda Bulgar Kralı Şişman, vergiye tabi hale getirilerek Tırnova ve batısındaki bölgede Osmanlı yönetimine bağlanmıştı. Bu durum, Bulgarların itaat altına alındığı ve Balkan İttifakı'na aktif olarak katılmadığı anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda, Sırbistan'a karşı yapılacak harekatta Bulgarları Osmanlı ordusuna potansiyel bir tehdit olmaktan çıkarmıştı.¹²

Bu sırada Meriç Nehri ve kollarının taşması nedeniyle harekat başlamamış, bu durum I. Murat'ın iki ay boyunca Filibe'de beklemesine yol açmıştı. Bu süre zarfında, Karesi Sancak Beyi olan küçük glu Yakup elebi ve Mekke'den dönen Evrenos Bey, Filibe'ye yetişerek orduda yer almışlardı.¹³ Başarılı geçen Bulgaristan Seferi'nin ardından Serez Bölgesi'nde Sırp Despot Dragaş ile eski güney Sırp Kralı Vukaşın'ın ğulları, Köstendil Prensi Konstantin ve Dobruca Tatarları Reisi Saraç, kuvvetleriyle birlikte Osmanlı ordusuna yardım etmek üzere gelmişlerdi. Böylece tüm Osmanlı kuvvetleri, savaş alanına 370 km uzaklıktaki Filibe'de toplanmıştı.¹⁴

Kuzey Sırp Despotu Lazar Hreberljanovi ise müttefik bir ordu oluşturmak için Eflak, Macar, ek, Sırp, Bosna, Arnavut, Bulgar ve Frenkler'den yardım istemiştir. Ardından bu milletlerden parça parça gelen kuvvetlerle, Niş'in kuzeybatısında Büyük Morava Nehri'nin batı yakasında Kruşevats(Alacahisar) bölgesinde 1388 yılının sonlarında askeri yığınak yapmıştı. Bu bölge savaş alanına yaklaşık 110 km uzaklıkta idi.¹⁵

¹² Egemen, a.g.e., s.44

¹³ Egemen, a.g.e., s.44

¹⁴ Osman Baymak, "Sultan Murat Hüdavendigar ve Birinci Kosova Savaşı", Bay Yayınları, Prizren 2012, s.79

¹⁵ Neşri, Kitab-ı Cihannüma, c. I, s. 261.

Kuzey Sırp Despotu Lazar, Osmanlı Ordusunu moral olarak çö-
kerteceğini düşünerek Osmanlı-Sırp sınırında bulunan Şehirköy'ü ele
geçirmek için General Yundoğlu Dimitri komutasında 10 bin kişilik
süvari birliği görevlendirmiştir. General Dimitri yerli halkın işbirli-
điyle de Şehirköy'ü ele geçirmiştir. Bunu öğrenen I. Murad, Yahşi
Bey komutasında 10 bin kişilik bir kuvveti Şehirköy'ün geri alın-
ması için görevlendirmiş olup o da şehri geri almıştır.⁵ Bu başarısı-
nın ardından Yahşi Bey'in Sırbistan içlerine akın düzenlemek istese
de I. Murad'ın buna izin vermediği, mevcut kuvvetlerin Filibe'deki
ordugâha katılmasını istemiştir.¹⁶

2.3. Savaşın Cereyan Ettiği Tarih

Kosova Savaşının tarihi ile ilgili kaynaklar incelendiğinde savaşın
yılıının 1389 olduğu hakkında bir fikir birliği olduğu fakat savaşın
günü ve ayı hakkında farklı tarihlerden söz edildiği görölmektedir.
Aşıkpaşazade'nin 791/1389 olarak kaydettiği Kosova Muharebesi'nin
tarihi, farklı kaynaklara göre değişiklik göstermektedir. Gibbons'a
göre savaş, 16 Receb 791/20 Haziran 1389 tarihinde gerçekleşmiş-
tir. Jorga, Jireček, ve Temperley'e göre ise 15 Haziran, Heşt Behişt,
Tacü't-Tevarih, ve Hayrullah Efendi'ye göre 4 Ramazan 891/28 Ağus-
tos 1389 ve Feridun Bey münşeatındaki Kosova Fetihnamesi'ne göre
ise 15 Ramazan/8 Eylül Salı günüdür.¹⁷ Bazı yerli kaynaklar ve özel-
likle Sırp kaynaklarına dayanan yabancı yazarlar ise savaşın tarihini
15 Haziran 1389 Salı (19 Cemaziyühahr 791 Salı) olarak ele almak-
tadır.¹⁸ Kaynakları incelediğimizde Kosova Muharebesinin gün ve
ay olarak tarihinin net olmadığı ancak yıl olarak 791/ 1389 yılının
ilkbaharı veya yazında olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶ Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, c.1: s.256

¹⁷ Gül, a.g.e.,s.91

¹⁸ Egemen, a.g.e., S.60

2.4. Orduların Asker Sayıları

Kaynaklara göre iki tarafın asker sayısı da kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı Ordusu ve Müttefik Ordunun sayısı hakkında kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Neşri, düşman askerinin sayısının Osmanlı asker sayısının iki katından fazla olduğunu ve 500 bin asker olduğunu yazmıştır. Yarısından fazla ifadesine göre bir hesap yapılırsa ise Osmanlı ordusu da 200-250 bin civarında olmalıdır. İbn Kemal de aynı sayıyı vermektedir. Şükrullah'a göre de 100 binden fazladır. İdris-i Bitlisi ise düşman askerlerinin sayısının 200 bin olduğunu söyler. Ek olarak Hoca Sadeddin de Osmanlı ordusunun düşman askerlerinin 1/5'i kadar olduğu bilgisini vermiştir. Düşman askerinin sayısı 200 bin civarında olursa Osmanlı asker sayısını da 40 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Solakzâde, düşman askerini 200 bin olarak kaydetmiştir. ¹⁹ Hammer de müttefik ordusunun sayısının Osmanlı Ordusundan çok daha fazla olduğunu bildirmiştir. ²⁰ Sırp destanı, savaştaki Sırp kuvvetlerinin sayısının 77 bin olduğunu yazar. ²¹ Kaynakların çoğunda Osmanlı askerinin sayısının düşman askerinin sayısından az olduğu bildirilmesine rağmen yabancı kaynakların birinde bu savaşa kaç kişinin katıldığını ya da hangi ordunun daha kuvvetli olduğunu bilebilmenin imkânsız olduğu söylenmektedir. ²²

Kaynakların düşman askerlerinin sayısını abartılı bir şekilde yazdığı düşünülmektedir. Balkan devletlerin o günkü durumu düşünüldüğünde ve dönemin takip eden savaşları da göz önüne alındığında bu kadar büyük bir ordunun toplanmasının mümkün olmayacağı, düşman askerlerinin sayısının 100 bini geçmesinin mümkün görünmediği fikrini oluşturmuştur. Bununla birlikte kaynaklarda o dönemki Osmanlı ordusunun sayısı 50 bin kişi olarak tahmin edilmektedir.

¹⁹ İsmail Hami Danişment, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c.1, İstanbul Türkiye Yayınları, İstanbul 1971, s.78.

²⁰ Hammer, Baron Joseph Von Purgstall Hammer, "Büyük Osmanlı Tarihi", çev. Mümin Çevik ve Erol Kılıç. 1. bs., Üçdal Yayınları, İstanbul 1992, s.249.

²¹ Avril D. Bataille; dei Kosova, Paris, 1868, s. 51.

²² Gibbons; a.g.e., s. 155.

Kosova Savaşı için Anadolu'dan yardım geldiği de ele alındığında gelen destek kuvvetlerle birlikte Osmanlı askeri sayısının 60 bin civarında olduğu düşünölmektedir.

2.5. Kosova Savaşındaki Orduların Düzeni

Osmanlı Ordusu, savaş alanına intikalini Filibe-Tatar Pazarcık, İhtiman, Alaaddin Ovası- Kıratova ve Priştine güzergâhını takip ederek yaklaşık 17 günde tamamlamıştır. Evrenoz Bey, yanında küçük bir keşif birliğiyle düşman hakkında bilgi edinmek için düşman istikametinde ilerlerken otuz askerle korunan boğaza rastladı. Evrenoz Bey'in emrindeki askerleri sayıca az olarak gören bu otuz düşman askeri onlara karşı durmaya niyetlenmiş fakat kayıp vermeye başlayınca, Evrenoz Bey'in yanındaki askerler de bu durumdan cesaret alarak düşman askerinin kalanlarını esir alarak boğazı ele geçirmiştir. Öncü kuvvetler komutanı Evrenoz Bey, düşmanla temas sağlâyınca durumu Sultan I. Murad'a bildirmişti. Ertesi gün ordu, o boğazı geçmiş ve Morova kenarına inerek geceleyin karşı sahile geçmiştir. ²³ Uzun yol kat eden ordu yorgun olduğu için o gün muharebeye girilmemiş, düşmanın olası bir baskınına açık olan bölgede geçici savaş düzeni alınmıştı. ²⁴

Sultan I. Murad savaş alanını yüksek bir tepeden gözetlemiş ve düşman hakkında bazı bilgiler edinmiştir. Düşman ordusunun sayı bakımından kendi ordusuna kıyasla daha üstün olduğunu, düşman ordusunun daha az mesafe kat ederek savaş alanına kendilerinden önce gelmiş olduğunu, düşmanın bulunduğu arazi bölgeye hâkim olduğu ve yapısının dik ve yüksek olduğundan kendi ordusunu zorlayacak nitelikte olduğunu görmüşü. ²⁵

Gözleminden edindiği bilgiler ile durumu değerlendirmek için savaş meclisini toplamış ve savunma yapılmasına karar verilerek

²³ Namık Kemal, a.g.e, s.256-257.

²⁴ Baymak, a.g.e., s.80

²⁵ Egemen, a.g.e., s.45

savaş düzeni alınmıştır. Bu düzene göre; ordu merkez, sağ ve sol kanatlar olmak üzere üç ana gruptan oluşuyordu. Ordunun arazideki düzeninde Lap Suyu asıl savaş alanının önüne alınarak doğal bir set oluşturulmuştur. Savunmanın sağ kanadı dağlık araziye, sol kanadı ise Sıtmaca Deresi bataklığına dayandırılmıştır.²⁶ Sultan I. Murad, ordunun merkezinde bulunurken sağında Ali Paşa, solunda ise Timurtaş Paşa yer almaktaydı. Ordunun sağ kolunda Kütahya ve Hamid sancak beyi şehzade Beyazıt, Evrenoz Bey ve Azap ağası Kurd bulunurken sol kolunda ise Karesi sancak beyi şehzade Yakup Çelebi, Eyne Bey, Aydın ve Saruhan²⁷, Kastamonu, Germiyan, Hamid, Menteşe ve Karaman²⁸ askerleri ile Saruca Paşa bulunuyordu. Sağ ve sol kanatlara dağıtılmış halde Tovuca Balaban, İncecik Balaban, ve Yahşi Bey, Sırp Hamza, İsa Bey, Kavala şahin, ve şir Merd Bey, Kara Mukbil, ve Müstecab şubaşı bulunuyordu. I. Murat'ın önünde yeniçeriler, yeniçerilerin önünde de toplar vardı. Topçu Haydar da ordunun ortasında yer alıyordu. Evrenoz Bey'in tavsiyesi ile de ordunun sağ ve sol kanatları önüne 1000'er okçu yerleştirilmişti.²⁹

Knez Lazar'ın müttelik ordusu ise Ploşnik galibi Vlatko Vukoviç kumandanlığında Bosna ordusu, Lazar'ın damadı veya yeğeni Vuk Brankoviç, Jean Kastriot komutasında az sayıda Arnavut kuvveti ile Eflak, Boğdan ve diğer Slav kuvvetlerinden oluşmaktaydı.³⁰ Osmanlı kaynakları, Leh ve Çek yardımcı kuvvetlerin de orduya katıldığını bildirmektedir.³¹ Solakzade tarihi, Sırp Kralının çağırısı üzerine aslında birbirine son derece düşman olan devletlerin ve milletlerin Osmanlıya karşı tek vücut olduklarını söyler.³²

²⁶ Egemen, a.g.e., s.45

²⁷ Neşi, a.g.e., s.265

²⁸ Feridun Bey; s. 114.

²⁹ Neşi, a.g.e., s. 291.

³⁰ Baymak, a.g.e., s.96

³¹ Danişment, a.g.e, s.206.

³² Gül, a.g.t., s.92

Despot Lazar ordusu ile birlikte Kruşevats şehrinden hareket edip Morava Nehri'ni takip ederek Kosova Ovasına Osmanlı ordusundan önce inmiştir. Müttefik ordunun safları, savaş alanında ve Lap Suyu kuzeyinde savaş düzenine geçmiş ve ileri karakollar oluşturmuşlardı.³³

Müttefik kuvvetlerin merkezinde başkumandan sıfatıyla Knez Lazar, sağ kolda yeğeni veya damadı Vuk Brankoviç, sol kolda I. Tvardko yer almaktadır.³⁴ Diğer kuvvetler de bunların arasına dağılmışlardı.³⁵

Müttefik kuvvetlerin savaş düzeni hakkında kaynaklar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Prens Lazar'ın stratejik düzenlemesi hakkında farklı kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklara göre, Bosna Kralı ile birlikte askerlerini sol gruba yerleştirmiş ve Frenk, Eflâk, Arnavut, Macar, Çek, Bulgar askerlerini kanatlara konumlandırmıştı. Diğer bir kaynağa göre ise Knez Lazar, yabancı kuvvetlere güvenmediği için onları kanatlara değil, safların ortasına, kendi yanına yerleştirmişti. Üçüncü bir kaynak ise, bütün yabancı yardımcı kuvvetlerin merkezde ve geri saflara yerleştirildiğini ifade etmektedir.³⁶

2.6. Savaşın İcrası

Sultan 1. Murad savař sahasına inince savař meclisini toplamıř ve Gazi Evrenoz Bey'e savař sırasında nasıl hareket edilmesi gerektiđiyle ilgili fikirlerini sormuřtur. Gazi Evrenoz Bey, savařın yapılacađı tarafı önceden belirleyip dūřmanın önüne geçerek savunulabilir bir konum seçilmesini ve savařın bařlamasıyla dūřmanın düzenini bozmak yerine, ilk saldırıyı bekleyerek kendi saflarını dūřmanın düzenini bozacak řekilde daha dođru bir strateji olduđunu ifade etmiřtir. Saflarından çıkmıř, savař meydanına geliři güzel dūřen dūřmanla

³³ Egemen, a.g.e., s.59

³⁴ Neşri, a.g.e, s. 293.

³⁵ Baymak, a.g.e, s.96

³⁶ Egemen, a.g.e., s.59

savaşmanın daha kolay olacağı yönündeki ve savaşla ilgili daha başka fikirlerini de padişah ile paylaşmıştır.³⁷

Birçok kaynağın üzerinde birleştikleri tarih olan 15 Haziran 1389 Salı (19 Cemaziyülahır 791) günü sabahının erken saatlerinde, Vezir-i âzam Ali Paşa, emrindeki ileri karakol kuvvetleriyle müttefik ordunun kuvvetlerinin ileri karakolları arasında çatışmalar ve iki ordu kuvvetinin top atışları ile savaş başlamıştı.³⁸ Düşman top gülleleri Osmanlı birliklerinin içine kadar ulaşmamış, birinci hat birlikleri önünde kalmış, birliklere zarar veremem iştir. Osmanlı topçusunun gülleleri, düşman birliklerinin içine kadar ulaşarak son derece etkili bir şekilde kullanılmıştı. Top atışlarından sonra önceden kararlaştırıldığı üzere okçulara atış emri verilmiş ve ok atışları başlamıştı. Düşman, ok atışlarından sonra hareketsiz kalmak yerine hücumu geçmiş ve iki ordu, top ve ok saldırılarının ardından birbirine karışmış, ardından ise kılıçlar kullanılmaya başlanmıştı.³⁹

Osmanlı ordusu lehine gelişen durumdan faydalanarak önceden alınan savunma kararının aksine taarruza geçmiştir. Osmanlı sol kanadını komuta eden Yakup Çelebi'nin liderliğindeki kuvvetler, merkez grubun birinci hattını oluşturarak Lap Suyu'nu geçmiş ve düşmanın sağ kanadı ile merkez grubuna saldırmıştı. Osmanlı ordusu sağ kanadı ile ihtiyatı henüz ilk yerlerini koruyorlardı.⁴⁰ Diğer bir kaynağa göre, her iki taraftan aynı anda saldırı başlatılmış ve savaşın sonucu uzun süre belirsiz kalmıştı.⁴¹

Müttefik ordunun sağ kanadı ve merkezine doğru ilerleyen Osmanlı ordusu hilal taktiği gereği bir süre sonra çekilmeye başladı. Müttefik kuvvetler karşı taarruza geçerek Osmanlı ordusu cephesini merkezden yarıp kanatları birbirinden ayırıp her birini gerisinden kuşatarak imha etmek istemişlerdi. Düşman taarruzları önce

³⁷ Kemal, a.g.e., 256-257.

³⁸ Baymak, a.g.e., s.81

³⁹ Neşri; a.g.e., 297-299.

⁴⁰ Baymak, a.g.e., s.81

⁴¹ Egemen, a.g.e., s.61

durdurulmuş sonra Yıldırım Beyazıt komutasındaki birlikler cephe ihtiyatı ile birlikte karşı taarruza geçerek düşmanın gerisi kesilmiş ve imha edilmiştir.⁴²

Müttefiklerin sağ kanadıyla merkezine doğru ilerleyen Osmanlı ordusu, birden geri çekilmeye başladı. Düşman ordusu, kendi sağ kanadı ve merkezindeki birlikleriyle karşı atağa geçmiş ve Lap Suyu’nu güney yönünde geçmeye başlamıştır. Bu esnada düşmanın sol kanadıyla ihtiyatları eski yerlerinde durmaktaydılar.⁴³

Düşman taarruzuyla sol kanadını çok gerilere kadar kırmak zorunda kalmış bulunan Osmanlılar için tehlike büyümeğe başlamıştı. Düşman ordusu, Osmanlı ordusunun sağ kanadındaki Yıldırım Bayezid’in kuvvetlerini püskürtmüş olmasına rağmen, bu saldırısını daha ileri götüremediği için Osmanlı sağ kanadı bulunduğu yerde kalmış ve durumu kontrol altına almıştı.⁴⁴

Düşman, Osmanlı’nın gerileyen sol kanadındaki safları yararak ilerlemiş, geride ağırlıkların ve ordu-pazar halkının gizlenmiş olduğu meşelik bölgeye kadar ilerlemişti. Osmanlı askeri meşelik içinde bulunan engeller sebebiyle bu kanatta daha fazla geri çekilememiş ve düşman ile çarpışmak zorunda kalmıştır. Bunun sonucu, geri hizmetlerde yer alan çok sayıda insan ve hayvan kaybedilmiş, yükler, atlar ve katırlar birbirlerine karışmıştı.⁴⁵

Sağ kanat Komutanı Yıldırım Bayezid, gerilere çekilmiş halde bulunan sol kanat ile merkez grubu arasındaki boşluğu kapatmıştır. Bir kısım kuvvet de güneyden batıya kayarak sol kanat açığından dolaşarak düşman sağ kanat ve merkez birliklerinin gerisine taarruz etmiştir.⁴⁶

Osmanlı ordusu başlangıçta taarruz girişiminde bulunmamış ve düşmanın hücumuna karşı dayanmıştı ancak sol kanadı destekledikten

⁴² Baymak, a.g.e., s.81

⁴³ Egemen, a.g.e., s.61

⁴⁴ Egemen, a.g.e., s.62

⁴⁵ Egemen, a.g.e., s.62

⁴⁶ Egemen a.g.e., s.64

sonra Osmanlı karşı taarruza geçmişti. Savaşın kesin sonucunun henüz belirsiz olduğu bu kritik zamanda, dūřman ordunun Vuk Brankoviç komutasındaki saę kol savaş alanından çekilmişti. Yabancı kaynaklar, bu durumun I. Murad ile Vuk Brankoviç arasında daha önce yapılan bir anlaşmaya dayandığını iddia etmektedir.⁴⁷ Sebebi her ne olursa olsun bu çekilme diğer kanatlardaki askerlerin de morallerini oldukça bozmuştu ve Prens Lazar komutasındaki merkez kuvvetler haricindeki askerler savaş sahasını terk etmeye başlamışlardı.

Osmanlı saę kanadının karşısındaki dūřman askerleri çeşitli sebeplerle savaşmak istememekteydi. Ayrıca Osmanlı saę kanadı komum olarak oldukça yüksek bir araziye dayandığından ve bu kanatta oldukça güçlü durumda olduğundan, Bosna Kralı komutasındaki dūřmanın saę kanat askerleri taarruza cesaret edemeyerek ilk fırsatta savaştan çekilmişlerdi.⁴⁸

Yenileceęini anlayan dūřman ordusu, savař alanında daha fazla tutunamayacaęını anlayarak Mitroviçe ile Lojan Boęazı ve bu ikisi arasında yer alan yüksek daęlara doęru kaıřmaęa bařlamıřlardı.⁴⁹ Lojan Boęazı ve Kurřunlu yönüne kaçmakta olan dūřman askerlerini emrindeki süvari birlikleriyle birlikte řehzade Beyazid, Mitroviçe yönüne kaan dūřman askerlerini ise Yakup elebi kendi atlı birlikleriyle takip etmekle görevlendirilmiřti.⁵⁰

Böylelikle Birinci Kosova Meydan Muharebesi sekiz saatin sonunda Osmanlı ordusunun kesin galibiyetiyle sonuçlanmıştı.

Müttefik Ordular Kumandanı Prens Lazar, sol kanadındaki Bořnak ve Bulgar askerlerinin geri kaçmaları, yanındaki merkez kuvvette bulunan askerlerin de savaş alanından kaçmaları üzerine bir kısım Sırp asilzadeleriyle birlikte Osmanlı süvarileri tarafından sarılarak Osmanlılara esir dūřmřt.⁵¹

⁴⁷ Gibbons, a.g.e., s. 153-154.

⁴⁸ Hammer; a.g.e., s.252.

⁴⁹ Egemen a.g.e., s.66

⁵⁰ Egemen a.g.e., s.66

⁵¹ Hammer; a.g.e., s.253

2.6.1. Sultan I. Murad'ın Şehadeti

Nihayet Türk ordusunun galibiyetiyle üstün düşman kuvvetleri bozguna uğratılmış, bu sırada Sultan I. Murat savaş meydanını gezerken savaş henüz bitmeden, ismi Miloş ya da bazı kaynaklara göre Miloş Obiliç ya da Kabiloviç olan bir Sırp asilzadesinin Müslüman olduğunu iddia ederek padişaha yaklaştığı ve at üzerindeyken zehirli bir hançerle saldırıda bulunduğu kaydedilmiştir. Bu olayın ardından, Miloş isimli kişi, hükümdarın çevresindeki askerler tarafından yakalanarak öldürülmüştür. Sultan Murad ağır yaralı olmasına rağmen savaşın sonuna kadar dayanarak liderliğini sürdürmüş, öleceğın anın yaklaştığını anlayınca da büyük oğlu şehzade Beyazid'i çağırıp devlet erkânının da onayıyla hükümdarlık görevini ona devretmiştir.⁵²

Sultan Murad'ın şehadetinin ardından Mitroviçe yönünde düşmanı takip etmekte olan Yakup Çelebi'ye babasının kendisini çağırıldığı yönünde haber gönderilmiştir. Yakup Çelebi, bu çağrı üzerine gelmiş ve babasının naaşının bulunduğu çadıra girer girmez boğazlanarak öldürülmüştür.⁵³ Sultan I. Murad'ın ve oğlu Yakup Çelebi'nin naaşları Bursa Çekirge'de sultanın kendi yaptırdığı türbesinde gönderilmiştir ve orda defnedilmiştir. Sultanın iç organları, vefat ettiği yer olan Priştine'deki türbesine, 'Meşhed-i Hüdavendigar' adıyla anılan yere defnedilmiştir.⁵⁴

Neşri de Sultan Murad'ın şehadetini hemen hemen böyle anlatır fakat planlı bir şekilde Miloş'un I. Murad'a yaklaşıp onu hançerlediğini ve sultanın o esnada hemen şehit olduğunu bildirmektedir. Padişahın şehit olduğu esnada Despot Lazar ve oğlu da esir edilmişti. Padişahın ölümü üzerine her ikisi de katledilmişlerdir.⁵⁵

⁵² Yusuf Halaçoğlu, "I. Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri", "Kosova Savaşı, TTK Yay., Ankara 1992. s.32.

⁵³ Neşri, a.g.e., s. 305

⁵⁴ Halaçoğlu, a.g.e, s.33

⁵⁵ Ahmet Ağırakça, "I. Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri", I. Kosova Savaşı ile İlgili Kaynaklar, TTK Yay. Ankara 1992, s.26.

2.7. Kosova Savaşının Sonucu

Bosna Kralı Tvrtko'nun Floransalı senyörlere yazdığı bir mektup, Sırp ve Ragusa kaynaklarına göre, savaş hakkındaki ilk belgelerden biri olarak kabul edilir. Bu mektupta Bosna Kralı Tvrtko, Türklere karşı bir zafer kazanmış olduklarını bildirmiştir.⁵⁶ Dönemin Batı kaynakları da Türk galibiyetinden söz etmemiştir. Noel Malcolm, Sırp söylencelerinin bu savaşı Balkan kahramanlarının büyük bir kısmının savaş alanında hayatını kaybettiği ve Türklere Sırbistan'ın geri kalan bölgelerine hızla yayıldığı bir hezimet gibi sunduğunu ifade etse de, gerçek durumun bu kadar dramatik olmadığını belirtir. Her iki taraf da ciddi kayıplar vermiş, Prenslar Lazar esir alınarak öldürülmüştür ancak, her iki taraftan hayatta kalan askerler savaştan sonra geri çekilmiştir.⁵⁷

Batı kaynakları, Kosova Savaşı'ndaki Türk zaferini kabul etmese de, bir süre sonra Lazar'ın oğlunun Türk hâkimiyeti altına girmek zorunda kaldığı bilinmektedir. 1392'de ise diğer bir Sırp Prensi olan Vuk Brankoviç, Hilandar Manastırı'na gönderdiği emimamede Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kabul ettiğini açıklamıştır. İnalçık'a göre de, Kosova Savaşı, Osmanlı kuvvetlerinin kesin bir zaferiyle sonuçlanmıştır. Başlangıçta Osmanlı'nın sol kanadı zayıflamış olsa da, sağ kanadındaki Yıldırım Beyazıd'ın büyük çabaları sayesinde zafer elde edilmiştir.⁵⁸

Sonuç olarak Osmanlı'nın Kosova zaferi ile Sırbistan'ın istiklali sona ermiş ve Balkan Slav toplulukları Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu savaş zoraki bir şekilde toparlanmış olan Sırp Devleti için ölüm darbesi olmuştur. Kosova Savaşı, Osmanlıların Sırbistan,

⁵⁶ Oytun Ayberk Fırat, "Çağdaş Sırp ve Dubrovnik Kayıtlarına Göre I. Kosova Savaşı", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2021, s.88

⁵⁷ Noel Malcolm, Bosna Türkçesi: çev. Aşkım Karadağlı, Om Yayınevi, İstanbul, 1999, s.55

⁵⁸ Gaye Yavuzcan, "Realiteden Mite: Kosova Savaşı ve Efsanesi (1389)", Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, C.1, ÇOMÜ Yayınları, Çanakkale, 2017, s.

Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e doğru ilerleyişinin başlangıcını simgelemektedir. Ayrıca, bu savaş, Osmanlıların Balkanlar'da o zamana kadar karşılaştığı en büyük müttefik ordusuna karşı kazandığı ilk zafer olmanın yanı sıra, Balkanlar'a kesin olarak yerleşme yolunda atılmış önemli bir adımı temsil etmektedir.

Kosova Zaferi'nin kısa ve uzun vadeli hem siyasi hem askeri neticeleri olmuştur. Tuna Nehri'nin güneyindeki Balkan coğrafyasında Macarlardan başka Osmanlılara engel olacak bir güç kalmamıştır. Bu zafer sonucu Kuzey Sırbistan yolu Osmanlılara açılmış ve bu darbe Sırpların bir daha toparlanmalarına engel olmuştur. Ardından Lazar'ın oğlu Stefan, Osmanlı'ya bağlılık göstererek hâkimiyetini kabul etmiştir. Ayrıca bu savaşta her iki tarafın ateşli silah olarak top kullanması, manevra ve ateş destek unsurlarının ilk başlangıcı ve çekişmesini oluşturmuştur.

Kosova Savaşı, ilerleyen dönemlerde Bosna'ya kadar genişleyecek olan Türk fetihlerinin, Balkan coğrafyasının sosyal, ekonomik ve hatta etnik ve siyasi yapısında önemli dönüşümlere yol açtığı bir temel oluşturmuştur.

Kaynakça

- Ağırakça, Ahmet. «I. Kosova Savaşı ile İlgili Kaynaklar.» *I. Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992. 21-27.
- Aktepe, Münir. «Kosova.» *TDV İslam Ansiklopedisi 26. Cilt* içinde, 216. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- Bataille, Avril D. *Dei Kosova*. Paris, 1868.
- Baymak, Osman. *Sultan Murat Hüdavendigâr ve Birinci Kosova Savaşı*. Prizren: Bay Yayınları, 2012.
- Bey, Feridun. *Mecmua-ı Münşeat-ı Selâtin*. İstanbul: Ahmet Vahit, c. I, İstanbul, 1274 (1858), 1858.
- Danişment, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: İstanbul Türkiye Yayınları, 1971.
- Egemen, Rahmi, ve Hazım İşgüven. *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri I. Kosova Meydan Muharrebesi (15 Haziran 1389) III. Cilt I. Kısım Eki*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Müderrişoğlu Fatih, ARSLAN Çetin. «Osmanlı Sanatının Mali Kaynakları.» *FSM Vakıf Üniversitesi Akademi Arşiv Sistemi*. 1998. <https://acikerisim.fsm.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11352/562/M%FCderriso%20lu&Arslan.pdf?sequence=1>.
- Fırat, Oytun Ayberk. «Çağdaş Sırp ve Dubrovnik Kayıtlarına Göre I. Kosova Savaşı.» *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2021: 83-96.
- Gibbons, Herbert Adams. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Çev. Ragıp Hulusi*. Ankara: Altınordu Yayınları, 1998.
- Gül, Mehmet. «Sultan I. Murad Döneminin Siyasi Olayları Devlet Teşkilatı, İlim ve Kültür Hayatı.» *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Şanlıurfa, 2019.
- Halaçoğlu, Yusuf. «Kosova Savaşı.» *I. Kosova Zaferinin 600. Yıl Dönümü Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992. 29-33.
- Hammer, Baron Joseph Von Purgstall. *Büyük Osmanlı Tarihi. haz. Mümin Çevik ve Erol Kılıç. 1. bs*. İstanbul: Üçdal Yayınları, 1992.
- İnalcık, Halil. «Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na 15. Asırda Rumeli'de Hristiyan Siphiler ve Menşeleri.» *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi, 2.Baskı* içinde, yazar Halil İnalcık, 162. İstanbul: Eren Yayınları,, 1996.
- Kemal, Namık. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2005.
- Malcolm, Noel. *Bosna, Türkçesi: Aşkı Karadağlı*. İstanbul: Om Yayınevi, 1999.

- Neşri. *Kitab-ı Cihannüma, Neşreden. Faik Reşit Unat ve Mehmet A. Köy-men, c. I.*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957.
- Oğuzoğlu, Yusuf. «Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti.» *Yeni Türkiye Rumeli Balkanlar Özel Sayısı 1*, Mart-Haziran 2015: 592-605.
- Reinert, Stephen W. «A Byzantine Source on the Battles of Bileća (?) and Kosovo Polje: Kydones.» *Studies in Ottoman History* içinde, yazar V.L. Ménage, 396-398. Gorgias Press, 2010.
- Yavuzcan, Gaye. « Realiteden Mite: Kosova Savaşı ve Efsanesi (1389).» *Uluslararası Balkan Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler Cilt 1. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları*, 2017. 103-118.

Bir Güç ve Kimlik Şekillendirme Aracı Olarak Dil

Selma ELYILDIRIM

Prof.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, selmaelyildirim1@gmail.com, ORCID: 0000-
0002-8216-7650.

Özet: Bu çalışma, J.M. Coetzee'nin Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* adlı eserini postkolonyal söylem perspektifinden yeniden yorumladığı *Foe* adlı romanında sunulan dil felsefesini incelemektedir. Romanda dil ve hikâye anlatımına içkin olan güç dinamikleri sorgulanmaktadır. Dilin kimliği, otoriteyi ve marjinalleştirilmiş seslerin temsilini şekillendirdiği tartışılmaktadır. Susan Barton, Defoe'nun orijinal eserinde sessiz olarak sunulan Cuma'nın hikâyesi üzerinde kendi anlatı otoritesini kurmaya çalışan ana karakterdir. Coetzee, iletişimin karmaşıklığını ve temsil politikalarını sergilemek için üstkurmaca bir yaklaşım kullanır. Susan'ın Cuma'nın hikâyesini geri alma girişimleri, dilsel tahakkümün sömürgeci mirasına karşı yöneltilen eleştirilerdir. Susan ile Defoe ve Cuma karakterleri arasında parçalı ve tartışmalı diyaloglar vardır. Bunlar, dilin gerçek deneyim ve anlayışı aktarmadaki sınırlılıklarını ortaya koymak için dahil edilmiştir. Konuşmacı ve dinleyici arasındaki uçurum da vurgulanmaktadır. Ayrıca, romanda Susan ve Friday'in sessizliği keşfetmesi, dilin insan deneyiminin derinliğini, özellikle de sömürgeci güç yapıları tarafından marjinalleştirilmiş insanlar için yakalayamayacağı fikrini vur-

gulamaktadır. Bu alışma *Foe*'nun geleneksel yazarlık ve özgünlük kavramlarına meydan okuyan bir roman olduğunu savunmaktadır. Ayrıca, bu romanda dilin bir iletişim aracı olmanın yanı sıra bir g ve kimlik aracı olarak da sunulduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dil Kullanımı, Kimlik, İletişim, Dil Tahhakkm.

Language as a Tool For Power and Identity Shaping

Abstract: This article investigates the language philosophy presented in J.M. Coetzee's novel *Foe*, which reinterprets Daniel Defoe's *Robinson Crusoe* from the perspective of postcolonial discourse. In the novel the power dynamics which are inherent in language and storytelling are questioned. It is discussed that language shapes identity, authority, and the representation of marginalized voices. Susan Barton is the central character who tries to assert her narrative authority over the tale of Friday who is presented as voiceless in Defoe's original work. Coetzee uses a metafictional approach to display the complexities of communication and the politics of representation. Susan's attempts to reclaim Friday's story are the criticism raised against colonial legacy of linguistic domination. There exist fragmented and contentious dialogues between Susan and the characters of Defoe and Friday. They are included to reveal the limitations of language in conveying true experience and understanding. The gap between speaker and listener is also emphasized. Furthermore, in the novel the exploration of silence by Susan and Friday highlights the idea that language cannot capture the depth of human experience, especially for the people who have been marginalized by colonial power structures. This article argues that *Foe* is a novel challenging traditional notions of authorship and authenticity. It also shows that in this novel language is presented a means for power and identity beside being a tool for communication.

Key Words: Language Use, Identity, Communication, Language Domination.

Giriş

Daniel Defoe'nun 1719 yılında yazdığı *Robinson Crusoe* adlı eseri pek çok yazara ilham vermiş ve ıssız adada mahsur kalıp doğa ile mücadeleye girişen yetişkin ya da çocuk karakterleri konu olarak ele alan Michel Tournier'nin *Cuma ya da Pasifik Arafi* (*Vendredi ou les limbes du Pacifique*), William Golding'in *Sineklerin Tanrısı* (*Lord of the Flies*), Robert Michael Ballantyne'nin *Mercan Adası* (*The Coral Island*) gibi yapıtlar ortaya konmuştur¹. Genel olarak daha önce yazılan bir yapıtın bir başka yazar tarafından çeşitli değişiklikler, bunlar yapısal veya yazınsal olabilir, yapılarak yazılması şeklinde görülen bu yöntem 'yeniden yazma' olarak adlandırılır. Bu kavramın Gerard Genette'nin önerdiği anametinsellikte eş tutulup yeni metnin esinlendiği eski metne metinsel aşkınlıkla bağlanması durumu söz konusudur. Bu durumu Piegay-Gros'un açıklarken iki farklı duruma gönderme yaptığı görülür, bunlardan ilki aynı yazarın kendi eserini yeniden yazması ve bu bağlamda eski eserinin adını aktarmasını ifade ederken, diğeri bir başka yazarın aynı eseri açık ya da örtük şekilde farklı teknikler uygulayarak yeniden yazmasıdır: "Ama yeniden yazım ayrıca, genel olarak anlaşılması güç olan, kendinden önce gelen herhangi bir metni ve açıkça ya da örtülü olarak öykünme, dönüşüm ya da göndermeyle yeniden oluşturulmuş bir metni ifade eder"².

Güney Afrikalı romancı John Maxwell Coetzee'nin 1986 yılında yazdığı *Foe* adlı eserde bir anlamda Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sunun

¹ Engin Bölükmeşe & Mert Çanakcı. Daniel Defoe'nun "Robinson Crusoe" ve Michel Tournier'nin "Cuma ya da Pasifik Arafi" Eserlerine Metinlerarası Bir Yaklaşım, *Folklor/Edebiyat*, 25/97, DOI: 10.22559/folklor.598, 2019, s. 133; Devrim Çetin Güven. Robinsonade Romanlarında Ütopya, Distopya, Mahşer Metaforları ve "Çocuk Edebiyatı" - Robinson Crusoe, Mercan Adası ve Sineklerin Tanrısı, *Folklor/Edebiyat*, 24/95, DOI: 10.22559/folklor.191 (https://www.researchgate.net/publication/327126443_Robinsonade_Romanlarında_Utopya_Distopya_Mahser_Metaforlari_ve_Cocuk_Edebiyat_i_-_Robinson_Crusoe_Mercan_Adasi_ve_Sineklerin_Tanrısı, [Erişim Tarihi: 11.11. 2024]), 2018, s. 135.

² Bölükmeşe & Çanakcı, a.g.m., s. 136; Piegay-Gros, 1996, s. 181'den aktarma.

yeniden yazımıdır. Eleştirmen ve çevirmen de olan Coetzee sömürgeciliğın etkilerini yansıtan romanları ile tanınmıştır. 1974 yılında yayımlanan İlk kitabı *Dusklands* sömürgeleştirmeyi inceleyen iki novelayı içerirken, 20. yüzyılın sonlarında ABD’de geöen olayları irdeleyen *Vietnam Projesi*, 18. yüzyılda Güney Afrika’da geöen *Jacobus Coetzee’nin Anlatısı*, 1977 yılında yayınlanan *Ülkenin Kalbinde* ya da *Kalbinden* romanı deli bir kadının zihninden olup bitenleri bilinö akışı tekniğı ile anlatmıştır. 1980 yılında *Barbarları Beklerken*’i (*Waiting for the Barbarians*) yazan Coetzee eserinde sömürgeciliğın sonuçlarını incelemiştir. Gelecekte Güney Afrika’da meydana gelen iç savaşta kavrayamadığı ve kontrol edemediğı koşullarla karşılaşan bir adamın yaşadığı ikilemi anlatan *Michael K’nin Yaşamı ve Zamanları kitabı* (*Life & Times of Michael K*) ile 1983 yılında Booker Ödülü’nü kazanmıştır. 1986 yılında yazdığı *Foe*’da bir kadın anlatıcıyı ıssız bir adada kalan Robinson ve Cuma’ya arkadaş edip güö konusuna ve dilin bu süreçteki işlevine odaklanır. 1990 yılında yazdığı *Demir Çağı* (*Age of Iron*) adlı eseri ile çağdaş Güney Afrika’daki koşulları anlatırken, 1994 yılındaki *Petersburg Efendisi*’nde (*The Master of Petersburg*) 19. yüzyıl Rusya’sı ve Dostoyevski’nin *Şeytanlar* romanına gönderme yapmıştır. 1999 yılında kaleme aldığı *Utanö* (*Disgrace*) romanı ile ikinci kez Booker Ödülü’ne layık görölen ilk yazar olmuştur. Romana Güney Afrika’da gelen tepkiler yüzünden Avustralya’ya tařınmıştır³.

2003 yılında Nobel Edebiyat Ödülü’nün sahibi olmuştur. Aynı yıl isimsiz bir anlatıcının ağızından farklı konular hakkındaki bir dizi ‘ders’i ele alan *Elizabeth Costello* adlı romanını, 2005 yılında ise bir amputenin durumunu kabul etmek istememesini anlatan *Yavaş Adam*’ı (*Slow Man*) yazmıştır. 2007 yılında yazdığı *Kötü Bir Yılın Günlüğü*’nde kendi hayatından hareketle eş zamanlı hikayeleri anlatan bölünmüş bir anlatı tekniğı kullanmıştır. Bir üçleme olan *İsa’nın*

³ Britannica Ansiklopedisi Editörleri. J M Coetzee. (<https://www.britannica.com/biography/J-M-Coetzee>, [Erişim Tarihi: 11. 11. 2024])

Çocukluğu (*The Childhood of Jesus*) (2013), İsa'nın Okul Günleri (*The Schooldays of Jesus*) (2016) ve İsa'nın Ölümi (*The Death of Jesus*) (2020) romanlarının ilkinde bir koruyucu ile birlikte bir çocuğun annesini bulmak için gösterdiği çaba, arzu ve hazzın temizlendiği bir distopik dünyanın araştırılması konu olarak seçilmiştir. Yazarın kurgusal olmayan *White Writing: On the Culture of Letters in South Africa* (Beyaz Yazı: Güney Afrika'da Mektupların Kültürü Üzerine) (1988); *Doubling the Point: Essays and Interviews* (İki Katlı Nokta: Denemeler ve Söyleşiler) (1992); *Giving Offense: Essays on Censorship* (Gücenmek: Sansür Üzerine Denemeler) (1996) adlı kitaplarının yanı sıra otobiyografik bir üçleme olan *Boyhood: Scenes from Provincial Life* (Çocukluk: Taşra Yaşamından Sahneler) (1997), *Youth: Scenes from Provincial Life II* (Gençlik: Taşra Yaşamından Sahneler II) (2002) ve *Summertime* (Yaz Zamanı) (2009) bulunur. *Here and Now: Letters 2008–2011* (Mevcut Durum: Mektuplar 2008-2011) (2013) ise yazarın Amerikalı romancı Paul Aster ile yaptığı yazışmaları içerir. 2015 yılında ise Arabella Kurtz ile birlikte *The Good Story: Exchanges on Truth, Fiction, and Psychotherapy* (İyi Hikaye: Gerçek, Kurgu ve Psikoterapi Üzerine Söyleşiler) adlı kitabı yazmıřtır⁴.

1. *Foe*'nün Güç ve Kimlik Açısından Çözümlemesi

Oldukça üretken bir yazar olan Coetzee, *Foe* adlı romanında sömürgecilik sonrası bakış açısıyla güç, ırk ve kimlik konularını eleştiren açıdan dil bağlamında inceler. Yazarın sömüren yerine sömürülenin yanında yer almakla marjinalleştirilmiş, dezavantajlı grupların sesi olduğu düşünülür⁵. Kimliği inşa eden araç olarak sunulan dilin önemi özellikle sömürgecilik ve emperyalizm ile bağlantılı olarak değerlendirilir. Coetzee romanda Cuma karakterinden yola çıkarak önce

⁴ Britannica Ansiklopedisi editörleri, a.g.e., para. 4-5.

⁵ Wannan, Wang, Susan Barton's Voice and Friday's Silence from the Perspective of Post-Colonialism in *Foe*. *Open Journal of Social Sciences*, 11, 2023, 230.

sömürülenin susturulması, sonrasında ise yeniden yapılandırılmasının öyküsünü anlatırken romanın anlatıcısı konumundaki Susan Barton ve hikayesini anlatmasını isteyen Bay Foe figürlerinin içinde barındırdıkları zıt rollere değinir. Yazar bu romanında dilin yalnızca iletişim aracı olmayıp egemenlik kurmanın yanında kimlik inşa etme ve özerkliğini kazanmanın aracı olduğu savunan bir dil felsefesi ortaya koyar. Bunu romanda sunduğu karakterlerin başından geçen olaylar ve zihinlerindeki düşüncelerin yansıtılması aracılığıyla gerçekleştirir.

Foe'da Coetzee'in dikkatleri çektiği nokta dilin gücü ve sömürgeci söylemi çözümlemede oynadığı önemli roldür. Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe*'sunda dünyayı gezme arzusu ile arkadaşının babasının gemisiyle yola çıkan Robinson'un başından geçen maceralar anlatılır. Önce Faslı bir denizciye köle olarak satılır kahraman, buradan kaçmayı başarır ve kendini Brezilya'da bulur. Şeker kamışı yetiştiren zengin bir çiftçi olmasına rağmen daha fazla mal edinmek amacıyla Afrika'dan köle getirip satmak için bir deniz yolculuğuna çıkar fakat bindiği geminin geçirdiği kaza sonucu kendini ıssız bir adada bulur. Geminin enkazından kurtarabildikleri ile yaşamını sürdürme çabası içine girer. Bu süreçte yalnız başına bu ıssız adada 24 yıl geçirir. Daha sonra adaya gelen yabancıların elinden kurtardığı bir yerliye Cuma adını verip ona İngilizce ve Hristiyanlığı öğreterek adada 4 yıl daha yaşar. İlk roman olarak kabul edilen eserde *Robinson Crusoe* İngiliz sömürgeciliğini temsil ederken, ilkel yaşamdan gelen Cuma sömürgecilere itaat eden gelişmemiş sömürülene karşılık gelir⁶. Crusoe'nun adada kurmaya çalıştığı medeniyet roman kahramanının tuttuğu günlük üzerinden okura sunulur. Robinson korsanlar tarafından kurtarıncaya kadar bu adada geçirdiği yıllarda yalnız başına doğaya karşı mücadele verir. Olay örgüsünde başkahramanı Robinson beyaz sömürgeci kaşifi temsil ederken Friday insani

⁶ Memet Metin Barlık, 'Öteki'yi Sömürgeleştirme: Robinson Crusoe ve Foe, The Journal of Academic Social Science Studies, 57, DOI: 10.9761/JASSS7027, 2017, s. 471.

duyguları olmayan siyahi bir karakter olarak ‘alt-insan’ kategorisinde tasvir edilir⁷.

İlk roman Robinson’un adadan kurtulup İngiltere’ye dönmesinin yanında adaya dönebileceği iması ile bitmesine rağmen sonradan *Robinson Crusoe’nun Yeni Maceraları* adı verilen ikinci bir kitapla devam ettirilerek adaya tekrar döndüğü, ada halkınca bir fatih ve sömürge valisi olarak tanındığından bahsedilir. Kahraman ada halkına getirdiği yeniliklerden ötürü halkın mutluluğuna katkı yaptığını düşünür. Maceralarına yenilerini eklemek için dünyayı tanımak üzere denize açılıp o sıralarda Avrupalıların merak ettiği coğrafyalar olan Madagaskar’dan Çin’e, Asya’nın çeşitli şehirlerine yolculuk yapar, Tatarlar, Çerkezler, Ruslar’a ilişkin bilgiler sunar. Gittiği yerlerde ticaret yapıp, alıp sattığı mallarla yüksek karlar elde eder. Her gittiği yeri de kendi kültürü ile kıyaslayarak buraların Avrupa’nın gerisinde olduğunu vurgular. Sömürgeci bir zihniyetle kendi dini ve kültürünün üstünlüğünü ortaya koyan düşüncelerini gittiği kervanlarda yol arkadaşları ile paylaşıp tartışmalarda onları susturur. Bütün bu olup bitenleri de okuyucu ile paylaşmaktan geri kalmaz⁸.

Robinson Crusoe’dan esinlenerek eleştirel bir bakış açısıyla yazılan *Foe*’da, yazar ıssız adaya düşen Susan Barton’un başından geçenleri anlatır⁹. Burada görünürde kaybolan kızını aramak için Brezilya’nın Bahia adasında iki yıl geçiren kadın kahraman kızını bulamayınca İngiltere’ye dönmek için bir gemide yer ayırtıp yola çıkar. Ancak bindiği gemide mürettebat kaptana isyan eder ve Susan’ı ve kaptanın cesedini bir sandalın içine koyup açığa bırakırlar. Kürek çekerek

⁷ Zeba Siddiqui, *Crusoe in Post-Colonial Times: An analysis of Foe by Coetzee*, *International Journal of English Language, Literature and Humanities*, Cilt. 2, Sayı: 2, s. 456.

⁸ Daniel Defoe. *Robinson Crusoe’nun Yeni Maceraları*. (Çev. Belma Aksun). Ötügen Yayınevi, 2016.

⁹ Rawae Karmim, “Whose Truth?” – A Postmodern Postcoloniality A Textual Analysis of *Foe* by J. M. Coetzee, *Journal of Applied Language and Culture Studies*, Sayı 5, 2022, ss. 123-139.

ilerleyen Susan yorgun düşünce okyanusa dalar ve bilinmeyen bir adanın sahiline sürüklenir. Burada 60 yaşındaki Cruso ve ona hizmet eden köleleştirilmiş, hiç konuşmayan Afrikalı Friday (Cuma) ile karşılaşır. Bu karşılaşma garip bir şekilde gerçekleşir. Adaya düştüğünde ilk olarak Cuma ile karşılaşan Susan çok susuzdur ve içmek için su istediğinde Cuma ne dediğini anlamaz. Kadının kah yürümesini isteyerek kah da yorulduğunda sırtında taşıyarak kaldıkları kamp alanına götürür. Orada Robinson Cruso ile tanışır ve hikayesini dinler fakat hikayesinde tutarsızlıklar vardır. Bir hikayede Cuma'nın bir köle olduğunu ve kendisi ile gemi kazasından sağ kurtulduğundan bahsederken ateşler içinde yanarken Cuma'nın yamyam olduğunu, kendisini diğeryamyamların elinden nasıl kurtardığını anlatır. Issız adada Cruso ve Cuma ile birlikte yaşamaya başlayan Susan buldukları ortamın zorlu koşullarına alışmakta güçlük çeker. Romandaki metinler arası yaklaşım karakterlerinin adları ve başlangıçta paralellik gösteren olay örgüsü ile üstkurmaca yoluyla sağlanır¹⁰.

Bir gün akşam yemeğini hazırlarken Cuma'dan daha fazla odun getirmesini ister ama Cuma dediğini yapmaz. Cruso ise "Ateş odunu Cuma!"¹¹ dediğinde odunu getirir. Böylece Cuma'nın 'ateş odunu' sözcüğünü bildiği fakat 'odun' sözcüğünü bilmediğini öğrenir. Bunun üzerine yemekten sonra Cruso ile sohbet ederlerken Cuma'nın kaç İngilizce sözcük bildiğini soran Susan "ihtiyacı olduğu kadar"¹² yanıtını alır. Cuma'ya İngilizce öğretse kendisi ile konuşabileceğini söyleyen kadına, Cruso yanına çağırıldığı Cuma'ya "Aç ağzını!"¹³ der ve kendi ağzını açar. Cuma ağzını açtığında Susan'ın gördüğü şey karanlık bir boşluktur çünkü Cuma'nın dili köle tüccarları tarafından kesilmiştir. Bunun nedenini sorduğunda Cruso'nun gülümseyerek "Belki Mağribi köle tüccarları dilini tadına bakmak için kestiler,"¹⁴

¹⁰ Karmim, a.g.m., s. 132.

¹¹ John Maxwell Coetzee, *Foe*, Çev. İrem Sağlam, 2021, s. 19.

¹² Coetzee, a.g.e. s. 19.

¹³ Coetzee, a.g.e. s. 20.

¹⁴ Coetzee, a.g.e. s. 20.

deyip o zaman çocuk olan Cuma'nın dilinin kesilmesini açıklamak için şu cümleleri ekler: "Belki de Cuma'nın gece gündüz dinmeyen ağlayıp sızlamasına dayanamadılar. Belki hikayesini, kim olduğunu, vatanının neresi olduğunu, nasıl kaçırıldığını anlatmasını önlemek istediler. Belki kaçırıldıkları bütün yamyamların dilini ceza olarak kesiyorlardı. Gerçeği nasıl bilebiliriz ki?"¹⁵

Bu yorumla sömüren ve sömürülen ilişkisinde dil üzerinden kurulan güç dengesi okura duyumsatılmaya başlanır. Sömüren köleleştirdiği kişilerin, toplumların kendi kimliklerini korumalarına izin vermez. Bunu korumanın yegane aracı olan dilini de elinden alır. Böylece kim olduğunu, nereli olduğunu, hikayesini ve nasıl kaçırılıp köleleştirildiğini anlatmasını da engeller. Aslında sömürgeleştirilen milletlerin direniş şeklini temsil etmenin yanı sıra sömürgeci kontrolü sağlayan araç olan dil sömürge sonrası edebiyatın ana konularının başında gelir. Bu romanda da yazar bu doğrultuda adının anlamı olan "düşman" sözcüğü ile dahi dolaylı olarak sömürene gönderme yapan şekilde dil ve sömürgecilik ilişkisini sorgulamak üzere yola çıkar. Güçlü olan sömürgeci yaklaşımla tarihe istediği gibi şekil verip olayları istediği gibi anlatırken zayıf olan sömürülenin sesi kısılıp gerçekleri gelecek nesillere aktarmasının önüne geçilir¹⁶. Dilin bir iletişim aracı olduğu kadar kimlik inşası ve güç dinamiklerinin devamını sağlamak için kullanılan bir vasıta olduğu gözler önüne serilir. Güç bağlamında Cuma ile konuşurken medeniyetin temsilcisi görülen Cruso'nun emir cümleleri kurması da bu açıdan dikkat çekicidir.

Friday'nın sessizliği de eserde ele alınan derin yapı açısından oldukça anlamlıdır. Sömürülen olarak istilacı karşısında sinmek ya da başına gelenleri kabul etmekten öte tür direniş şeklidir. Kendini ve düşüncelerini ifade etmek için kendisini köleleştirenlerin dilini kullanmayı reddediş ve sessizliğe gömülmeyi tercih söz konusudur.

¹⁵ Coetzee, a.g.e. s. 21.

¹⁶ Siddiqui, a.g.m., s. 458.

Sömürenle aralarındaki güç dengesizliğinin farkında olduğundan onurunu, bağımsızlığını ve kimliğini böylece koruduğu görülür¹⁷.

Homi K. Bhabha ve Edward Said sömürgeci güçlerin sömürgeleştirilmiş halklar üzerinde kurduğu hegemonyada dili kullanma şekillerini incelemiş, genellikle onları kendi anadillerinden koparıp dillerini sömürgecinin dili ile değiştirmelerine odaklanmıştır. Bu değişimi gerçekleştirirken yalnızca sömürülene kendi dillerini empoze etmekle kalmamış bilinçli bir şekilde düşünce, sınıflama ve kendilerini tanımlama şekillerini de yeniden kodlamışlardır. Said'in 1978 yılında yazdığı *Orientalizm* (Orientalism) kitabında 'Şark'ın bir geri kalma, aşağılanma ve kendilerinden olmayana gönderme yapan 'Öteki' inşası için kullanıldığına değinir. Burada bulunan ülkelerin gittikleri yerleri akılcı olmayan, egzotik, Batının müdahalesine muhtaç yerler olarak tasvir ederek sömürgeciliklerini haklı bir zemine oturma gayretlerini vurgulamıştır. Said'in işaret ettiği en önemli noktalardan biri ülke ve kaynakların kontrolü kadar bilgi ve söylemin kontrolünün de toplumların elinde olması gerektiğidir.

Said kitabında Batı'nın Doğu'yu öteki olarak resmetmesinin yabancı bir kültürün pasif bir şekilde tanımlamanın ötesinde kendi kimliğini tanımlamak için kullanılan bir strateji olduğunu belirtir. 'Şark'ın dilinin ötelenmesi ile inşa edilen anlatı yoluyla Batı'nın sömürge yönetimini meşrulaştıran bir araç olarak 'uygarlaştırma' savına dayanan söylem ortaya konur. Bu süreçte sömürgeleştirilmiş insanların dilinin ve kültürünün ilkel olduğu öne sürülerek Batılı ülkelerin kendi dil ve kültürlerini empoze ettiklerine dikkat çeker.

Homi K. Bhabha 1994 yılında yazdığı *The Location of Culture* (Kültürel Konumlanış) adlı kitabında bu fikirleri geliştirerek "taklitçilik" terimini tanıtır. Bu terim sömürgeleştirilen toplumların sömürgecilerin dilini ve davranışlarını benimseyerek taklit etmesini ifade eder. Bhabha'ya göre taklit çift yönlü bir gerçeği ortaya çıkarır. Bu da sömürülenin sömürenin dilini ve kültürünü taklit etmesinin sonucunda

¹⁷ Wang, a.g.m., s. 232.

ortaya konan Şeyin o dile ya da kültüre tam anlamıyla hakim olmanın imkansızlığıdır. Sömüren açısından da inşa etmek istediği otoritenin doğası gün yüzüne çıktığı gibi her anlamda asimilasyonun imkansız olduğu da görünür hale gelir. Bu nedenle Bhabha ‘melezlik’ kavramını geliŐtirmiŐtir. Kavram sömüren ve sömürülen kültürlerine ait ögelerin bir araya gelerek yeni bir Şey üretmesini anlatır. Bir diğer deyişle melez bir kimlik ortaya çıktığı gibi bu kimlik sömürenin dayattığı sabit kimliğe de direnç gösterebilir, dili olması gerekenden farklı bir Şekilde ya da yıkıcı Őekillerde kullanan melez özne ise sömürenin dilinin otoritesini dengesizleŐtirir. Bhabha bunu Şu Şekilde açıklıyor: “Sömürgeci ‘teki’nin yapısını tanımlayan Şey, işte bu bir dilden diğerine çevrilemeyen farklılık anıdır... Kimliklerin dönüŐümü üçüncü ifade uzamında gerçekleşir.”¹⁸

Coetzee, *Foe*’da dili kesilerek bir anlamda sistematik bir Şekilde susturulan Cuma karakteri ile Defoe’nun eseri *Robinson Crusoe*’da anlaŐılmaz bir dil konuşan ve ‘vahŐi’ olarak sunulan Cuma’dan farklı birini resmetmeye çalışır. Burada sömürenler tarafından sömürülen halkların yerli seslerinin susturulması ve öznelliğinin reddinin okura yansıtılması amaçlarıdır. Cuma’nın dilsiz olması, sömürülen halkların dilleri ve kendilerini tanımlama gücünden uzaklaŐtırma hareketi, bir başka deyişle onları insanlıktan çıkaran uygulamanın bir eleŐtirisini olarak sunulur.

Roman ilerledikçe smrleni temsil eden Cuma’nın dilsiz oluŐuna dair açıklamalar daha derinleŐir. Örneğin, bir gün Cruso’ya Cumayı gerektiğinde nasıl cezalandırdığını sorunca aldığı cevap onu cezalandırmaya neden olmadığı ve Cuma’nın kendinden başka efendiyi tanımadığı için her dediğini yapacağı Őekindedir Susan’ın. O da tepki olarak “Ama Cuma dilini kaybetti”¹⁹ dediğinde onun dilini Cruso’nun olmadan dilini kaybettiğidir. Burada sömüren olarak

¹⁸ Homi Bhabha, *The Location of Culture*, Roudledge: New York, 1994, ss. 110-111.

¹⁹ Coetzee, a.g.e. s. 33.

Cruso'nun, Cuma'nın kendini ifade etme aracı olan dilini kaybetmesinde herhangi bir sorumluluk almadığı görülür.

Susan'ın adaya düşmesinden yaklaşık bir yıl sonra Cruso ölümle burun buruna geldiği bir hastalık geçirir ama iyileşir. Bu arada oradan geçmekte olan John Hobart adlı bir İngiliz gemisi adada mahsur kalanları kurtarır. Susan çok sevinmiş ve hemen gemiye binmiştir fakat Cuma'nın gemiye binmede tereddüt ettiğini gözlemiştir. Gemide bir skandal çıkmasını engellemek için Susan kendini Bayan Cruso olarak tanıtır fakat Cruso gemi İngiltere yolundayken ölür. Böylece Susan Cumayı himayesine almak zorunda kalır. İngiltere'ye vardıklarında Susan başından geçenleri Bay Foe'ya sunar. Bu kişinin *Robinson Crusoe*'nun yazarı Daniel Defoe olduğu ve anlatının şekillenmesinde rol oynayan, kolonyal otoriteyi temsil eden kişi olduğu düşünülür²⁰. Bir yazar ve editör olarak tanıtılan Bay Foe'nün ismi yazdığı romandaki mesajlarla sömürgeleştirmeyi haklı göstermeye çalışan Defoe'yü düşman olarak sunmaya yönelik olarak çift anlamlı olacak şekilde oluşturulur. Bu özelliğini yansıtacak şekilde editör kazazedelerin hikayesini sömürgeci bir yapıda geliştirecek biçimde yönlendirir²¹. Gerçekte yazılanları kontrol ederek Foe, tarihin hatırlanma biçimini ve kimin tarafından anlatılacağını belirleyen figür olarak yansıtılır.

Yazdığı bir dizi mektupla Susan ünlü hikaye anlatıcısı Foe'dan para ister, karşılığında da hikayesini kitaba dönüştürme izni verir. Bu kitabın hepsine şöhret ve zenginlik sağlayacağını düşünür. Mektuplarda adada başından geçenlerin yanında Foe'nun cevabını aradığı adadaki durumlar hakkında da sorulara da yer verip çeşitli açıklamalar yapar. Bay Foe, örneğin, Cruso'nun neden gemiden tüfek, barut çıkarmadığını, adadan kurtulmayı denemediğini merak etmektedir. Mektuplarda üzerinde durulan noktalar arasında Cuma'nın sessizliği ile başa çıkmaya çalışma ve iletişimin önemi yer alır. Bu bağlamda

²⁰ Karmim, a.g.m., s. 131.

²¹ Siddiqui, a.g.m., s. 459.

Cuma'nın sözcüklere ihtiyacı olmadığını söyleyen Cruso'nun yanıldığını not ettikten sonra doğrudan O, dolaylı olarak da sömürülenle iletişim kurmayı denemeyen sömüreni şu şekilde eleştirir:

Cuma'ya kendi ifade ettiklerini anlamayı öğreseydi ve Cuma'nın kendisini ifade edebileceği yollar bulsaydı; mesela Cuma elleriyle işaret ederek veya çakıl taşlarıyla kelimelerin yerine geçen şekiller oluştursaydı, benim gelişimden önce adadaki hayat çok daha az sıkıcı olabilirdi. O zaman Cruso, Cuma'yla kendi tarzıyla konuşabilir, Cuma da kendi tarzıyla cevap verebilirdi ve bomboş geçen saatler değerlendirilmiş olurdu. Çünkü Cuma'nın, Cruso'nun ellerine düşmeden önceki hayatının, bir çocuk bile olsa merak uyandırıcı olmadığına inanmam. Köle tüccarları tarafından nasıl yakalanıp, dilini nasıl kaybettiğini öğrenmek için neler vermezdim²².

Bu arada Susan'ın kendisi kaşık, çatal, süpürge gibi objeleri gösterip adlarını söyleyerek Cuma'ya dil öğretmeye çalışır, Foe'nun kitaplarından hikayeler okur. Cuma'nın dilini kaybetse de duyabildiğini düşünür ve kulakları ile hikayelerin zenginliğini ve dünyanın bomboş bir yer olmadığını anlayacağını umar. Bay Foe'nun güçlü yazılı sözcükleri kontrol etmede, böylece dil aracılığıyla kültürel ve anlatı alanlarının şekillenmesini sağlamada yatar. Bir başka ifadeyle, sömürgeci siyasi ve ekonomik gücün yanında kültür ve anlatı alanlarına da hükmederek geniş bir sömürge dinamiği oluşturmaktadır.

Sonunda Cuma'nın dilini nasıl kaybettiğini öğrenemeyeceğini kabullenir Susan ama bunun tarihi, yani adada olup bitenleri kabul etmek anlamına gelmediğinin altını çizerek çünkü Cuma'nın dili hakkında suskun kalmanın, kimi sayfaları boş kalan kitabı satışa çıkarmaya benzediğini savunur. Sonuçta “ne var ki Cuma'nın sırrını ifşa edebilecek tek bir dil var ve o da onun kaybettiği dil!”²³ diye itirafta bulunur.

²² Coetzee, a.g.e., s. 49.

²³ Coetzee, a.g.e., s. 58.

Bir süre sonra Susan Bay Foe'dan herhangi bir cevap alamaz ve kendi ve Cuma'nın hayatını nasıl idame ettireceği endişesine kapılır. Foe'nun evine gittiğinde ise eve icra geldiğini öğrenir. İki icra memuru eve gelmesi halinde tutuklamak için Bay Foe'u beklemektedir. Mayıs ayı geldiğinde hala Bay Foe'dan haber alamayan Susan Cuma ile birlikte Foe'nun terk ettiği evine taşınıp orada yaşamaya başlar. Buradaki hayatının adadaki kadar sıkıcı olduğunu anlar. Bu arada genç bir kızın evi gözetlediğini fark eder. Foe'dan haber getirdiğini düşünerek kızla konuşmaya gittiğinde ise kızın kayıp olan kızı olduğunu iddia ettiğini görür. Kendi kızını tanımakta sorun yaşayacağını kabul etmeyip kızın hikayesini reddeder. Kız bir süre onlarla kalır. Bunun Bay Foe'nun hikayeye gerilim katmak için kurguladığı sanısına kapılır. Bu sırada hala cevabını bulamadığı sorular ve özellikle de Cuma'nın dilini nasıl kaybettiğine odaklanır: Dilini Cruso mu kesmiştir acaba? Peki ama bunu nasıl yapmıştır? Kanı nasıl durdurmuştur?

Kızın evden ayrılmadığını görünce bir gün ormana götürüp Daniel Foe'nun kızı olduğunu söyler ve bunun kızın kafasını karıştırıp evden ayrılmasını sağlayacağını düşünür, öyle de olur. Bu olaylardan sonra Cuma evde bir peruk ve cüppe bulup dönmeye başlar. Bu ritüeli bir süre tekrar eder, evde icra memurları bir şey bırakmazlar, kalan ufak tefek eşyaları da yiyecek almak için Susan satar. Bir gün satacak bir şeyler ararken masanın gözünde flütler bulan Susan bunu Cuma'nın ezgisini çalmak için kullanır. Böylece müzik dili ile ilişim kurduklarını düşünür ama gerçekte Cuma'nın kendisinin farkına bile varmadığını anlar.

Evde satacak bir şey kalmayınca Susan ve Cuma Bristol'a gitmek üzere evden ayrılırlar. Susan bir özgürlük belgesi hazırlayıp Cumaya vererek onu Afrika'ya yollamak ister. Yol oldukça zordur, Cumadan dolayı kendilerine kalacak yer ve yiyecek verilmez. Dışarıda yatmaya ve ne bulurlarsa yemeğe başlarlar. Bristol'a vardıklarında bir gemiyi Cuma'yı Afrikaya götürmeye ikna eder ama geminin

kaptanları arasındaki bakışmalardan Cuma'yı tekrar köle olarak satmayı planladıklarını anlayarak limandan ayrılırlar. Tekrar Cuma ile birlikte Londra'ya dönen Susan, Foe'nun yeni evine gider. Foe, Susan'ın hikayesi üstünde çalışmaktadır ama yavaş ilerlemektedir. Bu arada ikili hikayenin anlatılma şekli ile ilgili anlaşmazlık yaşarlar.

Foe'nun evine Susan'ın kızı gibi davranan kız gelir ve yanında hemşiresi olduğu iddia edilen Amy vardır ve Susan'ı tanıdıklarını söylerler fakat Susan bu iddiayı reddeder. Foe'nun amacı hikayeyi kızını bulan Susan'la mutlu bir sonla bitirtmektir. Susan evden ayrılmak istese de Foe ikisini de kalmaya ikna eder ve Cuma'nın hikayesini anlatması gerektiğine değinir. Foe, Cuma'nın sessiz kalmasında ısrar ederken bu sömürenin ötekini susturmaya çalışması olarak algılanır. Ancak Susan burada Cuma'nın dilinin hikayesini yazmaya dair isyanını şu şekilde dile getirir: "Cuma'nın diline dair pek çok hikaye anlatılabilir ama gerçek hikaye Cuma'nın içinde gömülü ve o da dilsiz. Asıl hikaye, biz sanat vasıtasıyla Cuma'ya ses vermenin bir yolunu bulana kadar bilinmeyecek Bay Foe."²⁴

Bay Foe Cruso'nun hikayesinin anlatısını kontrol etmek arzusundadır. Bu da, sömürenin gerçek ve kimliği dil yoluyla tanımlama gücüne sahip olduğu sömürgeci otoritenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Cuma'nın romanda dilsiz olması sömürenin sömürdüğu insanların seslerini bastırma isteğini gün ışığına çıkarır. Sömürülenin temsilcisi Cuma'nın dilsizliği yok sayılmasının ve kimliğinin silinmesinin delilidir. Kısacası dilsizlik anlatı tercihi değil, yerli seslerin susturulduğu sömürgecilik tarihine ilişkin bir yorumdur. Burada Cuma, sömürgeci söylemde sessizliğe gömülen yerli kültürlerin ve tarihlerin simgesi haline gelir. Coetzee, Cuma'nın dilinin kesilerek sesini çıkarmasına engel olunduğu, sömürenlerin sömürülene kendi dillerini dayatarak, yerli halkların kendi kültürleri içinde deneyimlerini ve kimliklerini ifade etmelerinin önüne geçildiğini gösterir.

²⁴ Coetzee, a.g.e, s. 101.

Susan bu sırada Bay Foe'ya bir gerçeği açıklar. Cuma Foe'nun eski evinde dans ederken üstünde cüppeden başka bir şey yoktur ve cüppenin etekleri savruldukça çıplak bedeni görülür. Buradan kesik dile geri dönüp kesik dilin başka bir sakatlanmayı, hadım edilmiş köleyi mi ifade ettiğini sorgular. Dans sırasında Susan kendisinden saklanan şeyi gördüğünü bildirir. Burada verilmek istenen mesaj sömürenin sömürülenin dilini kesmekle kalmayıp her yönüyle boyun eğdirdiğidir. Bir şekilde kendi hayatını yazma yetkisinden bile yoksun bırakılmaya çalışıldığı dile getirilir²⁵.

Romanın sonuna yaklaştıkça Susan kendi sessizliği ile Cuma'nın sessizliği arasında bir ayrıma gider. Cuma'nın kendinin aksine sözcükleri bilmediğinden, başkalarının arzuları doğrutusunda yeniden şekillendirildiğinden buna karşı kendini savunamadığından bahseder ve devam eder: "Cuma'nın sessizliği çaresiz bir sessizliktir. O sessizliğinin çocuğudur, doğmamış bir çocuktur, doğmayı bekleyen doğmamış bir çocuktur."²⁶

Foe, Susan'dan Cuma'ya yazı yazmayı öğretilip öğretmediğini sorar. Aldığı cevap "konuşamıyorsa nasıl yazabilir ki?" olur. Daha sonra da "Harfler kelimelerin aynasıdır. Sessizlik içinde yazıyor gibi görüldüğümüzde bile, yazmamız içimizde kendi kendimizle yaptığımız bir konuşmanın tezahürüdür."²⁷ der. Foe buna karşı çıkar. Cuma'nın parmakları olduğundan ve bunları kullanarak harfleri oluşturabileceğinden bahseder. Ertesi sabah Susan bir tahta üzerinde ev resmi çizerek 'ev' sözcüğünü defalarca yazıp Cuma'ya gösterir ve daha sonra onun yazmasını ister. Devamında 'gemi, Afrika, anne' sözcüklerini öğretmeye çalışır. Cuma sözcükleri olması gerektiği gibi yazamayınca Susan efendileri olan Foe'nun yanına gidip yanlış yazılan sözcükleri göstermeyi teklif eder. Foe'nun tepkisi "Bir tohum

²⁵ Seema Madhok, Colonialism and Feminism in J. M. Coetzee's Foe: Issues of Representation through "Voice" and "Silence", *Research Journal of English Language and Literature* (RJELAL), Cilt. 4, Sayı. 4, 2016, s. 430.

²⁶ Coetzee, a.g.e, s. 104.

²⁷ Coetzee, a.g.e, s. 122.

ektisenez bu bile bir ilerlemedir şimdilik. Azmedelim. Cuma bizi şaşırtabilir.²⁸” şeklinde sözcüklere dökülür. Bu sırada Foe ile Susan arasında geçen konuşmada Susan Cuma’nın sorumluluğunu yüklenmekten yorulduğunu ifade eder. Foe buna itiraz edip Cuma’nın dili olsa bunun aksini iddia edeceğini belirterek ekler: “Onu sakatlayanların zalimliğine çok kızıyoruz ama bizim yani onun şimdiki efendilerinin içten içe anlara müteşekkir olmak için bir nedenimiz yok mu? Çünkü dilsiz olduğu müddetçe kendimize onun ne istediğini bilemeyeceğimizi söyleyebilir ve onu istediğimiz gibi kullanmaya devam edebiliriz.”²⁹ Burada sömürenin sömürdüğüne ilişkin itirafı söz konusudur. Dilleri elinden alınan toplulukların itaat etmesi sağlanırken sömüren vicdani sorumluluktan da kurtulabilmektedir.

Bu olaydan sonra Susan yürüyüşe gider ve geri döndüğünde Cuma’nın Foe’nun yazı masasının başında elindeki tüy kalem ve mürekkeple yazı yazmaya çalıştığını görür. Susan elindeki kalemi almak için girişimde bulunacağı sırada odada bulunan Foe engel olur. Cuma kendinden alınan dili yazarak öğrenmeye başlamıştır. Sesini sembolik anlamda geri kazanır. Sesin bu şekilde geri kazanılması sömürge sonrası kuramda dilin kimliğini savunmayı, hükmetmeye çalışan kişilere karşı bir meydan okuma eylemini temsil eder³⁰.

Romanın kadın kahramanı ve Cruso ve Cuma’nın hikayesinin anlatıcısı Susan Barton Foe’da ele alınan dil, iktidar ve kimlik konularının incelenmesinde önemli bir yere sahiptir. Yalnızca sömürgeci olmayıp aynı zamanda ataerkil bir toplumda kadın olarak marjinal bir konumda bulunan Susan hikaye anlatımının cinsiyete bağılı dinamiklerini Bay Foe ile olan iletişimlerinde ortaya koyar³¹. Bir kadın olarak Susan romanın anlatıcı sesi olmasının yanında sömürgecilik ve ataerkilliğe karşı çıkar. Ayrıca, Bay Foe ile hikayesini anlatma şekline

²⁸ Coetzee, a.g.e, s. 125.

²⁹ Coetzee, a.g.e, s. 127.

³⁰ Frantz Fanon, *Black Skin, White Masks*. Grove Press. 1967.

³¹ Karmim, a.g.m., 133.

dair müzakerelerde anlatısı üzerinde belli ölçüde kontrole sahiptir. Romanda Susan ile Bay Foe arasındaki iletişim dil ve kimliği yöneten güç dinamiklerinin simgesi haline gelir. Bay Foe'nun Susan'ın anlatısını kontrol etme çabaları ve Cuma'yı susturmaya yönelik girişimleri dil vasıtasıyla sahip olduğu gücü ortaya çıkarır. Susan, hikayenin anlatımına yönelik Bay Foe'nun kontrolüne direnerek sömürenin temsilinde tek otorite olma girişimine karşı çıkar.

Sonuç

Foe geleneksel sömürgeci anlatıların aksine marjinalleştirilmiş sömürülenin bakış açısı ile kaleme alınmış bir eser olup bu yapısı ile baskın sömürgeci anlatıların karşısında yer alır. Dil, güç ve kimlik arasındaki karmaşık ilişkiyi çok boyutlu bir şekilde irdelerken somutun yanında somut ve sembolik mesajlar içerir. Doğrudan dili dolaylı olarak kültürü ifade etme aracından yoksun bırakılan insanların suskunlukları ile direnişlerini gösterdikleri mesajı verir. Sömüren sömürülen ilişkisinde tarihi anlatırken temsil ve yazarlık ile ilgili önemli soruları ortaya koyar. Odaklandığı konu ve kullanılan parçalı ve alışıldığın dışındaki dille postkolonyal kuram ve edebiyat tartışmalarını etkileyen bir eser olmaya devam eder.

Kaynakça

- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. Routledge, 1994.
- Coetzee, John Maxwell, *Foe*. Çev. İrem Sağlamer, Sia, 2021.
- Fanon, Frantz, *Black Skin, White Masks*. Grove Press, 1967.
- Karmım, Rawae, “Whose Truth?” – A Postmodern Postcoloniality A Textual Analysis of *Foe* by J. M. Coetzee, *Journal of Applied Language and Culture Studies*, Sayı 5, 2022, ss. 123-139.
- Madhok, Seema Colonialism and Feminism in J. M. Coetzee’s *Foe*: Issues of Representation through “Voice” and “Silence”, *Research Journal of English Language and Literature* (RJELAL), Cilt. 4, Sayı. 4, 2016, ss. 428-437.
- McDonald, Peter, J. M. Coetzee and the Problem of Language. *Postcolonial Text*, Cilt. 3, Sayı. 1, 2007, ss. 18-34.
- Said, Edward, *Orientalism*. Pantheon Books, 1978.
- Sıddıqui, Zeba, Crusoe in Post-Colonial Times: An analysis of *Foe* by Coetzee, *International Journal of English Language, Literature and Humanities*, Cilt. 2, Sayı: 2, ss. 456-460.
- Wang, Wannan, Susan Barton’s Voice and Friday’s Silence from the Perspective of Post-Colonialism in *Foe*. *Open Journal of Social Sciences*, 11, 2023, 228-236.

D. H. Lawrence'ın *Lady Chatterley's Lover* Romanında Dil Kullanımı Aracılığıyla Sosyal Sınıf Ayırımı

Selma ELYILDIRIM

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, selmaelyildirim1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8216-7650.

Özet: Bir dili konuşan kişinin ürettiği dil biçimleri, o kişinin sosyal tabakasını belirlemek için önemli bir ipucudur. Sözcüklerin telaffuzu, sözcük seçimleri, dil gibi diyalektik özellikler, sosyal sınıfla ilgili yargılarda bulunmada önemlidir. Bu gerçeği akılda tutarak bu çalışma, D.H. Lawrence'ın *Lady Chatterley's Lover* adlı eserinde sosyal sınıfların ayırt edici bir özelliği olarak dilin rolüne odaklanmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında İngiltere'de geçen romanda ele alınan pek çok konudan biri de katı sınıfsal ayrımlar ve bireylerin sosyal statülerine bağlı olarak maruz kaldıkları toplumsal kısıtlamalardır. Dil sadece bir iletişim aracı olarak değil, aynı zamanda bilinçli olarak sınıfsal kimliğin bir göstergesi olarak da kullanılmaktadır. Karakterlerin konuşma kalıpları, sözlüksel öğeleri ve ifade biçimleri toplumsal konumlarını ve karşı sınıfla mücadelelerini yansıtır. Başkahraman Constance Reid, av alanı bekçisi Mellors ile etkileşiminde üst sınıfın temsilcisi olarak sunulur. Üst sınıf yetiştirilme tarzı ile yerel halkla gerçek bir bağ ve fiziksel yakınlık kurma arzusu arasında çatışma yaşamaktadır. Constance'ın görgünlü ko-

nuşması ile Mellors'un yerel şivesi arasında bir zıtlık vardır ve dilin kişisel ilişkilere getirdiği sınırlamalar nedeniyle sosyal sınıflar arasındaki engelleri gösterir. Constance'ın zarif bir dili vardır ancak bu dil genellikle yapmacık ve kopuktur. Mellors'un dili ise duygusal özgünlüğe ve özgürlüğe sahiptir. Romanda aristokrat ve üst sınıfın yüzeyselliği dilsel seçimleriyle gösterilirken, işçi sınıfının gerçek yaşamı dilleriyle ifade edilir. Aslında Lawrence, toplumsal hiyerarşileri eleştirmek ve eşitlikçi bir insan ilişkileri biçimini savunmak için dilsel ayrımlara bilinçli olarak yer verir. Bu bildiri *Lady Chatterley'in Sevgilisi*'nin, dilin sosyal bir yapı olarak kullanıldığını gösteren bir roman olduğunu dilin sınıfsal ayrımlar arasında kimliği ve kişilerarası dinamikleri nasıl şekillendirdiğini göstererek tartışır.

Anahtar Kelimeler: Sınıf ayrımı, Dil Kullanımı, Kimlik, Lehçesel özellikler.

Social Class Distinction Through Language Use In Lady Chatterley's Lover by D. H. Lawrence

Abstract: Language forms produced by a speaker of a language is a significant clue for identifying their social stratum. Dialectal features such as pronunciation of words, lexical choices, registers, etc., are important in making judgements relating social class. Keeping this fact in mind, this paper focusses on the role of language as a distinguishing feature of social classes in D.H. Lawrence's *Lady Chatterley's Lover*. One of the topics handled in the novel which was set in early 20th-century England, is the rigid class distinctions and the societal constraints imposed on individuals based on their social status. Language is not used only as a means of communication but also as a marker of class identity intentionally. The speech patterns, lexical items and modes of expression of the characters reflect their social position and struggle with the opposite class. The protagonist, Constance Reid, is presented as a representative of upper-class in her interaction with the gamekeeper, Mellors. She is in conflict between her upper-class upbringing and her desire for authentic connection and physical intimacy with local people. There is a contrast between Constance's cultivated speech and Mellors'

local dialect and it displays the barriers between social classes because of the limitations imposed by language on personal relationships. Constance has a refined language but it is often stilted and disconnected. Mel-lors' language has the emotional authenticity and freedom. In the novel while the superficiality of the aristocrat and upper class is shown through their linguistic choices, the genuine life of the working class is expressed through their language. In fact Lawrence intentionally includes linguistic distinctions to critique social hierarchies and advocate for an egalitarian way of human relationships. This paper argues that *Lady Chatterley's Lover* is a novel showing that language is used as a social construct by illustrating how it shapes identity and interpersonal dynamics across class divisions.

Key Words: Class distinction, Language use, Identity, Dialectal features.

Giriş

Lady Chatterley'nin Sevgilisi İngilterenin ünlü romancılarından David Herbert Richards Lawrence tarafından yazılmıştır. 1995 yılında Nottingham'da bir madenci kasabasında doğan yazar başarılı bir öğrenci olarak dikkat çekip bir burs kazanarak Nottingham Lisesi'nde eğitim görmüştür. Bir süre bir fabrikada çalıştıktan sonra öğretmenlik diplomasını alıp bu işten ayrılmıştır. Evli ve üç çocuklu olmasına rağmen 1912 yılında tanıştığı Frieda Weekley'e aşık olmuş ve birlikte Fransa'nın Metz kasabasında yaşamaya başlamışlardır. Çalkantılı bir yaşamı olan Lawrence çağdaşı diğer yazarların aksine farklı bir düşünme tarzına sahip olmuş, bu yüzden de zaman zaman yanlış anlaşılmıştır. Savaşçı zihniyeti onaylamadığı için Birinci Dünya Savaşı'nın etkisi ile artan vatanseverlik duygularından dolayı toplum tarafından dışlanmış, casuslukla suçlanmıştır. Bunda birlikte yaşadığı sevgilisinin Alman olmasının payı da vardır. Savaş sonrası uzun bir dünya turuna çıkmış, Seylan, Australya, Yeni Zelanda, Tahiti, Fransız Riviyera'sı, Amerika Birleşik Devletleri'nin yanı sıra İtalya ve Almanya'yı ziyaret etmiştir. Fakirlik içerisinde bir hayat süren yazar yapmak istediği şeyleri gerçekleştirmek için elinden gelen çabayı

göstermiştir. Bir çiftlik sahibi olan Lawrence doğru bildiklerini çekinmeden söyleyerek geçirdiği hayata genç bir yaşta, kırk beş yaşında 1930 yılında Fransa'nın Vence şehrinde veda etmiştir¹.

Roman dışında kısa hikaye, şiir, oyun, makale, seyahatname de yazan Lawrence'un çeviri ve edebiyat eleştirileri ve yaptığı birçok resim bulunmaktadır. Ele aldığı konular ve yazım tarzı nedeni ile zamanının ötesinde olan eserlerle adından sıkça bahsettirmeyi başaran Lawrence ilk romanı *the White Peacock* (Beyaz Tavus Kuşu) 1911'de, ikinci romanı *The Trespasser*'i (Günahkar Ruhlar) ise 1912'de yazmıştır. Bu iki romandan sonra kendi yaşam öyküsünü de içeren *Sons and Lovers* (Oğullar ve Sevgililer) 1913'de gelmiş, bunu 1915 yılında gelen *The Rainbow* (Gökkuşuğı) izlemiştir. Ele aldığı konu açısından bir önceki romanın devamı niteliğinde olan *Women in Love*'i (Aşık Kadınlar) 1916 yılında yazmıştır. Bu yapıttan sonra sırasıyla *The Lost Girl* (Kayıp Kız) (1920), *The Captain's Doll* (Kaptanın Oyuncak Bebeği) (1923), *The Boy in the Bush* (Çalılıktaki Çocuk) (1924), *The Plumed Serpent* (Kanatlı Yılan) (1926), *Lady Chatterley's Lover* (Lady Chatterley'nin Sevgilisi) (1928), *The Man Who Died* (Ölen Adam) (1930) ve *The Virgin and the Gypsy* (Bakire ile Çingene) (1930) adlı romanları kaleme almıştır².

Lawrence'ın yazdığı romanları arasında en çok ilgi görenler *Oğullar ve Sevgililer*, *Gökkuşuğı*, *Aşık Kadınlar* ve *Lady Chatterley'nin Sevgilisi* olmuştur. Genel olarak eserlerinde kendine konu olarak modernliğin insan üzerindeki etkisini seçen yazar modern hayatın akla verdiği önemi vurgulamıştır. Ayrıca yazdığı romanlarda sınıf, endüstriyellemenin etkileri, toplumsal cinsiyet ve cinsellik konularını da ele almıştır. Hatta birçok edebiyat eleştirmeni eserlerinde cinsellikle ilgili yaptığı ayrıntılı açıklamalar nedeni ile yazarı acımasızca eleştirmekle kalmayıp yeteneğini 'pornografik' romanlar yazmakta kullanmakla

¹ Andrew Harrison, *The Life of D. H. Lawrence: A Critical Biography*, Wiley Blackwell, 2016.

² Mina Urgan, *D. H. Lawrence*. (4. Baskı). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2016.

suçlamıştır. Oysa Lawrence yapıtlarında toplumsal sorunlara ışık tutmaya çalışıp, tek bir konuya bağlı kalmayarak hem psikolojiden dine uzanan pek çok sorunu incelemiş hem de yaptığı psiko-analitik çözümlerle insan ruhunun derinliklerine inmeyi başarmıştır.

Lady Chatterley'nin Sevgilisi'nde Sınıf Ayrımı

1928 yılında yazılan *Lady Chatterley'nin Sevgilisi* romanı İtalya ve Fransa'da basıldıktan sonra yazarın ana vatani olan İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya ve Japonya'da uzun süre 'uygunsuz' ve 'ahlaki' olmadığı gerekçesi ile yasaklansa da 1960 Kasım'ın da İngiltere'de okurları ile buluşmuş ve en iyi satanlar listesine girmiştir³. Romanın odak noktasını aristokrat sınıftan genç ve güzel bir kadın olan Constance Chatterley ile kocası Sir Clifford'a ait korda bekçi olarak çalışan Oliver Mellors arasında yaşanan romantik aşk ilişkisi oluştursa da gerçekte içinde bulunulan dönemin birçok sorununa ışık tutulmaktadır. Başkahraman Connie Reid, bir diğer deyişle Lady Chatterley'nin bakış açısından okura sunulan olaylar zinciri ilk olarak Wragby'nin tanıtımı ile başlar. Connie ve kocası Clifford 1917 yılında evlenmiş, 1918 yılında Birinci Dünya Savaşı patlak verince savaşa katılan Clifford savaşta aldığı yara sebebiyle belden aşağısı tutmaz, bir tekerlekli sandalyeye bağımlı bir şekilde geri dönmüştür. 1920 yılında da Clifford'un aristokrat ailesinden kendisine kalan yurtlukları olacak Wragby'e gelmişlerdir. Clifford'un ailesine ait kömür ocağı Tevershall köyünde bulunur. Köy ise endüstriyelleşmenin etkisi ile madende çalışanlar için inşa edilmiş çirkin, kaba tuğla evlerden oluşan bir yerdir.

Romanın başından itibaren sınıf ayrımı aristokrat sınıftan olan Lady Chatterley ve kocası Sir Clifford'un köydeki madende ve oturdukları

³ Nicola Kenny, 'It's rather different from selling an ordinary book': How Lady Chatterley's Lover was banned – and became a bestseller, BBC, para. 1-2. (<https://www.bbc.com/culture/article/20241031-how-lady-chatterleys-lover-was-banned-and-became-a-bestseller>, [Erişim Tarihi: 11.11. 2024]).

malikanedeki çalışanlarla kurdukları mesafeli ilişki ile okura duyumsatılır. Bu durum bir tür ‘ben’ ve ‘teki’ bağlamında sunulur. Buna ilişkin yorum Connie’nin ağzından köyde yaşayanlarla doğal çevrenin uyum içinde olduğu bağlamında “İnsanlar da doğal evre gibi bitkin, biçimsiz, bitkin, arkadaşlıktan uzaktı.”⁴ şeklinde sunulur. İki sınıf arasındaki sınırlı iletişim ise tarafların birbirinden uzak durması ve gerekmedikçe birbirleri ile selamlaşmadıklarının dile getirilmesi ile okura aktarılır. Clifford ise kendi için çalışmalarına rağmen madencileri insan olarak değil bir nesne olarak görür. Maden ocağının bir parçasını oluşturan ‘kaba, ham yaratıklar’⁵ şeklinde değerlendirir.

Pek çok bilimsel çalışmada (Labov, 1966, 1976 ve 1994; Trudgill, 1975 ve 2002; Edwards, 2009) gösterildiği gibi dil, sosyal sınıf ayrımını ortaya koyan en önemli ögelerden biridir ve *Lady Chatterley’in Sevgilisi* romanında da bu işlevi ile yerini alır. Karakterler arasındaki konuşmalardaki sözcükler, şive ve tonlamalara ilişkin faktörler sosyal statünün ayrıları olarak ortaya konur. Aslında dilin bu zellikleri Bernstein ve Bourdieu gibi toplumdilbilim araştırmacıları tarafından tartışılmıştır. Bourdieu⁶ ‘dilbilimsel sermaye’ terimini önererek belli bir dilin kullanımında elde edilen ustalığın sosyal değeri oluğundan bahsetmiş ve g yapılarını pekiştirdiğinin altını çizmiştir. Bu bağlamda roman boyunca Lawrence karakterlerin kullandığı dil üzerinden toplumda yaşanan sınıf düzeni ve sosyal bölünmeleri ortaya koymaya çalışır. Dil yalnızca karakterleri şekillendiren bir öge olmayıp sosyal sınıf sınırlarını çizen, karakterler arasındaki kültürel, duygusal ve psikolojik farklılıkları açığa çıkaran araç olarak konumlandırılır. Yazar, dili, özellikle de lehesel farklılıkları, sınıf ayrımı yapmak ve alt sınıf tarafından kullanılan dilin Kraliçenin dili, yani standart İngilizce’ye eşit olduğunu göstermek için romanlarının

⁴ David Herbert Lawrence, (1982). *Lady Chatterley’nin Sevgilisi*, (ev. Akşit Göktürk), Can Yayınları, s. 17.

⁵ Lawrence, a.g.e., s. 20.

⁶ Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press, 1991.

yanı sıra Őiirlerinde de yaygın bir Őekilde kullanır⁷. Constance'ın ũst sınıf geçmiřini vurgulamak için zarif ve nazik, standart dile ūzgü konuřması ūn plana çıkarılır. Őzellikle bu dil kullanımı kocası Sir Clifford'la yaptıęı akademik ve entelektüel tartıřmalar, edebiyat, politika ve felsefe ūzerine konuřmalarda gūzler ūnüne serilir. İekli ara-sındaki konuřmalarda Clifford'un keskin sūylemi ve Connie'nin bu sūylem karřısında aldıęı tavır ya da karřı ıkıřları ikili arasındaki duygusal ve fiziksel mesafeyi okura sunar.

Romanda bu resmi dil kullanımının karřısına Mellors'un iřçi sınıfını ve yerel aęzı temsil eden konuřmaları konur. Konuřanların belli konuřma toplulukları, sosyal sınıflar, etnik ve milli gruplara baęlantısı ortaya koyan Őive, lehçe ve dil çeřitlerine herkes alıřkın olduęu⁸ dūřüncesinden hareketle koru bekçisi alt sınıfın aęzı olacak Őekilde karakterize edilir. Mellors'un gūnlük ifadeler ve tezatlar içeren dili ham ve zaman zaman kaba da olsa sıcaklık içerir ve Connie'nin incelikli dilinden farklılařır. Bu fark, Mellors'un kullandıęı dili, Connie ile konuřurken seçtięi sūzcükler ve bunları ūretme Őekli ile daha gūrūnūr hale getirilir. Konuřmaları genelde doęrudan, samimi ve cinsel içeriklidir. ũst sınıfın entelektüel ve duygusal dūnyasında bulunmayan doęallık ve sevecenlik alt sınıf temsilcisi Mellors'un konuřmasına yūklenir. Mellors temsil ettięi sınıf ve iřçi kimlięiyle ūzdeřleřmiřtir. Őiveli konuřması kendi baęımsızlıęı ve, romanın ilerleyen būlūmlerinde itiraf edeceęi gibi, nefret ettięi ūst sınıfa ait sosyal normlardan uzaklıęını gūzler ūnüne sermek içindir. Connie ve kocası Sir Clifford'un birlikte koruda yaptıkları yūrūyūřte koru bekçisi ile ilk karřılařmalarında aralarında geçen konuřma ve Mellors'un kullandıęı dile iliřkin yorumda bu açıkça sunulur:

⁷ Wang Dong, The role that Dialect Plays in Deepening the Theme of D. H. Lawrence's Works, *CS Canada Studies in Literature and Language*, Cilt. 27, Sayı. 3.

⁸ John Edwards. *Language and Identity: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 21.

“Ama epey oldu siz buraya geleli, değil mi?” dedi Connie, adama.

“Sekiz ay oldu Madam... Sonra birden soğukkanlılıkla düzeltti:
“Sayın Leydi!”

Connie gözlerinin içine baktı adamın. Adam gözlerini kısarak alaylı alaylı, biraz da saygısızca baktı.

“Evet, Sayın Leydi, sağ olun! Doğup büyüdüğüm yerdir buralar.”

Hafifçe bir daha eğildi, döndü, şapkasını giydi, arabaya el atmak için ilerledi. Söylediği son sözlerde sesi, köylü şivesi niteliğine bürünmüştü... belki de lâf olsun diye yapıyordu bunu, çünkü daha önceki konuşmalarında böyle bir şiveden iz yoktu. Soylu tabakadan bir adam bile olabilirdi nerdeyse. Kısacası, garip, tez canlı, apayrı, yalnız, bir adamdı; ama kendine güveni tamdı⁹.

Sınıf farkı bu konuşmada önce kuru beķçisinin kullandığı ‘Madam’ sözcüğünü ‘Sayın Leydi’ ifadesi ile değiştirmesi ile okura duyumsatıldıktan sonra Mellors’un standart İngilizceyi çok iyi bilmesine rağmen son sözlerde sesini yerel şiveye çevirmesi ile yansıtılır. Bunu herhangi bir amaç gütmeyen de yapıyor olabileceği belirtilir çünkü konuşmasının önceki bölümünde neredeyse soylu bir tabakadan izlenimini verecek kadar iyi standart İngilizce konuşur. Burada standart İngilizce, Trudgill’in basitçe belirttiği gibi, dilin çeşitlerinden birinin belli amaçlarla toplumda veya ulusta kullanılmak üzere seçilip standartlaşma sürecinden geçmesinden sonra üretilmesine gönderme yapar. Genellikle ‘eğitilmiş insanlar’ın dilini belirtmek için kullanıldığını, bir şive ya da biçem olmadığını fakat bir lehçe olduğunu ekler¹⁰.

Kuru beķçisi Tevershall köyünden bir madencinin oğludur. Bir süre maden ocağında demirci olarak çalışır, savaştan iki yıl öncede Wragby’de kuru beķçisi olarak çalışmıştır. Çocukluğunu geçirdi bu

⁹ Lawrence, a.g.e., ss. 69-70.

¹⁰ Peter Trudgill, *Sociolinguistic Variation and Change*, Edinburgh University Press, 2002, ss. 159-162.

köyden askere giderken ayrılmış, savaştan sonra geri döndüğünde ise Sir Clifford demircilikten çıkarıp tekrar kuru bekçisi olarak işe almıştır.

İkinci karşılaşmalarında koruda gezintiye çıkan Lady Chatterley önce bir tüfek patlaması sesi ile irkilir, sonrada bir çocuk ağlaması sesi duyunca çocuğun hırpalandığı düşüncesi ile sesin geldiği tarafa doğru koşar. Ağlayanın küçük bir kız çocuğu olduğunu ve kuru bekçisinin ona bağırdığını görür. Çocuğun neden ağladığını sorduğunda izinsiz avlanan kara bir kediyi gören Mellors'un onu öldürdüğünü, çocuğunda gözlerinin önünde gerçekteşen bu olaydan dolayı ağladığını öğrenir. Ninesi ile birlikte bir kulübede yaşayan Mellors'un kızını babasından izin alarak ninesine götürdüğünde çocuk Lady Chatterley'in kendisine verdiği avucundaki parayı gösterir. O zaman nine "Bak ne iyi Leydi Chat'ley sana karşı!"¹¹ der. O çevrede yaşayan diğer insanlar gibi nine de Connie'ye yerel şiveyle 'Leydi Chat'ley' diye hitap etmektedir.

Hayatını kocası sir Clifford'a adayan Connie'nin pek bir beklentisi yoktur. Sadece çeşitli edebiyat dergilerine öyküler yazarak para kazanan kocasına yardım etmekte ve zaman zaman koruda gezintiye çıkmaktadır. Bu gezintilerinin birinde Clifford'un kuru bekçisine göndermek istediği bir haberi iletmek için bekçinin yaşadığı taştan yapılma kulübeye gelir. Kulübeye vardığında haberi iletir ve ayrılır. Ancak aralarından geçen konuşmadan Connie kuru bekçisinin yerli halkla birçok ortak yanı olmasına rağmen işçiyeye benzemediğini düşünür. Bu düşüncesini de Sir Clifford'a "Kuru bekçisi inanılmaz bir adam, yüksek tabakadan biri gibi sanki"¹² diye ifade eder. Clifford böyle bir farkı hissetmediğini fakat askerdeyken Hindistan'a gittiğini, orada bir şeyler öğrenmiş olabileceğini, bir subayın emir eri olarak görgüsünü artırmış olabileceğini söyler.

Bütün bunlar olup biterken çok yorgun ve bitkin düşmektedir Connie. Kardeşi Hilda'ya durumunu anlatan bir mektup yazar,

¹¹ Lawrence, a.g.e., s. 92.

¹² Lawrence, a.g.e., s. 103.

mektubu alan kardeşi hemen İskoçya'dan ziyaretine gelir. Kardeşini alarak Londra'ya gider ve orada bir doktora gösterir. İki kardeş geri döndüklerinde Hilda, Clifford'a Connie'nin özel işleri ve bakımı ile ilgilenmesinin mümkün olmadığını söyleyerek bir yardımcı tutulmasını ister. Tevershall'de kilise hastabakıcısı olan Mrs. Bolton'u işe alırlar.

Kırlarda dolaştığı bir gün duyduğu çekiç seslerini takip ederek gözden ırak, açık bir alanda, odundan yapılmış bir kır kulübesi ile karşılaşır. Burası sülünlerin yetiştirildiği ıssız bir yerdir ve kuru bekçisi yavru sülünler için kümes yapmakla meşguldür. Connie'nin ziyaretinde, özel yaşamına karışıldığı için tedirgin olmuştur çünkü kendi deyimiyle “ne de olsa kendisi parayla tutulmuş bir adam, bu insanlarda efendileriydi”¹³ diye düşünür. Connie burayı daha sonrada ziyaret etmek istediğini söyleyerek adamdan anahtarını ister ama adam kendisinde olmadığını, Sir Clifford'da olabileceğini söyleyerek başından savar. Kocası ile anahtar işini ve kuru bekçisinin kulübeye gitmesinden hoşlanmadığını konuşurken Mellors'un daha önce söylediği gibi asker olarak Hindistan'a gittiğini, Mısır'da süvari birliklerinde nalbantlık yaptığını, sonra Hintli bir albayın gözüne girerek teğmenliğe yükseldiği fakat sonra hastalandığı için emekliye ayrıldığını öğrenir. Aralarında şu konuşma geçer:

... Geçen yıla dek ordudan dışarı çıkmamış. Böyle bir adam için gene eski yaşama biçimine dönmek pek kolay olmasa gerek tabii. Çalışıp didinmek zorunda. Ama beni ilgilendirdiği ölçüde, işini eksiksiz yapan bir adam. Yalnız, teğmen Mellors kılığı göremiyorum pek kendisinde.”

“Böyle yayvan bir Derbyshire şivesiyle konuşan bir adamı nasıl subay yaparlar?”

“Hayır ama... yalnız çok kızdığında, bir de ilk karşılaştığı kimselele böyle konuşur. Gerçekte çok güzel konuşabilir. Anlaşılan, gene aşağı tabakaya düşmekle, aşağı tabaka diliyle konuşması gerektiğini düşünüyor.”¹⁴

¹³ Lawrence, a.g.e., s.135.

¹⁴ Lawrence, a.g.e., s. 140-141.

İki sınıf arasındaki zıtlıkların dille işaretlenmesi çok bilinçli bir şekilde yapılp özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan sınıfsal bölünmenin eleştirel olarak dile getirilmesi amaçlanır. Yağmurlu bir günde tahta kulübeye giden Connie ile karşılaşan Mellors anahtarın Sir Clifford'da olmadığını öğrenir. Kapı içinde oturabildiğini söyleyen Connie ise adamın konuşmasındaki yerli şive özelliklerinden nefret etmektedir. Mellors kendindeki anahtarı ona verip sülünler için başka bir yer bulabileceğini, kendisi geldiğinde ortalıkta dolaşıp onu rahatsız etmesini istemeyeceğini söylediğinde Connie adamın yerli şivesi ile ne demek istediğini anlamayıp soğuk bir sesle “Neden herkes gibi konuşmuyorsun?” diye sorar. Adam “Ben mi? Herkes gibi konuştuğumu sanıyordum”¹⁵ diye cevap verir çünkü çevredeki yerel halktan farklı konuşmadığını düşünür Mellors. Ait olduğu sınıfı ve onlara özgü şiveyi bilir, bunda yadırganacak bir şey de yoktur.

Bu arada Mrs. Bolton köye dair dedikoduları ve olup bitenleri kendilerine anlatmaya başlar. Değişen zamandan, madencilerin değişen yaşamından sınıflar arasındaki ayrımın yavaş yavaş şekil değiştirdiğinden bahsederken delikanlıların ve kızların güzel giyim, para ve eğlence peşinde olduğunu, futbol, yarışlar ve danstan konuştuklarını, hafta sonlarında iyi vakit geçirmek için Sheffield ve Nottingham'a gittiklerini, hiçbir şeyi umursamadıklarını anlatır. Connie'nin bu anlatılanlara yorumu ise “Tevershall, Mayfair ya da Kensington, birinin ötekinden kalır yanı yoktu. Bugün yalnız tek sınıf vardı: para oğlanları. Para oğlanları, para kızları; tek ayrım, herkesin ne kadar parası olduğu, ne kadar daha istediği arasındaydı.”¹⁶

Bütün bunlar olup biterken Mrs. Bolton, Sir Clifford'un içinde bir şeyleri tetiklemeyi başarmış ve madenlerde bir takım yenilikler yapması için onu ikna etmiştir. Connie ile Mellors arasında ise tutkulu bir ilişki başlamıştır. Ancak Mellors aralarındaki sınıf farkından dolayı bu ilişki Tevershall'de duyulursa çıkacak dedikodulardan,

¹⁵ Lawrence, a.g.e., s. 145.

¹⁶ Lawrence, a.g.e., s. 160.

başına geleceklerden, Lady Chatterley'in göreceği zarardan tedirgin olmaya, korkmaya başlamıştır. Bir yandan da onu arzulamakta ve tahta kulübeye geleceği anları sabırsızlıkla beklemektedir. Birlikte oldukları bir günün akşamında Mellors hayatını ve başından geçenleri düşünür. Aynı zamanda Mellors'un zihninden orta sınıf ve yüksek sınıf arasındaki ilişki okura sunulur. Subaylık yaptığı dönemde karşılaştığı subaylar ve ailelerinde gördükleri ile yaşadıklarından dolayı 'yükselme' isteğini yitirmişti. Orta sınıfla yüksek sınıf insanları arasında garip bir katlaşma olduğunu düşündüğünden onlardan uzaklaşıp kendi sınıfına dönmüştür. Bu sınıfın karakteristik özellikleri olan bayağılığı, aşırı kabalığı bıraktığı gibi bulmuştur fakat kendisi davranış inceliğinin önemini kavrayarak bunu benimsemiştir. Belki bu nedenle Connie onun soylu biri olarak değerlendirmiştir. Oysa aşağı sınıfın davranış inceliğine dair ufak tefek ayrıntılar ve yaşamın küçük hesaplarına aldırılmaz görünme gibi öykünmeleri yoktur; tek düşünceleri hayatlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları para ve bunu nasıl yitirecekleridir. Bu Mellors'un gözünden şu Şekilde anlatılır:

... Ama aşağı tabaka insanları arasında böyle bir öykünme yoktu. Domuz pastırmasının bir peni aşağı ya da yukarı oluşu, İncil'deki bir değişiklikten çok daha önemliydi onlar için. İşte buna bir türlü katlanamıyordu. Ayrıca, bir de gündelikler kavgası vardı. Öteki tabakalar arasında yaşamış olduğu için, bu kavgaya bir çözüm beklemenin boşluğunu biliyordu. Ölümden başka çözümü yoktu bu işin. Yapılacak tek Şey aldırmamak, gündeliklerin azlığını çokluğunu düşünmemektir. Yoksulsanız, kötü durumdaysanız, bunu düşünmek zorundaydınız belki. Ama, düşündükleri tek Şey olup çıkıyordu bu. Para kaygısı bütün sınıfların insanlarını yiyip tkeden bir kanser yarası gibiydi. Dolayısıyla, para kaygısından da tiksiniyordu¹⁷.

Mellors büyük bir aşkla Connie'ye bağlanmıştır. Bu ilişkide kullandığı işçi sınıfına ait dil ve açıklamalarda, aristokrasinin basıkıcı glerinden bağımsız Connie ile yeni ve eşitlikçi bir bağ kurma

¹⁷ Lawrence, a.g.e., ss. 217-218.

çabası söz konusudur. Bu arada Connie'nin babasının bir arkadaşı olan Sir Alexander Cooper'in temmuz ve ağustos aylarında kalmak için Venedik'teki Esmeralda villasına yaptığı daveti kızı adına da kabul etmiştir. Clifford çok istekli olmasa da karısının Venedik'e üç haftalığına gitmesine itiraz etmemiştir. Bu durumu Mellors'a söylediğinde onun tepkisi daha büyük olur. Gitmeden birlikte olmaları için bir gece evine gelmesi için söz alır.

Bir Pazar günü Clifford koruya gitmek ister ve oraya gittiklerinde kocası eskiyen evlerinde onarım yaptırmak için para biriktirmesi gerektiğini söyler ama işçiliğın pahalı olduğundan da yakındır. Connie de çalışanlar grev yapmadıkça işçiliğın pahalı olmasını kabullenir. Aralarında geçen konuşmada Sir Clifford endüstri sayesinde çalışanların karınlarının doyduğunu, grev yapılamayacak ortam sağlandığı takdirde endüstrinin yürüyeceğinin altını çizerek: "Önemli olan şey, insanın varını yoğunu yoksullara dağıtması değil, varını yoğunu endüstriyi desteklemek, yoksullara iş vermek için kullanmasıdır. Bütün

karınları doyurmanın, bütün sırtları giydirmenin tek yolu budur. Varımızı yoğumuzu yoksullara dağıtma, hem bizler için, hem de yoksullar için, aklıktan kırılmak demektir.¹⁸" Bu açıklama üst sınıf kendinden altta olduklarını düşündükleri çalışan sınıfa dair bakış açılarını açığa vurması bakımından önemlidir. Tartışmanın ilerleyen bölümünde Clifford, üst sınıftan olmayı simgeleyen 'Leydi'lik ünvanının ne kadar ciddiye alındığına dikkat çeker. Madenlerinde çalışan işçileri ise hayvanlara eş tutarak onları 'sürü'ye benzetir. Sürünün içinde tek bir kişinin yükselişinin sürüleri değiştirmeyeceğini vurgular. Düzen içinde tutmak içinde kamçıya başvurulması, yönetilmeleri gerektiğini ekler. Sir Clifford'un ağzından söylenen bu cümleler üst sınıfın alt sınıfa bakış açısını yansıtmaları nedeniyle oldukça önemlidir.

Romanda aristokrasinin bir üyesi olan Sir Clifford sınıf ayrımının ortaya konmasında dili bir iletişim yolu olarak kullanmanın ötesinde entelektüel baskı aracı olarak da kullanır. Konuşması bilgi,

¹⁸ Lawrence, a.g.e., s. 279.

genel olarak da soyut fikirleri içeren, ile doludur. Duygusal ifadeler yerine kendi gerçeklerini ifade eder. Üst sınıfı üstün görür ve bunu tartışmalarda kullandığı dile yansıtır. Maddi ve mensubu olduğu sınıfsal gücü fiziksel iktidarsızlığını kapatmak için kullanır. Mellors'la taban tabana zıt dili Clifford'un sınıf tabanlı gücünü görünür kılmayı hedefler.

Başkasından da olsa kendine bir erkek evlat vermesini ister karısından. Normal bir zekaya sahip olduğu takdirde babasının kim olduğunun önemi yoktur, O'na göre yetiştiği çevredir çocuğa şekil veren. Hedefi bu çocuğu varisi yapmak, soylu biri gibi yetiştirmektir. Bunu da şu şekilde açıklar: “Önemli olan, babamızın kim olduğu değil, alınyazısının bizi koyduğu yerdir. Herhangi bir çocuğu al, yönetici yüksek sınıflar arasına bırak, kendi yetişince bir yönetici olarak yetişecektir. Öte yandan, kralların, duklerin çocuklarını sürüler arasına bırak, küçük ayaktakımı kişilerine, seri üretilmiş nesnelere dönüşeceklerdir.¹⁹” Ancak bu konuşmayı yaptıkları gezintiden dönerken Clifford'un tekerli arabası arıza yapar ve kuru bekçisinin yardımı ile eve ulaşırlar. Arabayı çalıştırmak için bekçiden yardım istediklerinde kocasının biraz önce sınıf ayrımı hakkında söyledikleri, yönetici olan Clifford'un içine düştüğü durum ve bekçinin yardımına muhtaç kalması Connie'de artık kocası ile bir arada bulunamayacağı hissini uyandırır. Hatta ondan nefret etmeye başlamıştır.

Romanın ilerleyen bölümlerinde Connie Mellors'dan ayrılacağı ve onu çok sevdiğini anlar. Başlangıçta nefret ettiği şivesini, aristokrat sınıfın değerleri ve düşünce tarzından yaşanan olaylar sonucunda koştukça, benimsemeye, kendi kullanmaya dahi başlar. Bu da ilişkilerinin daha eşitlikçi ve doğal bir iletişime doğru evrildiğine işaret eder. Birlikte oldukları zaman kullandıkları dil hayatlarını çevreleyen sosyal kodlardan arındırılmıştır. Bu değişimle gerçek yakınlığın dil kısıtlamaları aşıldığında gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. Connie'nin konuşmasında sergilediği yeni yaklaşım onun kendini

¹⁹ Lawrence, a.g.e., s. 285.

keşfetme ve ait olduğu sınıfın değerlerini sorgulama yolculuğunda ulaştığı noktayı temsil eder. Sir Clifford'un temsil ettiği yabancılaştırıcı ve katı entelektüelliğin yerine sağlam temelli bir bağ inşa etmeyi simgeleyen resmiyetten uzak doğal dil kullanımını seğer. Bir diğer deyişle dili özgür ve özgün kullanıma yönelik şekillendirmeye başlar.

Venedik'e gittikten sonra Tevershall'e geri dönecektir ama döndüğü kişi Clifford değil Mellors olacaktır. Bu arada köyden dik kafalı bir kadınla evli olan fakat karısından ayrı yaşayan Mellors karısından boşanacaktır. Connie'de Sir Clifford'dan boşandıktan sonra evlenip bir başka yere gidip orada yaşayacaklardır. Zihninde bu planları yapar. Connie ile Hilda Venedik'e birlikte gitmeyi kararlaştırlar. Kız kardeşi kendisini almaya geldiğinde birini sevdiğinden bahseder ve bunun kuru beķçileri olduğunu itiraf eder. Kardeşi bunun bir macera olacağını, sonra pişmanlık duyacağını söylese de Connie karardır. Yolculuğa çıkmadan önce onunla birlikte olmaya söz vermiştir ve Mellors'la taşıştırmak üzere onu da evine götürür. Orada Hilda ve Mellors arasında dil üzerinden ufak bir tartışma yaşanır. Tıpkı başlarda Connie'nin kullandığı yerli şiveden nefret etmesi gibi Hilda'da bunu yapmacık bulduğunu belirtir:

“Neden Yorkshire şivesiyle konuşuyorsunuz?” diye sordu alçak sesle.

“Ben mi? Yanlışınız var, Derby şivesiyle.” Hilda'ya uzak, belli belirsiz bir sırtmayla baktı.

“Derby şivesi olsun! Neden Derby şivesiyle konuşuyorsunuz? İlk doğru düzgün bir İngilizce konuşuyordunuz.”

“Öyle mi? Elimde değil ne yapayım. Hayır hayır, bırakın da daha kolayıma gelen Derby şivesiyle konuşayım. İzniniz olursa tabii.”

“Biraz yapmacık gibi geliyor bana.”

“Olabilir. Tevershall'da da sizin konuşmanız yapmacık gelir herkese.” Garip, tepeden tırnağa süzen bir gözle Hilda'ya uzaktan yan yan baktı; sanki, sen de kim oluyorsun, diyordu.²⁰

²⁰ Lawrence, a.g.e., ss. 379-380.

Yerel şive ile konuşma başka sınıfa ait olmanın göstergesi olmanın yanı sıra köklerine bağlılığı, olduğundan farklı görünme gayreti içine girmemeyi temsil eder. Kuru bekçisi kendini olduğu gibi göstermektedir. Aristokrat ve orta sınıfın standart İngilizcesi yerine yerel şiveyi koyması üst sınıfı sosyal konumda tepeye yerleştiren dilsel hiyerarşıye karşı tavır alma, meydan okumadır. Konuşmanın ilerleyen bölümünde Hilda bir kez daha kendileriyle yerli şive yerine düzgün İngilizceyle konuşmasını daha doğal bulduğunu belirtir. Aralarındaki gerginliğin sebebi Mellors'un, Hilda'nın Connie'ye kendisini görmemesini söyleyeceği düşüncesinden kaynaklanır. Bu arada istediği zaman düzgün İngilizce konuşmasının yanında davranışlarındaki incelik Hilda'nın dikkatini çeker. Kızkardeşinin ilişkisini o ve ailesi onaylamaz ama bu Connie'nin umurunda değildir. Venedik'te eğlencenin tadını çıkarıp sergi, dışarıda yemek, deniz, babasının arkadaşlarını ziyaretle vakit geçirirler. On beş gün sonra Connie nce Clifford'dan sonra da Mrs. Bolton'dan bir mektup alır ve Tevershall'de işlerin yolunda gitmediğini öğrenir. Geriye döndüğünde Connie'yi can sıkıcı olaylar beklemektedir. Mellors'un karısı ortalığı yıkmakta kocasının üst sınıftan biri ile olan ilişkisini önüne gelen herkese anlatmaktadır.

Bütün bunlar olup biterken durumu anlatan ve kocası ile yaptığı konuşmadan sonra işinden kovulduğunu anlatan bir mektup da Mellors'dan gelir. Tevershall'dan ayrılıp Londra'ya gideceğini, daha önce kaldığı pansiyonda kalacağını yazar. Connie Mellors'dan hamiledir ve bunu ona söylemek istemektedir. Mellors'a yazıp Londra'da buluşmalarını ister. Buluşma yerine gittiğinde kuru bekçisinin Connie'nin tabakasından olmasa da doğal bir görgüsü olduğunu kendine itiraf eder. Ancak Mellors bütün gücün, üstünlüğün bir kadının elinde olduğu bir birlikteliği istememektedir. Kendini anlatırken "bu dünyayı yönetenlerin boşboğazca bbrlenmelerine, büyüklük taslamalarına hiç katlanamam. Onun için de herkesle kolay kolay geinemem. Para için yapılan yzszlklerden, sınıf ayırımından tiksinirim. Bu

durumla, böyle bir dünyada, bir kadına verebilecek neyim var benim?²¹” diye sorgular. Sonrasında Mellors’un karısından boşanmak için altı ay birbirlerinden uzak durmaları gerektiğini belirtip ayrılırlar. Connie söz verdiği gibi Wragby’e dönüp hamile olduğunu çocuğun bir ressam olan Duncan adındaki eski bir arkadaşından olduğu yalanı söyleyip Clifford’dan boşanmak istediğini belirtir. Clifford yalanına inanmayınca çocuğun babasının Mellors olduğunu itiraf etmek zorunda kalır. Bunu duyan kocası boşanmayı kabul etmez. Mellors’dan gelen bir mektupla roman biter.

Sonuç

Lawrence’ın *Lady Chatterley’in Sevgilisi* adlı romanında sosyal sınıf ayrımı bağlamında dil kullanımı anahtar bir rol oynar. Connie, Sir Clifford ve Mellors’un konuşma şekilleri toplum içindeki konumlarını belirlemenin yanı sıra güç, kimlik ve aralarındaki mesafe ya da yakınlığı belirleyen ayırıcı etmen görevi görür. Bir bakıma yazar İngiliz toplumundaki katı sınıfsal yapıyı ve bunun kişiler arası ilişkileri olumsuz etkileyişini okura duyumsatmak ister. Kişilerin kendini gerçekleştirmesinin ancak bu zincirlerden kurtulmakla mümkün olabileceği Connie’nin bağlı olduğu sınıfın dayatmalarına karşı çıkması ile gösterdiği değişimle görünür hale getirilir.

²¹ Lawrence, a.g.e., s. 429.

Kaynakça

- Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power*. Harvard University Press, 1991.
- Bernstein, Basil, *Class, Codes and Control*. Routledge & Kegan Paul, 1971.
- Dong, Wang, The Role that Dialect Plays in Deepening the Theme of D. H. Lawrence's Works, *CS Canada, Studies in Literature and Language*, Cit. 27, Sayı. 3, 2023, ss. 27-31.
- Edwards, John, *Language and Identity: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Harrison, Andrew, *The Life of D. H. Lawrence: A Critical Biography*, Wiley Blackwell, 2016.
- Labov, William, *The Social Stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics, Washington, 1966.
- Labov, William, *Language in the Inner City*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1976.
- Labov, William *Principles of Linguistic Change. Cilt 1: Internal Factors, Cilt 2: Social Factors*. Blackwell, Oxford, 1994.
- Lawrence, David Herbert, *Lady Chatterley'nin Sevgilisi*, Çev. Akşit Gök-türk, Can Yayınları, 1982.
- Trudgill, Peter, *Accent, Dialect and the School*. Edward Arnold: Londra, 1975.
- Trudgill, Peter, *Sociolinguistic Variation and Change*. Edinburgh University Press, 2002.